

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

DERSİM SORUNU
(1937–1938)

Yüksek Lisans Tezi

Öğrencinin Adı
Mahmut AKYÜREKLİ

Ankara–2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

DERSİM SORUNU
(1937–1938)

Yüksek Lisans Tezi

Öğrencinin Adı
Mahmut AKYÜREKLİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

Ankara–2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

DERSİM SORUNU
(1937–1938)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı
Prof.Dr.Temuçin Faik ERTAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

Yukarıdaki sonucu onaylarım

Prof.Dr.Temuçin Faik Ertan
Enstitü Müdürü

ÖZGEÇMİŞ

1956 Yılında Bingöl ili Karlıova ilçesinde doğdum. Ortaöğrenimimi Elazığ Mezra Orta Okulunda tamamladım.1976 yılında Bolu Erkek Öğretmen Okulu, 1983 yılında Fırat Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezun oldum.Bir çok okulda ilk Okul öğretmenliği ve Lise Tarih Öğretmenliği görevinde bulundum.1985 yılında öğretmenlikten ayrılarak ticari hayata atıldım.2009 yılına kadar muhtelif işletme ve şirketler kurarak ticaret hayatına devam etim.2009 yılında çıkarılan aftan istifade ederek Türk İnkılap Enstitüsünde yüksek lisans öğrenimini tamamlamak için ticaret hayatına ara verdim. Orta derecede Farsça,Kürtçe Zazaca ve Osmanlıca biliyorum. Evli ve dört çocuk babasıyım.

ÖZET

1937 – 1938 Dersim olayları, Cumhuriyet tarihimizin bu güne kadar yaşanmış en büyük iç meselesidir. Osmanlı Devleti'nde 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu (Tanzimat-ı Hayriye) ile başladığı âdemimerkeziyetçilik hareketi ile yeni bir devlet nizamı inşasına yönelmişti. Bu tarihten sonra devlet otoritesi ile tanışan Dersim aşiretleri, yüz yıllık bir süre içinde onlarca defa başkaldırı ve asayiş bozucu eylemleri münasebetiyle tedip ve tenkile uğramış, ıslaha çalışılmıştır.

Derebeyleri takribi dört yüz yıllık saltanat ve kazanımlarını kaybetmemek adına sürekli direniş içinde olmuşlardı. Devlet ise merkezî otoriteyi buraya taşıma gayreti içinde olunca karşılıklı mücadele Osmanlıdan Cumhuriyet'e miras kalmıştı.

Cumhuriyet'e başlangıçta sıcak bakan Dersim aşiret ağaları, uygulamalarda kendilerinin bir rolü kalmayacağını görünce devlet otoritesi ve kurumlarını Dersime sokmama çabası içine girip direnmeye çalıştılar.

Genç Cumhuriyet'e karşı Kürtlerin memnuniyetsizliği, 1925 Şeyh Sait İsyanı ile başlayan: 1926 Koç Uşağı tedibi, 1926 Zilan ve Ağrı olayları, 1930 Pülümür olayları ve Ağrı İsyanı şeklinde tezahür etmişti. Cumhuriyet'in kurucuları bu isyan silsilesi şeklinde devam eden başkaldırlara son vermek istiyorlardı. Dersim derebeylerin memnuniyetsizliği ile bir hareketlilik içinde olunca Cumhuriyet kurucuları bu düşüncelerini Tunceli'de uygulama fırsatı buldu. 3. Ordu'nun da katıldığı askerî harekâtla yapılan tedip ve tenkilde sertliğin yüksek dozu, Kürtlerin 1978'e kadar başka bir başkaldırıya veya eyleme cesaret etmemelerini sağlamış oldu.

İki yıl aralıklarla devam eden askerî harekâta 11 kişi idam edildi, aşiret reisleri başta olmak üzere binlerce insan öldü, binlercesi sürgün edildi. Köyler, tarlalar, meşelikler yakıldı, Tunceli coğrafyasının üçte biri yasak bölge ilan edilip iskâna kapatıldı. Halkın Dersim Tertesi dediği 1937-1938 olayları, kayıtlara Dersim isyanı olarak geçti. Tarihimizin en bahtsız ve acı olaylarının açtığı yara hâlen ulusal barışımız için tehdit oluşturmaktadır.

ABSTRACT

“Dersim cases” which were between 1937-1938, are the biggest internal problems of our republic history till today. The Ottoman Empire, in 1839, with the human centered thought which started with “Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, aimed a construction of a new public statute.

Feudal lords were always in a disobedience for not to lose the sovereignty and savings which were nearly for 400 years. But as the government was in a hurry to carry the central authority there, the mutual struggle became a heritage from Ottoman Empire to the Republic.

The masters of Dersim who were mild about republic at the beginning, tried not to let the government authority and foundations in Dersim and tried to resist when they understood that they wouldn't have any roles in administration.

Displeasure of Kurds against novel republic, started with “Şeyh Sait” revolt in 1925 and appeared as “Koç Uşağı” in 1926, “Zilan and Ağrı” events in 1926, “Pülümür” events and “Ağrı” revolt in 1930. The founders of republic, wanted to put an end to these contumacies which continued like revolt series. When there was a mobility with displeasure of the feudal lords, the founders of republic had a chance to perform their thoughts in Tunceli. With the attendance of the third army to the military operation, the attack became stronger and this provided the Kurds not to dare any revolts and acts till 1978.

At military operations, which were going on in every two years, eleven people were executed, myriads of people specially the tribe masters were killed and thousands of them were exiled. The villages, the fields and the forests were burnt. One third of Tunceli geography was declared as banned zone and closed to any settlements. 1937-1938 events, which the people named as “Dersim”, was recorded as “Dersim revolt”. The sore which is the result of unfortunate events of our history, is still a threat for our national peace.

ÖNSÖZ

Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne kadar, Türkiye'nin iki önemli probleminin (Kürt-Alevi) adeta bileşkesi olan Tunceli ili (Dersim) coğrafyası, Alevi-Kürt nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir.

Alevi –Kürt; cumhuriyet tarihimiz boyunca, bazen birleştirmek, bazen de ayırştırmak (bölmek) adına gündem oluşturan iki önemli unsuru ifade eder. Dersim ise bu iki kelimenin beraber hayat bulduğu bir coğrafyadır.

1937 – 1938 yıllarında Dersim’de vuku bulan olaylar başkaldırı mı? İsyan mı? Tedip ve Tenkil mi? İslah hareketi mi? Asayiş meselesi mi? Bu sorular etrafında şekillenen konu, herkes ve her kesim tarafından kendi siyasetleri, etnik, dinî, ekonomik ve sosyal çıkarları için kullanılmaktadır. Dolayısı ile herkes kendi gayesine hizmet için uygun ifadelerle kendi sözlüklerinde bu meseleye yer vermektedir. Bu çalışmada Dersim’de meydana gelen olaylar zincirine isim koyarken, tarafgirliklerden uzak bir tanımlama ve üslup kullanmak adına, “Dersim Olayları” ifadesi daha uygun görüldü. Böylesine yansız ve bağımsız bir çalışma olma fikrini başta ortaya koymakla, Dersim olaylarında özellikle bilimsel ahlaka verilen öneme dikkat çekmek amaçlanmıştır.

Tarih metodolojisi uzmanları yakın dönem tarihi araştırmalarda tarafsızlığın zorluklarını anlatırken, “olaylara duygu karıştırmanın” en çok yapılan hata olduğuna dikkat çekerler. Uzmanların bu hassasiyetleri dikkate alınarak, bu çalışma ile Dersim Olayları’na duygu katılmadan, olaydan tecrit olunarak, olabildiğince tarafsız bir yaklaşımla daha akademik ve gerçekçi bir sonuç çıkarılması hedeflenmiştir.

Gerek resmî ideolojinin bakış açısı (ret, inkâr ve asimilasyon), gerekse bu konu üzerinde siyaset vs. alanda çıkar sağlama (bölmek için kullanılacak bir jargon) çabalarına alet olmamak adına azami gayret sarf edilmiştir. Bilimsel metoda ve ilim ahlakına bağlı kalmanın, bu çerçevede çalışmanın tarafsızlığını, bağımsızlığını koruyabilmenin, bu araştırmada da ne kadar önemli olduğu bilinerek hareket edilmiştir.

Bu hassas bakış ve özenli hareketle, bölge insanının yakın dönem tarihinde cereyan etmiş olayların istismarının önüne geçilmek istenmiştir. Dersim 1937-38 olaylarında asilerle mücadele edilirken arada kalan vatandaşlarımıza yapılmış olan olumsuz muameledeki ölçsüzlük ve aşırılığın toplumda ne kadar derin izler bıraktığını görmek gerekir. Bunu görerek ve anlayarak duygudaşlık yaratabilsek, bu anlayış gelecekte toplumsal barışımıza da katkı sağlayacaktır.

Tunceli halkının (Alevi ve Kürtlerin) ötekileştirilmiş ve ötekileşmiş hâli yerine, Anadolu coğrafyasının gökkuşağında, kendine has kıvıll tonunu oluşturmaları ve başka renge dönüşmeden (asimile olmadan ve kendisi kalarak) kendi varlığını sürdürmek gerçeğini anlamak adına da bu ve benzeri çalışmalar gereklidir.

Yirmi beş yıl ara vermişliğin ürkekliği, acemiliği ile bu kadar ağır ve güncel bir konuda çalışma yapmanın riskine ve sıkıntısına rağmen, bu tezin oluşmasında bana akademik bilgelikle her aşamada rehberlik ederek cesaretlendiren, danışmanım ve Hocam, Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan Bey'e teşekkürü borç biliyorum. Ayrıca 1937-1938'i yaşamış, bilgilerini bizden esirgemeyen görgü şahitleri ve saha çalışmalarında mülakatçılarım olan Hozat'ın Geuj köyünden Seydanlı Çemşi Yıldız, Ferhatan Aşiretin'den Öğretmen Yusuf Karaağaç, Hozatın Bezaut köyünden Veli Zengin, Pülümür merkezde Karsanlı Kazım, 1937-1938'de Merzifon'a sürgüne gönderilen Hayderan Aşiretinden Ahmet Candemir. Hozat ilçesi Ağzunik Köyünden Kenan Coşkun ve Zarife Kankotan, keza bu tanıklara ve mülakatçılara ulaşmak için Tunceli'de yaptığım saha çalışmaları esnasında bana destek olan Sayın Veli Suroğlu, Settar Ali Kankotan, Vuruş Mahmut Kankotan'a, teşekkür etmek istiyorum.

Mahmut AKYÜREKLİ

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1
METODOLOJİ ve KAYNAK TANIMI.....	1

I. BÖLÜM

1937–1938 ÖNCESİ DERSİM’İN COĞRAFI KONUMU, İDARİ, SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI

A- Dersim Coğrafyası.....	7
B- Dersim’in Tarihi Evreleri İçinde İdari Yapılanması.....	12
C- Dersimin Etnik sosyal ve ekonomik yapısı.....	16
1-Etnik Yapı	16
2-İnançsal Yapı	20
3-Aşiretler	23
4- Sosyo - Ekonomik Yapı	26

II. BÖLÜM

1937–1938 DERSİM OLAYLARINA GİDEN SÜREÇ

A-Osmanlı Dönemi.....	31
B-Cumhuriyet Dönemi.....	42
1-1920 Koçgiri İsyanı.....	42
2-Şeyh Sait İsyanı.....	43
3-1926 Koç Uşağı Tedibi.....	45
4-1930 Pülümür Harekâtı.....	46
5-Sin Baskını.....	47

C- İç Ve Dış Nedenler.....	51
1-İç Nedenler.....	51
a-İdari Nedenler.....	51
b-Cumhuriyet İdeolojisinin Oluşturulması.....	57
c-Ağalık, Seyitlik ve Feodalite.....	70
d-Ekonomik Nedenler.	75
f- İnançsal ve Etnik Nedenler....	82
2-Dış Nedenler.....	87
a- Kürt Teali Cemiyeti , Hoybun Örgütünün İngiltere- Fransa İlişkileri.....	87
b- Diğer Dış Nedenler.....	89
D-Şark Raporlarında Dersim.....	93

III. BÖLÜM

1937–1938 DERSİM OLAYLARI TENKİL, TEDİP VE ETKİLERİ

A-Olayların Gelişimi.....	98
1-Olaylar Öncesi Genel Durum.....	98
2-1937 Olayları ve Tenkil.....	107
3- 1938 Olayları ve Tedip.....	115
B-Dersim Olaylarının Etkileri.....	122
KAYNAKÇA.....	126
EKLER.....	134

KISALTMALAR

4. UM	Dördüncü Umum Müfettişlik
MKT. MHM	Sadaret Mektubi Kalemi Mühime Kalemi
a. g. e	Adı geçen eser
B. C. A	Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi
B. O. A	Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi
Bkz	Bakınız
Çev	Çeviren
DH. ŞFR	Dahiliye Şifre Kalemi
JUK	Jandarma Umum Komutanlığı
MAD	Maliyeden Müdevver Defterler
Nşr	Neşreden
s	Sayfa
STÇ	Sözlü Tarih Çalışması
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TKAE	Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü
Vb	ve benzeri
vs	ve sair
Y. PRK	Yıldız Perakende Evrakı

GİRİŞ

Metodoloji Ve Kaynak Tanımı

1937–38 Dersim Olayları konusunda yapılan çalışmaların, akademik olsun olmasın iki büyük sorunu ortaya koyduğunu görmekteyiz: Bunlardan bir tanesi kaynak ve literatürden yeteri kadar istifade edilmeyerek siyasi ve popülist gayelerle yapılan, biraz da ticaret kokan çalışmalardır. Diğeri ise konuya bilimsel yaklaşma çaba ve çalışmalarına rağmen, sözlü tarih yapılmadığı için Ağrı'daki bir aşiretle Tunceli'deki bir aşireti isim benzerliğinden dolayı karıştırarak¹ İran ile bağlantı şüphesi bile doğuracak masa üstü çalışmaların kısırlığıdır.

Bütün bunlara rağmen doktora tezi, yüksek lisans tezi ve konuyla ilgili bulunabilecek bütün eserler tetkik edildi ve kaynakçaya uygun görülenler alındı. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivleri tarandı. TBMM 1. Dönem, 2. Dönem, 5. Dönem zabıtları incelenerek istifade edildi. Bu arada hatıratları da en önemli kaynaklar olarak kabul etmek zorunda kaldık; zira resmî kayıtların büyük çoğunluğu ATESE arşivlerinde olduğundan ulaşmak pek de mümkün olmadı. Konuyla ilgili birinci el ve bu en mühim kaynaklar Elazığ Örfi İdare Mahkemesi Zabıtları ve bu mahkemenin tanık ve sanık ifadeleri ile yargılama tutanaklarıdır. Keza savcılıkça hazırlanan fezlekelere mesnet teşkil eden belge ve bilgilere ulaşılmadıkça bu konuda yapılmış en üst seviyedeki akademik çalışmalar dahi eksik kalacaktır. Hatıralardaki duygusallık veya görev münasebeti ile duyulan sorumluluklar sebebi ile tarafsız hatırata ulaşmak da pek mümkün olmamaktadır. Tüm bu eksiklikler, bu alanda yoruma dayalı bazen duygusal, bazen de ideolojik veya siyaseten taraflı bakış açılarının da işin içine sokulmasından objektif bir çalışma bulmak da oldukça zorlaşmaktadır. Dersim konulu araştırmaların çoğunluğunun ne yazık ki masa başında yapılması, tekrara düşülen hataları beraber getirmiştir.

¹ Suat Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, Yaba, İstanbul 2004 s. 22'de Tunceli'deki Haydaran aşiretini Van ve Ağrı bölgesinde halen sakin Haydaranlı aşireti ile aynı zan- netme hatasına düşmüştür.

Çalışma esnasında incelenen kitapların hemen hemen tamamı birkaç kitap ve rapora dayandırılmıştır. Maalesef arşiv çalışmaları yapmadan derleme kitap yazarların hemen hepsi, aynı şeylerin tekrarı ile bir birini kopyalamanın ötesine geçmemişlerdir.

Bu tespit yapıldıktan sonra tekrara düşen kaynaklar kaynak kabul edilmeyeceği kanaatine varıldı, dolayısıyla bunlardan alıntı yapmanın mantıklı olmayacağına inanılarak daha az fakat yeteri kadar bilgi içeren kaynaklara müracaat edildi. Birkaç akademisyenin çalışması, birkaç rapor (aşağıda değinilecek) ve arşiv belgeleri, Sözlü tarih çalışmaları ile konu hakkındaki bilgiler zenginleştirildi. Bu metotla hazırlanan bu çalışmaların uzun yıllar bu konuda çalışacak herkese kaynak edeceği düşünüldükten titiz davranılarak hazırlandı.

Raporlar konusunda çok sağlıklı bir çalışmalara da tesadüf edilmedi. **Müşir Şakir Paşa Raporu** Osmanlı Arşivi.² Saygı Öztürk'ün "**İsmet Paşanın Kürt Raporu**" adlı kitabının son kısmında fotokopisi verilen Birinci Umum Müfettişi Abidin Özmen'e³ ait raporlar ile 1930'larda "**Erzincan**" adlı kitabı yazarken sosyolojik ve tarihsel bir tespit yapan Erzincan valisi Ali Kemali'nin kitabındaki tespitler⁴ hariç, hiçbir raporun aslına ulaşmak mümkün olmadı. Sadece raporlarda bilgiler derlenerek alıntılar yapılmış ve tarafsızlık bir yana konulmuştur. Hal böyle olunca bu yakın dönem tarih çalışmaları duygusallık, siyasi görüş vs. gibi etkenler ile işin içinden çıkılamaz bir hâl almıştır.

Bu raporların tıpkıbasımlarının neşredilmesi Dersim olaylarının istismarını ortadan kaldıracak, tarihçilere de birinci elden kaynaklar sunulmuş olacaktır.

Şimdi bu konudaki önemli çalışma ve ciddi kaynakları da zikretmek istiyorum. Başta Reşat Hallı'nın **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar** adlı kitabı.⁵ Celal Bayar'ın "**Şark Raporu**",⁶ keza İnönü'nün "**Kürt Raporu**", Jandarma Genel

² B. O. A. Y. E. E: 131-133 – 137 R. 29

³ Saygı Öztürk, **İsmet Paşa'nın Kürt Raporu**, 5. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s. 113-128, Abidin Özmen Rapor Kopyası.

⁴ Ali Kemali, **Erzincan**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1992, s. 144.

⁵ Reşat Hallı **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar** Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı. Genel Kurmay Basım Evi, Ankara 1972

⁶ Celal Bayar, **Şark Raporu**, Cumhuriyetin Gözüyle Kürt Meselesi, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006.

Komutanlığı “**Dersim**” Raporu,⁷ keza komutanlıkça yayınlanan bir başka rapor. “**Aşiretler Raporu**”⁸ Kärerli Mehmet Efendi’nin “**Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915–1958)**”,⁹ Erzincan Valisi Ali Kemali Bey’in “**Erzincan**”¹⁰ isimli eseri. Bu eserlerde yeteri kadar bilgiye ulaşılmasa da ayıklanarak ciddi verilere ulaşılmıştır. Naşit Hakkı Uluğ’un “**Derebeyi ve Dersim**”¹¹ keza aynı yazarın “**Tunceli Medeniyete Açılıyor**”¹² adıyla yayınlanan kitapları, bunlar, resmî bir görevlendirme çalışması olarak görünse de bütün tarafgir tutumuna rağmen bölgenin o günü ile ilgili çok önemli bilgiler vermektedir. Nitekim Jandarma Genel Komutanlığı’nın 1932 de hazırlamış olduğu “**Dersim**” adlı rapora da kaynak oluşturmuştur.

Sözlü tarih çalışmaları yoluyla, konuya nüfuz etme şekli, metodu ile yerli araştırmacıları kışkıandıran Martin Van BRUINSEN “**Ağa, Şeyh, Devlet**”¹³ adlı eseri ile “**Kürdistan Üzerine Yazılar**”¹⁴ kitabı en çok bilgi devşirilmiş eserlerden oldu. Dr. Nuri Dersimi’nin “**Hatıratım**”¹⁵ ve “**Kürdistan Tarihinde Dersim**”¹⁶ adlı eserler bütün tarafgirliğine rağmen bazı olayların detayı, yer adları aşiretler arası ilişkiler ile ilgili bilgileri, Dersim’de yaşayan aileleri ve aşiretleri tanımak bakımından istifade edilecek ciddi kaynaklardandır. Dr. Nuri Dersimi’nin siyasi taassupla konuyu kendi emel ve siyasi düşüncesine alet etme temayülünü de bilerek bu eserleri incelendi ve istifade edildi. Bizden önce yapılmış bazı çalışmaları, konuyla ilgili araştırmaları, önemli görülen yayınlar olarak yukarıdaki listeye ilave etmek yerinde olur. Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik’in “**XIX. yüzyıl İkinci Yarısında Dersim Sancağı**”¹⁷ adlı çalışması, tahrir defterleri esas alınarak bugünkü Tunceli ili sınırlarını kapsayan, genelde aşiret ve nüfusla ilgili istatistikî bilgiler

⁷ Jandarma Genel Komutanlığı, **Dersim Raporu** 3. Basım, Kaynak Yayın, İstanbul 2000.

⁸ Jandarma Genel Komutanlığı, **Aşiretler Raporu**, 2. Basım, Kaynak Yayın, İstanbul 2003

⁹ Kärerli Mehmet Efendi, **Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958)**, Yayına Hazırlayan: Ali Rıza Eren, Kalan Basım Yayın, Ankara 2007.

¹⁰ Ali Kemali, **Erzincan**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1992.

¹¹ Naşit Hakkı Uluğ, **Derebeyi ve Dersim**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.

¹² Naşit Hakkı Uluğ, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007.

¹³ Martin Van Bruinessen. **Ağa, Şeyh, Devlet**, 5. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

¹⁴ Martin Van Bruinessen. **Kürdistan Üzerine Yazılar**, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 1993

¹⁵ Nuri Dersimi, **Hatıratım** Doz Yayınları, İstanbul 1997.

¹⁶ Nuri Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, İkinci Baskı, Doz Yayınları, İstanbul 2004.

¹⁷ İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı**, Şark Pazarlama, Elazığ 1999.

içermekle beraber bu dönemdeki siyasi hareketlilik de irdelenmiştir. Sözlü tarih çalışması yapılmış olmadığından aşiret ve coğrafya ile ilgili bazı bilgi ve veriler karışmış, buna rağmen istifade edilerek kaynak teşkil edecek verilerde sunmaktadır. Suat Akgül'ün tez çalışması olgunlaştırılarak kitap hâlinde neşredilmiş bir çalışma olmakla beraber, resmî ideolojinin söylem ve argümanları kullanılmıştır. Fakat ATESE arşivlerinde yaptığı çalışmalarla Akgül'ün belge konusunda en zengin koleksiyona sahip olduğunu da söylemek lazımdır.¹⁸ Akgül, belge koleksiyonu zenginliğine karşılık, İbrahim Yılmazçelik'ten istifade ederken hocanın düştüğü hatalara aynen düşmekten kurtulamamış,¹⁹ Ağrı ve Tunceli'deki Hayderan aşiretlerini karıştırmıştır.

Necmi Günel “**Dersim İsyanı 1937**”²⁰ konulu doktora tezi, sözlü tarih yapılmamışsa bile, konuyla ilgili dönemin gazetelerinde ve süreli yayınlarda çıkan haberler ve makaleler iyi irdelendiğinden kaynaklar bakımından önemli araştırmalardan biri denilebilir, kanaatindeyim.

Bir tarihçinin objektif süzgecinden geçmesi hâlinde, bölge ile ilgili bazı hatıralar ve hazırlanmış resmî raporlardan sonuç çıkarmak da mümkün olabilir. 1937 öncesi, özellikle 1920 sonralarında bölge asayiş raporları bir hayli ipuçları vermektedir.²¹ Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda bazen resmî tarih anlayışı, bazen de ideolojik bakışla ele alınması da konunun istismara açık hâle gelmesine sebep olmuş ve kaynaklara inerek detaylı bir çalışma ortaya konulmamıştır.

Bu konuyu ele alırken amaçladığımız en önemli şey, **‘belge olmadan tarihçinin söyleyecek şeyi olmaz’** mantığı ile bulabildiğimizce belgeye ulaşip, onları tarafsız bir süzgeçten geçirerek gerçeği görme çabası içinde olmaktı. Bizden önce yapılmış çalışmaların genelinde, bölgedeki hareketliliğin kaynağına ulaşılmadığı gibi, olaylar adeta 1937’de bir anda ortaya çıkmış gibi mütalaa edilmiştir. Hâlbuki bölgedeki sıkıntıları 1517’ye kadar götürmek mümkün olmasına rağmen, asıl sorunun 1840’tan sonra çıkmaza dönüştüğünü görmek gerekirdi.²² Zira I.

¹⁸ Akgül, a.g.e. 2004.

¹⁹ a.g.e. s. 22.

²⁰ Necmi Günel “**Dersim İsyanı 1937**”²⁰ İstanbul Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü doktora tezi. İstanbul 1999.

²¹ EK 4 , EK 5, EK 6, . B. C. A. Asayiş Raporları.

²² Metin Heper, **Devlet ve Kürtler**, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s. 75.

Meşrutiyet’le birlikte otorite ile tanışan bu topraklarda, Osmanlı’nın yıllarca sürdürdüğü İdare-i Maslahat mantığının, Dersim’de bir isyan zuhur etmediği müddetçe bölgeyi ağalara terk etmiş²³ ve onların idaresinden hoşnut olduğu anlaşılıyordu. Halkın kıpırdanmaların bastırılmasında ağaların gayretkeşliği neticesi bölgede takriben 300 yıl ciddi bir sorunla karşılaşılmadığından bölge yok sayılmış gibidir. Buna rağmen ise hiç kimse bu bölgede nasıl bu kadar kapalı bir toplum yaratıldığına bakmamıştır. Otorite ile tanışıklığını 1517’de bırakan Dersim coğrafyası, kendi feodal değerleri içinde oluşturduğu nefesine münhasır mahalli (bölgesel) idari yapısı, hem Osmanlı hem de Cumhuriyetin yapısına yabancıydı. Araştırmacıların gözden kaçırdıkları bu alanı da irdeledik.

Osmanlı Arşivleri’ne inerek Dersim’deki olayları ve bölge aşiretlerindeki hareketliliği belgelerde, okuduk ve gördük ki, 1840’tan itibaren bölgede asayişsizlik ve yerel başkaldırıları yoğunlaşmaya başlamış ve bu olaylar 1876 -1909 yılları arasında Osmanlıyı çok ciddi manada meşgul etmiştir.²⁴

Bölgedeki bu huzursuzluk, daha sonra Cumhuriyet Döneminde 3-4 yıl (1921’den 1925’e kadar) ara vererek devam ettiğini Cumhuriyet Arşivi’nde yaptığımız çalışmalarda tespit ettik.²⁵

Alevi inanç yapısının kendi içinde dönüşerek, tarikattan mezhebe geçişin bu süredeki sancılarını da anlamının ve incelemenin gereken çok ciddi bir sosyal olgu olduğunu da görmezlikten gelemedik.²⁶ Çünkü muhalif olmayı, Batını itikat ve anlayışın bir karakteri gibi kabul etmiş bu yeni inanç sistemi, tarikat olmaktan çıkıp mezhep olarak Bektaşilikten farklılığını da ortaya koymuştur.

Yapılan sözlü tarih çalışmalarında soruya göre cevap alınması mantığından hareketle, herkesin kendi istediği cevabı aldığı görülmüştür. Biz bir sohbet tadında kendi mecrası ve akışı içinde olayları anlattırmak ve eşelemek suretiyle doğru ve net bilgilere ulaşmanın mümkün olduğunu görerek böyle davrandık. Görüştüğümüz insanlara “isyan”, “1937–1938”, “Seyit Rıza” vb. gibi olayları çağrıştıran kavram

²³ Jandarma Genel Komutanlığı, Dersim, s107.

²⁴ B. O. A. DH. SN. THR. 75-101. - İ. MMS. 39–1605

²⁵ B. C. A. 030. 10. 128. 920. 4. - 110. 740. -112. 759. 7

²⁶ STÇ. Çalışması, Kenan Coşkun’un Mülakatı.

ve kelimelerden kaçınarak aşiretler üzerine bir çalışma gibi başlayıp sohbeti dolaylı olarak konumuza getirerek muhataplarımızı rahatsız etmeden gerçeğe ulaşılmaya çalışıldı.

Sözlü tarih çalışmalarında Mazgirt ve Nazmiye bölgesindeki bazı aşiretlerin, Hozat, Ovacık, Çemişgezek ve bugünkü il merkezi Tunceli'deki aşiretlerle ortak hareket etmediğini ve tarafsız kaldıklarını devlet güçleri ile aralarında silahlı bir çatışma olmadığını öğrendik.²⁷

Daha sonra, kaynaklarda ve belgelerde bu aşiretlerin çatışma veya başkaldırıları ile ilgili bir kayıt tespit etmediğimiz gibi, bazı aşiretlerin devletten taraf olmalarına²⁸ rağmen 1938'deki tedip hareketinde bu aşiretlerin ağalarının ve ileri gelen ailelerinin erkekleri öldürülmüş olduğunu, kadın ve çocuklarının garba sürgün edildiklerini²⁹ yine sözlü tarih çalışmaları esnasında öğrenildi. (Karabalı, Ferhatan, Çarekli, Pilvenk, Hıran, Şadi, İzol Aşiretleri)³⁰

Jandarma Genel Komutanlığı Dersim Raporu'nun sonundaki lahika³¹ da adı geçen Dersim bölgesi aşiret reislerinin hemen hemen tamamı 1937 hareketinin devamı ve tamamlayıcısı olan 1938 hareketiyle ortadan kaldırılmıştır.³²

Akademik metotlar uygulanmadan yapılan her çalışma gerçekleri gölgelemektedir. Dersim 1937-1938 olaylarında maksatlı yayınlarla inanılmaz boyutta bilgi kirliliği oluşmuştur. Bütün bunlara rağmen tarafsız ve akademik metotlar uygulayarak bu çalışmayı oluşturduk.

²⁷ STÇ. Pülümür, Kazım Ateş Mülakatı.

²⁸ Dersimi, a.g.e. s. 260.

²⁹ EK 36. Zarife Kangotan Foğrafi

³⁰ STÇ Karabalı Aşireti ağası Gangozade M. Ali ağanın torunu ve olayın canlı tanıklarından 86 yaşındaki Zarife Hanım ile İstanbul Avcılardaki evinde yaptığımız mülakatta; dedesinin ve amcalarının hükümetten yana olmalarına rağmen öldürüldüğünü, devlete silah çekmediklerini ve isyana katılmadıklarını anlattı.

³¹ Lahikada adı geçen 91 aşiretten 29 'u Tunceli'de yerleşik olmayan Kürt biride de Arap kökenli aşirettir. Az, Garbaşan, Şüküran, Cıbıran aşiretleri Bingöl ilinde diğer 25 aşiret ise Malatya Elazığ, Muş ve Urfa da yaşayan aşiretlerdir. Araştırmacılar raporlardaki hatayı aynen aktararak inceleme gereği bile duymamışlar.

³² Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 204.

I. BÖLÜM

1937–1938 ÖNCESİ DERSİM’İN COĞRAFI KONUMU, İDARİ, SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI

A- Dersim Coğrafyası

Dersim’in adı gibi sınırları konusunda da bir ittifak yoktur. Bugünkü idari tasnifle baktığımızda; kuzeyde Erzincan, güneyde Elazığ, doğuda Erzurum, güneydoğuda Bingöl ile çevrili, 7. 774 km² yüz ölçümlü,³³ Yukarı Fırat Havzasında yer alan dağlık ve sarp bölgedir. Bir başka tanımlama ise şöyle yapılabilir: Bugünkü Tunceli ilimizin ilçeleri ile Bingöl’ün Kiğı, Elazığ’ın Karakoçan ilçelerinin bir kısmını dâhil ederek doğuda Yedisu bölgesine, batıda Kemah ve Kemaliye’nin bir kısmı ile kuzeyde Tercan’ın güneybatı kesimini kapsayan bir coğrafya olarak adlandırılmaktadır.³⁴

Bazen yüzey şekilleri veya akarsuların çizdiği doğal sınırlar esas alınmış, bazen de Alevi Kürtlerin yaşadığı alanları kapsayan, inanca dayalı bir coğrafya olarak tasvir ve tasavvur edilmiştir. Alevi Kürtlerin yaşadığı coğrafya olarak izah edilince Alevi Kürt aşiretlerin yaşadığı bütün alanları kapsar ki o zaman; Sivas ilinin Zara, Divriği ve İmralı ilçelerini içine alan Koçgiri bölgesini, Kemah ve Tercan’ın bir kısmını, doğuda Kiğı ve Yedisu’nun büyük bir kısmını da kapsama alanı içine alır.³⁵

Bizim için Osmanlı’nın sancak yaptığı Dersim’in sınırları yeterli ve tatmin edicidir ve aynı zamanda da gerçekçidir. Buna göre Dersim Sancak merkezi Hozat ile ona bağlı Çemişgezek, Ovacık, Pertek, Sağman, Çarsancak, Kalan, Kuzican (Pülümür), Kızılkilise (Nazmiye), Mazgirt kazalarından oluşmaktadır.³⁶ Bölgenin doğal sınırlarını kuzeyde Mercan dağları, güneyde Fırat, doğuda Bağır Paşa dağları güneydoğuda Peri Suyu, batıda ise Kemah ve Kemaliye belirlemiştir.

³³ **Türk Ansiklopedisi “Tunceli”** maddesi C. 31 MEB Yayınları, 1982 Ankara. s. 494.

³⁴ Tunceli İli Yıllığı, s. 22.

³⁵ Yapılan STÇ çalışmalarında halk arasında bu anlamda genel bir kabul var olup mülakat yaptığımız Yusuf Karaağaç ve Kenan Coşkun da aynı manada fikir beyan ettiler.

³⁶ Yılmazçelik, a.g.e. s. 37.

Dünyanın işlenmeden tüketilebilen en büyük içme suyu kaynağı olan Munzur, Dersim’de doğar ve Dersim sınırlarını güneye doğru ortadan ayırarak Peri Suyu ile birleşip Murat’a akar ki Munzur’un birleşmesi ile Murat bu coğrafyada Fırat adını alarak güney yolculuğuna devam eder. Bölge sarp dağlara ve onların üzerinde 2500–3000 metre irtifada düzlükler ile kaplı alanlara sahiptir.³⁷

“Tunceli yöresi Anadolu’nun merkezinden olmasından başka, kuzeyden güneye doğru eğilimlidir. Yani kendi içinde yaylağı ve kışlağı bulunan bir yöredir. Ayrıca Diyarbakır-Urfa-Mardin düzlüğünün kuzeye doğru yükselen bir yapı göstermesi, göçebe hayatı sürdürenler için bu yöreyi cazip hâle getirmektedir.”³⁸

Dersim coğrafyasında Türüşmek, Çarsacak, Pertek, Çemişgezek ve Ovacık düzlükleri tarıma elverişlidir. Ancak bölgenin %80’i tarıma uygun olmayan meşe türü ağaçlarla kaplı dağlık alanlardan oluşmuştur. Ovacık bölgesinde ve Munzur’da Munzur, Melan, Kalan, Kepir ve daha aşağılarda Yılandağı, Havaçor, Gökçek ve Pülümür’de Bağır meşhur yaylalardır.

1953 yılı verilerine göre ortalama nüfus yoğunluğu 15 civarındadır.³⁹ Bölgedeki köyler büyük değildir fakat dağınık mezralar Munzur kollarının oluşturduğu vadiler boyu yayılmıştır. Yaylaları bitki çeşitliliği bakımından zengin otlaklara sahip olup hayvancılık tarıma göre daha öne çıkmıştır. Köylerin hemen hemen hepsi çöküntü ve vadilerde toplanmıştır.⁴⁰

Dersim akarsuların yonttuğu vadiler, yerleşim yerleri ve yüksek düzlükleri biri birine bağlayan geçitleri oluşturur. Bölgedeki sarplık askerî hareketleri kısıtlayacak derecededir. Vadilerin ulaşımı oldukça zordur. Sert uçurum ve vadilerin asi yapısı yaşam kadar operasyonları da güçleştirir.

Bölgede yükseklikleri 3500 metreyi geçen dağlar iç içe devamlılık gösterir. Endemik onlarca bitkiye ev sahipliği yapan bu coğrafyada oldukça zengin madenler de bulunmaktadır. 1848 yılında Hozat’a bir kışla tesis edilir ve Dersim adı tevcih

³⁷ Sırrı Erinç, **Doğu Anadolu Coğrafyası**, İstanbul Üniversitesi Yayınları İstanbul, 1953 s. 112.

³⁸ Abdulkadir Yuvalı, “*Tunceli Ve Yöresi Tarihi Üzerine Doğu Anadolu’nun Sosyal Kültürel İktisadi Meseleleri Sempozyumu*”, Tunceli Valiliği, Tunceli 1985, s. 357.

³⁹ Erinç, a.g.e. s. 113.

⁴⁰ a.g.e. s. 114.

edilerek sancak hâline getirilir. Bir mıntika ismi olarak kullanılan Dersim ismi bu tarihten sonra bölgenin idari yapılanmalarında 1936 yılına kadar gelir.⁴¹

14 Mayıs 1906 yılında bu yere adının ne sebeple verildiği Osmanlı kaynaklarında yer alırken Osmanlı'nın buraya niye bu adı verdiği de aynı belgede şöyle açıklanır. “Dersim Sancağının Dersim namıyla muayyen bir mevki olmayıp aşâ'ir-i mevcudenin (Dersimanlı, Seyyidanlı, Şeyh Hasanlı) namıyla münkasem olduğu üç şub'e-i esasiyeden mühimi olan Dersimanlı aşiretinin Kızılkilise (Nazmiye), Mazgirt, Ovacık ve Hozat kazaları satrançvari birer murabba itibariyle bu dört kazanın etrafında bir kıt'a-i sagirden ibaret olan karargâhına nispetle bu sancak o namı almış ve o kıta-i sagiriye elyevm “DERSİM İÇİ “denilmekte bulunmuş olup...” şeklinde ifade edilmiştir.⁴²

Dersim adı ile ilgili birçok söylenti olmakla beraber belgeye dayalı bir kaynakla savını izah edene tesadüf edilmez. Varsayım ve faraziyelerle bir yerlere istinat etmeye çalışılır.

Bazen Ermeni kaynaklarına bazen de antik çağlara kadar götürülerek “DERSİM” isimi kullanılmak sureti ile bu bölgeye sahipler aranır. Kürtçe veya Farsça “Gümüş”⁴³ kapı anlamına gelen Dersim ismini “Gümüş madeninden dolayı almıştır.” şeklinde rivayetler anlatılması bu sebeptendir. Farsça ve dolayısıyla Kürtçe gümüş “**sim**”, “**der**”⁴⁴ ise kapı anlamı taşır. Diğer rivayetlere rağmen bizim tezimize en yakın olan yorum budur.

Bizim yaptığımız sözlü tarih çalışmaları ve kaynak taramalarından sonra olaya kendi kanaat ve bakışımızla biraz daha gerçekçi bir yorum ve bu isme de mesnet bulduğumuzu düşünmekteyim. Şöyle ki; Zazaca “dere” Türkçe “dere” (Su yatağı) ile eş anlamda kullanılır. “DERSİM” ismi; mesela “Dereilaçinan” Laçinan deresi gibi yöre halkının lisanıyla, “sim” Zazaca gümüş demek olduğundan “Gümüşdere” anlamına kullandığı söylenmektedir. Dersim adı üstünde yapılan

⁴¹ Yılmazçelik, a.g.e. s. 34.

⁴² a.g.e. s. 14.

⁴³ Erinç, a.g.e. s. 116.

⁴⁴ Nuri Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, S. 11

tartışmalarda bizim kanaatimizce **Gümüşdere** öne çıkan ve bölge lisanına uygun bir isimlendirmedir.⁴⁵

Osmanlı döneminde 16. yüzyıl'dan itibaren Keban ve Devecik madenlerinde gümüş çıkarılması, özellikle bu vadinin Keban-Ağın-Kemaliye-Munzur'un kaynağı (ziyaret) aksinde devam etmesi halkın bu bölgeye "Gümüş dere" veya "Gümüş deresi" adının vermelerinin ne kadar doğru olduğunu gösterir. Zaten Osmanlı dönemi Keban gümüş madeninde Dersimliler kelekçi⁴⁶ olarak çalışıyorlardı. Bu maddenin işletilmesi için ihtiyaç duyulan odun kömürü Çarsacak, Sağman ve Mazgirt bölgesinde üretilirdi. Gümüş madenin en önemli tedarikçilerini Dersimliler oluşturmaktaydı.⁴⁷ Dersim isminin Osmanlı kaynaklarında 17. yüzyıl kullanıldığını görmekteyiz. Bundan önceki dönemlerde bölgenin bu isimle adlandırıldığına dair herhangi bir kaynağa rastlanmamaktadır. Bu tarih, Dersim'in bugünkü sakinleri olan Zaza Kürtlerinin bölgeye geldiği döneme isabet eder ki, bu da bizlerde DERSİM adının bunlar tarafından verildiği kanaatinin güçlenmesine sebep olur.

Bölge, bitki çeşitliliğine, inanılmaz doğal güzelliğe ve oldukça sert bir coğrafyaya sahiptir. Elazığ-Tunceli-Erzincan bağlantısı, Pertek-Hozat-Karaoğlan yolu Cumhuriyet döneminde yapılmıştır.⁴⁸ Osmanlı döneminde binek hayvanları haricinde dar ve ince yaya yolları ile bölgeye girilebilmek mümkündür.

Dersimin sarp dağlar ve geçit vermeyen vadilerden oluşması hemen hemen her dönem asayiş ile ilgili operasyonlarda zorluk çıkarmıştır. Nitekim 1937 yılında uçaklarla operasyonun yapılmasına sebep olan bu sert tabiat şartları, Osmanlı döneminde bölgeye hareket yapılmasına engel olmuştur. Osmanlı bölgenin içine nüfuz edemeyip ancak etrafını dolanarak hareketler icra etmek zorunda kalmıştır.

⁴⁵ STÇ. Kenan Coşkun ile yapılan mülakatta kendisinin bu kelimenin yanlış anlatıldığını aslının kendi ifade ettiği gibi Zazaca bir kelime olduğunu Dersim'in Sim Deresi anlamına geldiğini büyüklerinden duyduğunu ancak halen Hozat ve Ovacık Zazacasında "Dere" kelimesinin Türkçe "dere" ile aynı anlama geldiğini örneklerle anlatı.

⁴⁶ Kelekçi: Şişirilmiş tulumlarla oluşturulan sal'ları Fırat üzerinde çalıştıran işletmeciler.

⁴⁷ B. O. A. -C. DH. 62-3088. H. 1167 ZA 29; B. O. A. HAT. 677-33027 H. 1240L 19.

⁴⁸ Ramazan Topdemir, **Atatürk'ün Doğu-Güneydoğu politikası ve Gap**, Truva Yayınları, İstanbul, 2009, s. 36.

H. 1212 (M. 1798) tarihli bir belgede ‘‘Etrafi ancak yirmi günde dolaşılabilir dağlık Dersim’de otuz yedi eşkıyanın başının kesildiği’’ şeklindeki ifade, bu tarihte Dersim’e yapılmış askerî bir hareketin başarısı olarak izah edilmektedir.⁴⁹

Özelikle Kutu deresi, Tujik ve Şikeftan, Haydaran Memnu alan bölgesinde yüzlerce mağaralar tabii sığınma alanları oluşturur. Duvar formundaki kayalıklar da inanılmaz müstahkem ve doğal kaleler niteliğindedir. İsyanların güçlkle bastırılmasına neden olarak bazen bu mağaralar gösterilmiştir.⁵⁰

⁴⁹ B. O. A. . HAT . 82-3403. H. 1213S. 25

⁵⁰ Necmi Güler, **Dersim İsyanı (1937)**, İstanbul Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü ‘‘Doktora Tezi’’, İstanbul1999, s. 4.

B- Dersim'in Tarihî Evreleri İçinde İdari Yapılanması

1848 yılında resmî kaynaklarda “Dersim” olarak adlandırılan bugünkü “Tunceli” ilimizin merkez kabul edilen bu bölgesi tarihi dönemler içinde parçalar hâlinde kısmen de başka bölgelerle (Erzincan, Diyarbakır, Erzurum, Malatya, Kiğı, Harput) beraber⁵¹ birleştirilerek yönetildiğinden bölgeye ait ortaçağ öncesi çok hususi malumata sahip olmak mümkün değildir.

Yapılan tüm çalışmalarda bölge ile alakalı sağlıklı bilgilere ancak beylikler dönemi ve sonrası Anadolu Türk-İslam tarihi kaynaklarında tesadüf edilir. Dersim'in İslam öncesi dönemlerde Sümerler, Asurlar, Medaniler, Persler, Lidyalılar, Urartular ve Bizansların hâkimiyetinde tarih seyri içinde el değiştirdiği görülmüştür.⁵² 1087 Çağrı Bey idaresindeki Selçuklular sonrası dönem bölgenin kesintisiz Türk-İslam hâkimiyetine girdiği dönemdir.⁵³

Bölgenin orta kesimleri⁵⁴ dağlık ve sarp olması hasebiyle Müslüman-Türk akınlardan kaçan Hıristiyan Bizans ve Ermeni guruplar, 19. yüzyıl ilk çeyreğine kadar bölge nüfusunun ağırlığını oluşturmuştur. Bölgeye giren Türk ve Kürt aşiretleri burayı genellikle yazlık olarak kullanmıştır. Pertek, Mazgirt, Çarsacak ve Çemişgezek bölgeleri Selçuklulardan itibaren Müslüman ahalinin iskânına açılmıştır.⁵⁵ 16. yüzyıl'a kadar da iç kesimlerde yerleşik Müslüman nüfusa çok tesadüf edilmemekle beraber yaz aylarında onlarca aşiret bu bölgeleri yaylak olarak kullanmıştır.

Dersim bölgesine, beylikler döneminde Kızılkilise'ye (Nazmiye) Selçuklular; Pertek, Hozat, Çemişgezek ve Ovacık bölgesinde ise Mengücekler hâkim olmuştur. Bölge küçük parçalar hâlinde el değiştirse de 1243 yılına kadar beyliklerin parçalı

⁵¹ Ö. Kemal Ağar, **Tunceli-Dersim Coğrafyası**, İstanbul 1940, s. 26.

⁵² Yılmazçelik, a.g.e. s. 13.

⁵³ a.g.e. s. 16.

⁵⁴ Mamike Kızıldağ, Tujik, Munzur Vadisi, Kutuderesi ve Şikeftan denilen Kutu Deresi ile Tujik Dağı'nın arasında kalan bölge.

⁵⁵ İsmet Parmaksızoğlu, **Tarih Boyunca Kürt Türkleri ve Türkmenler**, Türk Kültürü. Araştırma. Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1983, s. 21.

hâkimiyeti devam etmiştir.⁵⁶ Köseadağ Savaşı (1243) sonrası Moğollar bölgeye hâkim olurken, 1259 yılında Hulagu'nun oğlu Yeşmut da Erzincan Valiliğine atanmıştır. 1328 tarihi, İlhanlı hâkimiyetinin pekiştiği yıl olmuş ve Erzincan Valiliğine ise Alaaddin Ertena getirilmiştir.⁵⁷

1388 tarihinde Doğu Anadolu'nun tamamı Timur hâkimiyetine geçmiştir. Timur'un egemenlik döneminde, Karakoyunlular bölgede varlıklarını devam ettirmiştir. Timur'un orduları çekilince bölge Akkoyunluların hâkimiyetine geçmiştir.⁵⁸ Şah İsmail'in Akkoyunlu tahtını ele geçirmesi ile 1514 yılına kadar Safeviler bölgenin tamamına hâkim olmuştur. Şah İsmail, hâkimiyeti boyunca bölgede Şii anlayışını hâkim kılan çalışmalar yaptırdı. Bölge Türkmen dervişleri ve Türkmen babaları tarafından Erdebil'de⁵⁹ filizlenen Alevilik inanç sisteminin etkisine girdi.⁶⁰ Çaldıran Savaşı(1514) galibiyeti ile bölge Osmanlıların hâkimiyetine geçti. Yavuz Sultan Selim'in katliama varan Alevi kırımını ile Dersim sindirildi.

1515 yılında Dersim'in idaresi Çemişgezek Beyi Pir Hüseyin Bey'e verildi. 16. yüzyıl' da Bozulus Türkmen Federasyonu ve içindeki Kürt aşiretler Mercan, Bağır, Munzur, Kalan yaylalarını yaylak olarak kullandılar. Dersim, 16. yüzyıldan sonra başlayan Osmanlı idaresinde ilk olarak Erzurum Beylerbeyliği idaresinde sancak olarak yönetilmeye başlandı.⁶¹ Bazı bölgeleri Çemişgezek, bazı kısımları Sağman, Pertek Beylerine bağlı olarak kaldı. Osmanlı'nın dört bir yanda problemlerle uğraştığı 18. yüzyıl ve sonrasında bu bölge adeta kaderine terk edildi.

Tanzimat ile beraber bölgenin genel olarak idari yapısı yeniden şekillendirildi. 1846 yılında Harput, Diyarbakır eyaletinden ayrılarak müstakil hâle gelince Dersim Harput'a bağlandı, fakat bu dönemde henüz tanımlanmış idari bir yapı içinde değildi. Hozat ise karye (Köy) statüsünde idi.⁶² Yine bu dönemde yapılan bir düzenleme ile 1848'te Hozat Karyesi'nde (köyünde) bir kışla tesis

⁵⁶ Bahaedin Ögel ve Hakkı Dursun Yıldız, **Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 199, s. 10.

⁵⁷M. Şerif Fırat, Doğu İleri **Varto Tarihi**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları Ankara 1983, s. 89.

⁵⁸B. Ögel. H. D. Yıldız, **Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, No. 56, Ankara, 1985, s. 14.

⁵⁹ **Erdebil**:İran'ın kuzeyinde Safevilerin merkezi ve Anadolu Aleviliğinin çıkış noktası olan şehir.

⁶⁰Akgül, a.g.e. s. 17.

⁶¹Yılmazçelik, a.g.e. s. 24.

⁶² a.g.e. s. 34.

edilerek kaza hâline getirilen Dersim, Harput eyaletine mutasarrıflık olarak bağlandı. Sancak olarak belgelerde yer almaya başlayan Dersim Sancağı'na 24 Nisan 1849 tarihinde kaymakam tayini hususunda bir iradeden Dersim Sancağı Kaymakamı İbrahim Bey'in "...Harput Eyaleti Meclis-i Kebir'inden bi't-tanzim Harput Valisi devletlü Paşa hazretleri tarafından ba-tahrirat irsal kılınan mazbata. . ” ile kaymakam atandığını görmekteyiz.⁶³ Böylece Dersim adı ilk kez kayıtlarda idari ve coğrafi tanımlamaya sahip bir yapının ve bölgenin adı olarak belgelerde kullanıldı. Daha sonra kısa bir süre Harput'tan alınıp Diyarbakır'a bağlanmasına rağmen coğrafi şartlar ve uzaklık münasebetiyle bu çok uzun sürmedi ve tekrar Harput eyaletine bağlandı. Dersim (Hozat), Kuzican (Pülümür), Mazgirt, Koçgiri, Gürcanis, Kemah ve Kuruçay kazaları birleştirilerek Sancak hâlinde Harput eyaletine dâhil edildi.⁶⁴

1867'deki kaynaklara bakıldığında Çarsancak, Ovacık, Mazgirt ve Kuzican kazaları Erzurum Vilayeti'ne, dolayısı ile Erzincan Sancağı'na bağlıdır. 1880 yılında idare merkezi Hozat olmak üzere vilayet teşkil edilmiştir. İlk valisi de Fikri Paşa'dır. İdari taksimatı şu şekildedir:

1. Dersim(Hozat) Vilayet
2. Mazgirt Sancak
3. Kızılkilise (Nazmiye) Kazası
4. Pah Kazası
5. Çarsancak Kazası
6. Çemişgezek Kazası
7. Ovacık Kazası

Bu taksimat 1888 yılına kadar 10 yıl devam etti. “Vilayet Umumi ve hususi varidatı teşkilatın masrafını bile korumadığından” bu tarihte lağv edilerek mutasarrıflık olarak Harput Vilayeti'ne bağlandı.⁶⁵ 1888 tarihinde Hozat merkez olmak üzere Dersim:

⁶³ Yılmazçelik, a.g.e. s. 34.

⁶⁴ a.g.e. s. 36.

⁶⁵ a.g.e. s. 40.

1. arsancak
2. Mazgirt
3. Kızılkilise (Nazmiye)
4. Kuzican (Pülümür)
5. Ovacık
6. Hozat
7. Pertek
8. Çemişgezek
9. Pah

kazalarından oluşmakta idi. Dersim bu tarihten Osmanlı'nın yıkılışına kadar mutasarrıflık olarak Mamurat'l-Aziz Vilayeti'ne bağlı kalarak idare edildi.⁶⁶

1876 sonrası gönderilen mutasarrıfların kötü yönetimi aşiretler arasındaki ihtilafları körükledi ve Dersim aşiretlerin hâkimiyet alanı hâline geldi. 1892'de Mutasarrıf Ali Şefik Paşa görevden alındıktan sonra gelen vali ve mutasarrıfların kötü yönetimi ile devletle ilişkileri zayıflatılan Dersim, Cumhuriyet'e kadar aşiret ağalarının yönetimi veya yönlendirilmesi ile geldi. Bu dönemde Dersimin doğusu arekli Şah Hüseyin ve ailesinden gelen Ali, Gülabi, Mansur yönetiminde idare edilirken, Batı Dersim ise Şeyh Süleyman tarafından yönetildi.⁶⁷

Dersim 1920 meclisine altı vekil verdi. Vekillerden biri Binbaşı Hasan Hayri Bey İstanbul meclisinden Ankara'ya gelirken beş mebus da Dersim aşiretlerinin ittifakı ile seçilmiştir.⁶⁸ Aşiret ağaları Ankara meclisini destekleyerek ilk defa bir konuda ittifak ettiler.

1936 yılında "Tunceli Vilayeti Hakkında Kanun" Kalan bölgesinde, Mamıke denilen mahalde (bugünkü il merkezi) Munzur ile Harçık ayı'nın birleştiği noktada vilayet merkezi oluşturularak adına TUNCELİ vilayeti denildi. Pertek, Hozat, Ovacık, Çemişgezek, Nazmiye, Mazgirt ve Pülümür ilçelerinden oluşan bu idari yapı günümüze kadar devam ederek geldi.

⁶⁶ Yılmazçelik, a.g.e. s. 41.

⁶⁷ Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 109.

⁶⁸ TBMM Zabıtları, 1. Devre 1. İçtima Cilt. 1 3. Basım TBMM Matbaası. Ankara1959 S. 321.

C- Dersimin Etnik Sosyal ve Ekonomik Yapısı

1-Etnik Yapı

Bölgenin etnik yapısı üzerinde yapılan tüm araştırmalarda, düşülen en büyük hata, geçmişe hep bugünkü gerçeklerle bakılmış ve bugünkü hâli hazırla tarihî olaylar izah edilmeye çalışılmıştır. Hâlbuki Anadolu topraklarına 9. yüzyıl'dan sonra, kısmen 1070'ten sonrasında kitleler hâlinde⁶⁹ gelen Türkmen ve Kürt unsurların tamamı göçer aşiret ve boylardan oluşmaktadır. Göçebe aşiretlerde kalıcı iskân söz konusu değildir. Ayrıca yaylak ve kışlakları batıya yönelik akınlarla sürekli değişmektedir. Bugün İran'da bulunan Şekakai aşiretinin Hakkâri-Van bölgesinden gittiği gibi⁷⁰ Anadolu içlerinden İran ovalarına kadar bu göçer unsurlar sürekli yer değiştirmişlerdir. Cihanbeyli Aşireti Harput bölgesi ve Urfa'da ikamet ederken daha sonra Sivas, Ankara ve Konya'da görüldüğünü belgelerden anlamaktayız.⁷¹

Bir dönemler Türkmen unsurların sahip olduğu yaylalarda başka zamanlarda aynı halka mensup başka aşiretler görüleceği gibi, değişik etnisiteye mensup başka aşiret ve boylar da görülmektedir. Anadolu'nun Türk-İslamlaşması döneminde⁷² 11. yüzyıl'dan 18. yüzyıl'a kadar takriben 750 yıl bölge sürekli sakinleri itibari ile değişik grup ve cemaatlere ev sahipliği yapmıştır. Bölgeye ilk gelen sakinlerin bu güne kadar aynı yerlerde yaşadıkları kanısı yanılıdır.

İstisnası ise eski sakinleri olan Ermeniler ve Bizans döneminin mütebakiyesi Rum köylüleridir.⁷³ Bunlar Osmanlı'nın son dönemine kadar varlıklarını sürdürebilmişlerdir.⁷⁴ Çünkü bunlar Türkmen ve Kürtlerden yüzlerce yıl önce bu bölgenin iskân edilebilecek yerlerine köylerini, kasabalarını kurmuşlar veya eski yerleşim yerlerinde ikamet etmişlerdir. Türkler ve Kürtler bölgeyi yaylak olarak kullandıklarından⁷⁵ dolayı onlara ait sabit iskân alanlarının tarihi çok eski değildir.

⁶⁹ Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu, s. 9.

⁷⁰ B:O:A: A:MHK, MHM:1280RA. 24

⁷¹ B:O:A: HAT. 446-22287/D. H1240C. 07

⁷² Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu, s. 8.

⁷³ B. O. SA. Y. PRK. Um 34-25. H. 1313B. 02.

⁷⁴ Yılmazçelik, a.g.e. s. 14.

⁷⁵ B. O. A-MAD. 8458. s. 249.

Nitekim bugünkü Dersim aşiretlerinin hemen hemen tamamı 15. yüzyıl'ın ikinci yarısı ve 16. yüzyıl'dan sonra, bölgeye Ermeni ve Rum köylerine komşu gelerek daha sonra ise baskı kurarak yerleşmişlerdir.⁷⁶ Bölgenin takribi olarak % 70'ini oluşturan Zaza Alevi aşiretlerin ekserini teşkil eden Dersiman ve Şeyh Hasanlı federasyonlarının 16. yüzyıl Malatya Gerger kazası⁷⁷ ve diğer grup Soran Çarekanlar'ın ise bu günkü Elazığ ilimizin Palu ilçesi Gökdere bölgesinden geldikleri Osmanlı belgeleriyle ortadadır. Bunlara başka kök ve menşe aramak ilmi gerçekler dışında siyasi bir çabadır.

Bölgenin dağlık olması, ziraata elverişli olmaması, kışlarının 8 ay devam etmesi Dersimi cazip bir yerleşim yeri olmaktan çıkarmıştır. Ziraat yapılacak yerlerdeki Ermeni ve az da olsa Rum köylerine, Müslüman komşular ancak Beylikler döneminde birkaç hane şeklinde yerleşmişlerdir. Tedricen iskân ve işgal yüzyıllar sürdü. Bu yerlerin önce Rum sonra Ermeni sakinleri sürgün edildi. Bu işgal ve kovma bazen Müslüman halka karşı da uygulandı 1705 yılında Canbegi ve Şeyh Hasanlı (Halen bölgede sakin aşiret)⁷⁸ Kürtlerin, Çarsacak ve Çemişgezek bölgesinde halkı sürgün edip mallarına el koymaları önemli örnektir. Bunların mağdurları sadece Ermeni ve Rumlar değildi. Mağdurlarının bir kısmını da Müslüman Kürt ve Türkmenler oluşturuyordu.⁷⁹

Bölgede az sayıda da olsa sosyal yerleşim alanlarında gayrimüslimlerin son hatırası olan kilise ve manastır yıkıntıları ile harabeleri görülür.⁸⁰ Bölgede görülen Türk mezar taşları bir iki mezar alanından başka bir yerde görülmez.

Dersim'deki yer isimleri Kürtler ve Türkmenlerin bütün gayretine rağmen çoğunluğu hâlen değiştirilememiş Gayrı Müslimlere ait yer isimleridir. Hâlen Dersim'de Ermeni yer isimleri sayısının çokluğu dikkate değer bir konudur.⁸¹

⁷⁶ B. O. A -Y. PRK. ASK. 108-47. H1313CA. 25

⁷⁷ Yusuf Halaçoğlu, **XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, T. T. K. Ankara 2009, s. 135.

⁷⁸ Cevdet Tükay. **Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatler**. Tercüman İstanbul. 1979, 154.

⁷⁹ Halaçoğlu, a.g.e. s. 50.

⁸⁰ EK 32, Kilise Fotoğrafi.

⁸¹ Tunceli İl Yıllığı. 1967.

Cihadın geçim kapısı olması, talan mefkûresi üzerine inşa edilmiş ekonomik modelin bekçileri ve sahipleri olan Türk-Kürt unsurlarının, bu bölgeye yerleşip ganimetlerden uzak düşmelerinin sosyolojik olarak da izah edilmeyeceğini göz ardı etmemek gerekir. Zira onların ekonomik kaynaklarının temelini ganimetler oluştururdu.

Netice olarak bölge binlerce yıldır ne Kürt ne Türk, ne de başka bir kavmin hâkimiyetine girmeden bugüne gelmiştir. Doğası gereği son iki yüzyıla kadar göçmen unsurların yaylak olarak kullandıkları, bazen de katliamlardan⁸² veya başka sebeplerle kaçanlara sığınma alanı olmuş bir coğrafyadır. Onun için homojen veya yekpare bir yapı bugün görülmediği gibi geçmişte de yoktur.

Bu coğrafyada herkesin sandığı gibi homojen etnik ve inançsal bir yapı bulmak mümkün değildir. Bölge Türk-İslam fetihlerinden önce Ermenilerin, çoğunlukla Rumların (yöre halkı lisanıyla **Kirik**) kısmen iskân ettiği, Asurî ve Anadolu'nun diğer kadim etnik unsurları da içinde barındırdığı bir coğrafyadır.⁸³ Bölgede bugün dahi “**AŞURÎ**” olarak isimlendirilen Kürtleşmiş Asurîler bulmakta mümkündür. Bu ailelere bir **ezbet**⁸⁴ nispetinde ve asimile bile olsalar ayrı bir grup olarak bakıldıklarını bugün de görmekteyiz.⁸⁵

Rumların gerek mübadeleler, gerekse Osmanlı'nın Anadolu politikaları neticesi günümüze intikal etmiş bakiyeleri mevcut değildir. Hâlbuki 1892-1893'te Dersim sancağında 57. 962 Müslüman 12. 822 gayrimüslim yaşamaktaydı.⁸⁶ Gayrimüslim nüfus içinde Protestanlar ve Rumlar ayrıştırılarak sayım yapılmıştır.⁸⁷ Ermeniler, 1915 öncesinde Amerikan Misyonerlerince ABD'ye göç suretiyle gönderilmekle beraber, ağırlıklı olarak 1915 tehcir olayı ve 1917 Rusların çekilmesi ile bölgeden göç etmişlerdir. 1915 sonrası gerek din değiştirmek, gerekse bölge halkı ile bir sorun yaşamadan evlilikle ilintili akrabalıklar kurarak ta⁸⁸ olsa

⁸² Uluğ, a.g.e. s. 32.

⁸³ B. O. A. DH. MKM. 36-47. H1310L. 26.

⁸⁴ **EZBET**:Aşiret yapısı içinde, kan bağına dayalı haneden büyük aşireti oluşturan alt kümeler. Bölgedeki aşiretlerin her biri onlarca ezbetten oluşmaktadır. Bu feodal tasnif Tunceli'ye mahsus bir özellik olarak bilinir.

⁸⁵ Halen Tunceli'de sakin Aşuranlar'ın bu gruba mensup olup asimile oldukları tahmin edilir.

⁸⁶ Yılmazçelik, a.g.e. s. 141.

⁸⁷ Yılmazçelik, a.g.e. s. 140; H. 1310 **Tarihli Ma'mûretü'l-Aziz Salnamesinde** s. 246...264.

⁸⁸ B. C. A: 272. 00. 11-18, 89, 23-30. Temmuz. 1924

kimliklerini koruyarak bugüne gelmiş az sayıda aileler de vardır. Keza evlatlık alınmış tehcir çocukları da varlıklarını gönümüne kadar korumuşlardır. Bölgede köy yoğunluğunda varlıkları devam eden Ermeni vatandaşlarımızın nüfusu çok değildir. 50 -60 haneyi geçmez. Sayıları mahdut bu aileler, Sünni Tunceliliden çok Alevi Tuncelililere yakın olmuşlardır.

Özelikle Tunceli’de Alevi Kürtlerle bir arada yaşayan Ermeniler sanıldığı gibi kendilerini saklamamaktadır. Ermeni olduklarını çekinmeden söylemektedirler. Bu konuda 1938’de yaşamış Alevilerden daha rahat ve daha cesurdurlar. Bölge halkı bu küçük gruplar dışında Kürtlerin Zaza ve Kürmanç yöre halkı tabiri ile “Kırdasi ve Kırmançı”⁸⁹ konuşanlardan ve Türk nüfustan oluşmaktadır.

İslam akınları ve Anadolu’nun fethiyle bölge Kürt ve Türk nüfusla tanıştı. 16. yüzyıl’dan sonra bölge İslamlaşmış Müslüman nüfus lehine yoğun iskâna muhatap oldu.⁹⁰ 18. yüzyıllarda ve sonrasında Kürtler bölgenin en kalabalık popülâsyonuna sahip ve hâkim unsuru oldular.

Kürtlerin Kırmançı konuşan Zazaları (Dümüli)⁹¹ hepsi Alevi olmakla beraber, Kırdasi konuşan grup inanç olarak hepsi Alevi değildir.⁹² Kürmanc denilen Kırdasi konuşan Kürtler de hem Alevi hem de Sünni aşiretlerden oluşmaktadır. Şavak ve Bermaz aşiretleri Sünni Kürtlerden oluşmaktadır. Şavaklıların Celedor, Coravan, Kürmeş, Zeve köyleri ise Alevidir.⁹³ Pertek ve Çemişgezek’te yaşayan Türkmen gruplar aşiret olarak anılmamakta, Türk (Yöresel bir telaffuz) yani Türk olarak adlandırılmakta ve bunlar Sünni Hanefi mezhebi mensubudurlar. Tunceli’nin iki ilçesinde, Çemişgezek’te ve Pertek’te tahminen Türk ahali, nüfusun yüzde otuzunu oluşturmaktadır.⁹⁴

Mazgirt’e bağlı Peri nahiyesinde de üç Sünni köyü vardır. Bunlar Kürt (Kürmanc) olup Hanefi mezhebine mensupturlar. Hozat’ta İn köyü Sünni Türk köyü

⁸⁹ Tuncelide Zazaca konuşanlara “**Kırmancı**”, Kürtçenin “Kürmancı” şivesiyle konuşanlara da “**Kırdasi**” denilmektedir.

⁹⁰ Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu, s. 9.

⁹¹ **İslam Ansiklopedisi. ”Kürtler” Maddesi.** C. 6. . MEB. İstanbul. 1977. s. 1103

⁹² STÇ. Cemşid Yıldız mülakadı

⁹³ STÇ. Kenan Coşkun mülakadı.

⁹⁴ STÇ. Veli Suroğlu mülakadı.

olup, İnciğa köyünde ise Türk nüfus Kürtlerle beraber yaşamaktadır. Bunların dışında bölgede Alevi olmayan nüfusa rastlanmaz.⁹⁵

2-İnançsal Yapı

Geçmişten bugüne kadar Dersim coğrafyasında hiçbir zaman homojen, yekpare yapıya sahip bir ırk, bir din ve bir mezhep olmadı. Bu sebepten dolayı Dersim bölgesini coğrafi, kültür, etnik ve inançsal olarak beş ayrı bölgeye ayırarak bakmak ve incelemek faydalı olacaktır.⁹⁶ Bunu yaparken dil, etnik ve kültürel dokuyu coğrafyayla adapte ederek bölgesel bir tasnife gidilmesi gerekir. Bu bölgelere de “Kültür mecraları” veya alanları veya “Kültür Grupları” demek daha doğru olur.

Birinci kültür grubu: Ovacık ve Hozat ilçeleri köylerinin tamamı, Pertek ilçesinin kuzey batısı ve Çemişgezek ilçesinin kuzey bölgelerini kapsayan, ağırlıklı Şeyh Hasanlı ve Seyidanlılara⁹⁷ mensup aşiretlerin yaşadığı bölgelerdir. Bu bölge, ekseri Zazaca (Kırmançki) konuşan akraba aşiretlerin nüfuz alanıdır. Ferhatanlar, Abasanlar, Rutanlar, Kırgan, Karaballı, Koçanlar, Şemkanlar, Pezgevan, Reşkan, Aslanuşağı, Haydaran gibi Şeyh Hasanlı ve Seyidanlı aşiretlerinin alt grubu aşiret⁹⁸ ve kabileleri ile Bahtiyarlar aşireti, Derviş Cemal ve Sarı Saltık ocak aileleri bu bölgede yaşamaktadır. Bölgede 1876’ya kadar Rum nüfus 1917’ye kadar Ermeni nüfus da yaşamakta idi. Bölgenin alt kısmında Kürmeş, Celedor, Coravan denilen Şavak bölgesindeki Alevi Kurmanç (Zaza olmayan Kürt) aşiretleri kendilerini Karaballılar üzerinde (Mensubiyetinde) sayarlar.⁹⁹ Sünni olan Şavaklar ise Fırat boyunca Çemişgezek’ten Pertek’e kadar uzanan bölgede yaşamlarını sürdürmekte ve kuzey istikametinde ise Karaballılara komşu olmaktadır.

İkinci kültür grubu: Tunceli merkez kabul edilerek, Mazgirt’in Tunceli’ye yakın köyleri Pülümür –Nazmiye kazalarına ait köyler, Dersim Sağmanı ve Pilvenk

⁹⁵ STÇ. Yusuf Karaağaç mülakatı.

⁹⁶ STÇ. Veli Suroğlu mülakatı.

⁹⁷ Yılmazçelik, a.g.e. s. 118.

⁹⁸ a.g.e. s. 120.

⁹⁹ STÇ. Zarife Kankotan mülakatı.

bölgesi bu bölgede Zazaca konuşan Alevi aşiretler yaşarlar. Bunların bir kısmı Soranlar, Yusufanlar ve Çarekliler aşiretleri¹⁰⁰ Elazığ'ın Palu ilçesi Gökdere'den gelip bu bölgeye yerleşmişlerdir.¹⁰¹ Bugünkü il merkezinin kuzeyinden Erzincan sınırına kadar olan, memnu bölge olarak da adlandırılan bölgede ise Haydaranlıların köyleri ve mezarları bulunmakta idi. Şimdi Yasak bölge ve köyleri boşaltılmıştır. Bu kültür grubuna dahil diğer aşiretler ise Dersimanlı(Kalan) grubuna mensup Kureyşanlar, Areller, Alanlar, Şeyh Memedanlar, Karsanlar, Lolan ve Hormekanlar¹⁰² bölgede yaşayan diğer Zaza Alevî aşiretlerdir.

Üçüncü kültür grubu: Mazgirt ilçesi merkezli, Mohundu, Peri bölgesi Çarsancak ve Pertek'e bağlı birkaç köy ile Nazmiye'de beş köyden oluşan İzolu, Şadilli, Milli, Hıranlı aşiretlerinin bir araya geldiği Baba Mansur Ocağı'nın dahil olduğu, kültür ve inanç eksenli, Kürmancı (Kırdaski) konuşan Alevî Kürt aşiretleri grubudur.¹⁰³

Dördüncü kültür grubu: Pertek ile Harput arasındaki bölge olarak da ele alınabilir. Bu bölge Sağman bölgesi, Çemişgezek'in güneyindeki köylerle Pertek'in Fırat'a kadar olan bölgedeki köylerinden oluşur. Coğrafi olarak bu bölgede uzak olmasına rağmen etnik ve inançsal yapısı gereği Hozat sınırlarında kalan İn köyü de dâhil edilebilinen bu kültür mecrası Sünni Türkmen bölgesidir.¹⁰⁴

Beşinci kültür grubu: Çemişgezek –Pertek ilçeleri arasındaki Şavak bölgesi ile Pertek ilçesi ve Karaçor mıntıkası (Elazığ) hududundaki Peri Suyu deltasına yakın alanda yaşayan Şavaklı, Bermazlı aşireti gibi Kurmanç (Kürt) Sünni aşiretlerden oluşmaktadır.¹⁰⁵

Yukarda anlatılmış olan kültür gruplarından bazılarının oluşmasında ve Alevî inanç sisteminde “ocaklar” oldukça önemli yer tutar. Onlar Alevi inancını bugüne taşıyan sözlü inanç geleneğinin de taşıyıcılarıdır. Dersimde beş ocak aile bulunur.

¹⁰⁰ B:O. A. A}MKT. MHM. 249–96 H1279C. 21

¹⁰¹ STÇ. Veli Suroğlu mülakatı.

¹⁰² Yılmazçelik, a.g.e. s. 122-123.

¹⁰³ STÇ. Veli Suroğlu, Yusuf Karaağaç mülakatı.

¹⁰⁴ STÇ. Veli Suroğlu, Yusuf Karaağaç mülakatı.

¹⁰⁵ STÇ. Veli Suroğlu, Yusuf Karaağaç mülakatı.

Bunlar; Ağuçanlar, Derviş Cemallar, Sarı Saltıklar, Baba Mansurlar ve Kureyşanlardır.¹⁰⁶

Bölgedeki ocak ailelerin manevi hâkimiyeti: Kuzeyde (Pülümür, kısmen Nazmiye, Haydaran bölgesi Kalan bölgesi) Kureyşanlı,¹⁰⁷ Nazmiye'nin bir kısmı, Mazgirt, Pertek'in doğusunda bazı köylerde Baba Mansur, Hozat –Ovacık – Çemişgezek bölgesinde Derviş Cemal ve Sarı Saltık ocaklarını manevi nüfuz alanları olarak değerlendirmek mümkündür.¹⁰⁸

Derviş Cemalli babalarının daha önceki yıllarda bölgede manevi hâkimiyet kurduklarını biliyoruz. Bölgenin ilk Kürt sakinlerinden olan Şeyh Hasanlı aşiretinin dedeleri, pirleri Derviş Cemallılardır.¹⁰⁹

Mazgirt bölgesindeki Şadili, İzolu, Milli, Hıranlı aşiretleri ise genelde Baba Mansur ocağına bağlıdırlar. Az da olsa bu bölgede Derviş Cemallıları da görürüz. Sarı Saltıklar; bölgeye kuzey-batıdan ve sonraki yıllarda nüfuz ettiklerinden dolayı, bu ocağına bağlıları kısmen Hozat, Çemişgezek ve Ovacık köylerinde görürüz. Kureyşanlar ise seyitlik ve dedelikte mensubiyetlerinin ve köklerinin maddi ve manevi olarak İmam Cafer Sadık'a, dolayısı ile Hz. Hüseyin'e kadar götürürler. Bölgede en yaygın ocak olma özelliğine bu aile sahiptir.¹¹⁰

Pirlik ve dedeliğin manevi havasını ve etkisini iyi bilen Abasan aşireti bu konuda da kendini yeniledi. Seyit Rıza'nın dedesi yedinci atası Seyit Kara Süleyman, tarikatta “rehberlik” (Alevi tarikatında önder, yol gösterici, Pir anlamındadır) katına yükselerek “seyitlik” unvanını alan ilk aşiret mensubu “Dede” oldu.¹¹¹

Rivayete göre toplum içindeki liderlik, dinî konulardaki liyakat ve bilgelik, halk arasındaki sevgi ve elindeki feodal güç, Seyit Kara Süleyman'ın Kureyşanlar

¹⁰⁶ Uluğ, a.g.e. s. 32.

¹⁰⁷ Kemalî, a.g.e. s. 162.

¹⁰⁸ Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 94.

¹⁰⁹ a.g.e. s. 92.

¹¹⁰ a.g.e. s. 95.

¹¹¹ 1876 tarihinde Osmanlı kaynaklarında **Şeyh Süleyman** olarak geçen ve Erzincan mutassarıfı ile Erzurum müşirinin davetine icap etmeyen şahıs: Seyit Rıza'nın dedesi ve **Seyit Kara Süleyman'ın** torunudur. (Ali Aziz Kankotan Kitaplığı 1940 basımı İmam Ali Buyruğu [Necül Belağ] adlı kitabın kapağına yazılı soy kütüğünden)

tarafından Rehberlik-Seyitlik unvanı ile taltif edilmesini sağladı. Dolayısıyla bu unvanı ilk kullanan Zaza-Kürt ailesi Abasanlardır. Tabii ki “DİKME”, diğer tabirle “Atanmış Rehber”¹¹² olarak. Nitekim Kırmil’de yatan Kara Süleyman¹¹³ Sultana sahip çıkan Seyit Rıza da ocaklar kadar itibar sahibidir.¹¹⁴

3-Aşiretler

Bölgede bugün irili ufaklı 50 civarında aşiret veya cemaat tespit etmek mümkündür. Bu aşiretlerin alt grupları ise ezbet denilen yüzlerce aileye bölünmüş, feodal bağları korunmuş bütünlük içinde birbirine bağlı silsile oluştururlar. Gerçek manada ise bölgede Şeyh Hasan, Seyidan, Dersiman olmak üzere üç büyük Aşiret federasyonu¹¹⁵ ve 14 adet de federasyon dışı aşiret yaşamaktadır.

Birinci federasyon, Şeyh Hasanlı aşiretidir ki tamamı Alevi olup Zazaca (Kırmancki) konuşurlar.¹¹⁶ Bu aşiret kendi içinde Seyidanlı ve Şeyh Hasanlı olarak iki kola ayrılır.¹¹⁷ Bu federasyon Ferhatan, Abasan, Karabalan, Rutkan, Kırgan, ve bunlara bağlı alt grupları oluştururlar. İskân alanları Hozat, Ovacık, Geyiksuyu (Sin nahiyesi), Çemişgezek ve Pertektir. Erzincan’da yaşayan Abasanların bu federasyondan ayrıldığı ve Aşağı Abasanlar olarak tanındığı söylenir.¹¹⁸

İkinci büyük federasyon ise Seyidanlardır.¹¹⁹ Meşhur Koçanların bağlı olduğu federasyondur. Bu federasyonun diğer üyeleri Rutanlar, Şemkan, Pezgevan, Maksudan, Aslan ve Balanlardır. Geucanlar da bu gruba dâhildir. Çemişgezek, Ovacık yoğun iskân alanları olmakla beraber Tunceli dışında Arapkir, Kemah ve Erzincan’da da yaşayanları vardır.

¹¹² Türk Ansiklopedis. ”Kızılbaş” Maddesi. . C. 6. MEB. Yayınları İstanbul 1977. s. 792.

¹¹³ **Kara Süleyman Sultan** Kırmil Dağı’nda bulunan bir ziyarettir. Burada yatan kişi Seyit Rızanın yedinci atası olarak bilinir. Halk tarafından ziyaret edilip kurbanlar kesilen yatırlardan biridir.

¹¹⁴ Uluğ, a.g.e. s. 34.

¹¹⁵ **Aşiret Federasyonu**. Birkaç küçük aşireti bünyesinde barındıran, kan bağı ile akraba olunsun olunmasın bir birlik oluşturmuş feodal guruplardır. Tunceli bölgesindeki Seyidanlar, Şeyh Hasanlar gibi.

¹¹⁶ Faik Bulut, **Dersim Raporları**, Evrensel Yayınları, İstanbul 1992, s. 202.

¹¹⁷ Kemali, a.g.e. s. 163.

¹¹⁸ Yılmazçelik, a.g.e. s. 118.

¹¹⁹ Kemali, a.g.e. s. 164.

Seyidanların, Kalanların ve Şeyh Hasanlıların aynı kökten türedikleri kabul edilir. Dil ve kültürlerindeki ortak unsurların yoğunluğu bizde de bu kanaati doğurmuştur. Seyidanlar da tamamen Zazaca (Kırmancki) konuşur. Bu federasyonda harici (dışarıdan gelerek kan bağı olmadan dâhil olmuş) aşiret ve ezbele rastlamadık. Muhafazakâr ve kapalı bir toplumdurlar.¹²⁰

Üçüncü büyük federasyon Kalan grubudur. Bunlara Dersimanlı da denilmektedir. Kalan olarak bilinen Mamiki bölgesinin kuzeyi Ovacık'ın doğusu ve Tunceli merkez ilçenin kuzey bölgelerinde Pülümür ve Nazmiye ilçelerinin bir kısım köylerinde iskân ederler. Baş aşiretleri Hayderanlar¹²¹ Demenan, Aril, Karsan, Alan, Şeyh Memedan aşiretleri iyi bilinenleridir. Hormekanlar da Dersimanlı sayılırlar.¹²²

Dördüncü büyük federasyon, bir federasyondan çok geldikleri bölgenin aynı olmasından dolayı kendilerini akraba kabul ederek yakınlaşmış olan Soran, Yusufan, Çarekanlardır. Köken olarak Elazığ'ın Palu ilçesi Gökdere bölgesinden Yaylak olarak buraya gelip yerleşen Zaza aşiretleri olup Alevi inancına sahiptirler. Soranların Mazgirt'te yaşayan çok büyük bir nüfusa sahip olmayan akrabaları Cıbanlar ise Sünnidir.

Bunların dışında Pertek, Turışmek, Dersim Sağmanı bölgelerinde yaşayan ve Zazaca konuşan alt grupları(ezbetleri) vardır. Bu aşiretlerin konuştuğu Zazaca, Batı Dersim bölgesinde yaşayan Şeyh Hasanlı grubundan ziyade Palu Zazaca'sına daha yakındır.¹²³

Zaza (Kırmancki) konuşanlar hemen hemen genellikle Şeyh Hasenan, Seyidan, Kalan (Dersiman) aşiretleri birbirine yakın akrabadırlar. Bu üç büyük kol Hozat, Ovacık, Pertek, Çemişgezek ve Tunceli merkezdeki köylerde, kısmen de Nazmiye'nin köylerinde yaşarlar. Akraba olmalarına rağmen Haydaran, Demenan, Alan, Şeyh Memedan, Aril, Karsan, Lolan, Hormekan¹²⁴ aşiretleri konuştukları şive ve sosyal yapı itibari ile daha çok Yusufanlar ve Soranlara yakındırlar. Genel

¹²⁰ Yılmazçelik, a.g.e. s. 120.

¹²¹ A. Haluk Çay, **Anadolu'da Türk Damgaları**, TKAE, Ankara 1983, s. 150.

¹²² STÇ. Kazım Ateş Mülakatı, Resim Ek 36.

¹²³ STÇ. Veli Suroğlu Mülakatı, Resim Ek 36

¹²⁴ Kemali, a.g.e. s. 16.

olarak Dersim’de Zaza Alevi aşiretlerini ağırlıklı nüfus olarak değerlendirmek mümkündür.

Yukarıda anlattığımız federasyonlar ve aşiretler dışında yaşayan diğer aşiretler ise Zazaca konuşmazlar, genellikle Kürmanci (Kırdaski) konuşurlar. Ağırlıklı olarak Mazgirt ilçesinin ve Peri vadisi ile Çarsacak bölgesinin genelinde, kısmen de Pertek ve Çemişgezek ilçelerine ait bölgelerdeki birkaç köyde yerleşiktirler.¹²⁵

Bu aşiretlerin bu bölgeye daha sonra geldikleri tahmin edilir. Tunceli dışında yaşayanları da vardır. Tunceli dışındaki nüfusları Tunceli’de yaşayanlardan daha çok olup ekserisi de Sünni inancına sahiptir. Tunceli’de yaşayanları ise Alevidir. Bu grup aşiretlerin yakın akrabaları Tercan, Refahiye, Zara, Divriği, Kiğı, Yedisu Sancak, Urfa, Diyarbakır¹²⁶ ve Malatya da yaşamaktadırlar. Tunceli dışında yaşayan akrabaları ekseriyetle Sünni olsa da Şadi ve İzolların Erzincan ve Sivas’taki akrabaları Alevi, fakat Malatya, Bingöl, Urfa ve Diyarbakır’daki akrabaları ise Sünni’dir.

Dersimin en büyük Sünni Kürt (Kürmanc) aşireti Şavak aşiretidir. Celedor Kürmeş, Zeve, Tevik köylerindeki Şavaklılar ise Alevi ailelerden oluşur. Bu aileler yani Alevi Şavaklılar akrabalık ilintisi olmamasına rağmen kendilerini Karabalı aşireti üzerine sayarlar. Buna rağmen Şavaklı olarak bilinir ve kabul edilirler.

Şavaklılar hâlen göçerliği bırakmamış, hayvancılığı ve yaylacılığı bugün de yaşayan bir aşirettir.¹²⁷ Yaz aylarında Mercan Dağları, Erzincan, Pülümür ve Erzurum yaylalarını kiralararak sürülerini bu bölgelere götürüp kışın ise Pertek ve Çemişgezek köylerindeki kışlıklarına dönerler.¹²⁸ Tunceli’de yaşayan Sünniler gerek Türk gerekse Kürt olanlar Dersimli olmaktan ziyade kendilerini Elazığlı olarak tanıtmayı tercih ederler.

¹²⁵ Kemali, a.g.e. s. 164.

¹²⁶ a.g.e. s. 165.

¹²⁷ STÇ. Kenan Coşkun mülakatı.

¹²⁸ Ek: 40, Şavaklar: yayladan dönen sürüler.

Bir başka Sünni Kürt aşiret ise Bermazlılardır.¹²⁹ Aşiret tamamen Sünnidir, Pertek ve Karaçor arasındaki bölgede yaşarlar. Aşiret yapısını ve feodal bağlarını koruduğu söylenemez. Elazığ Maden ilçesi Bermaz bölgesinden geldikleri için bu isimle adlandırılmışlardır. Çok yoğun bir nüfusa sahip değillerdir. Birkaç köyde yaşamaktadırlar.

Tunceli 1880 -1917 arasında Ermenilerin de yaşadığı bir bölgedir.¹³⁰ Tehcir öncesinde Alevîliği kabul etmiş bazı Ermeni aileler olmakla beraber, 1917'de de din değiştiren Ermeniler olmuştur. Fakat bölgede hoşgörünün hâkim olması sebebiyle bugün dahi kendilerini saklamayan bu Ermeniler, Tunceli'de yalnız bir köyde ekseriyeti oluştururlar, birkaç köyde de bir iki aile olarak varlıklarını sürdürüyorlar. Bunlar bu günkü Tunceli nüfusunun % 2'si kadardır.

Aşiret yapısı içinde bir mensubiyeti olmayanlar ya Türkmen kökenli sünniler veya İslam'ı kabul etmiş Ermenilerdir. Kürt nüfus ister Zaza, ister Kurmanç Alevî veya Sünni olsun mutlaka bir aşiret mensubudur. Aşiretsiz Kürt, Dersim coğrafyasında mevcut değildir.¹³¹

4-- Sosyo-Ekonomik Yapı

Hayvancılık haricinde bu coğrafyada tarımdan bahsetmek pek de mümkün değildir. Coğrafya, tamamen Munzur dağları ve Mercan'ın kolları ile oluştuğundan,¹³² doğası itibarı ile ziraata dayalı bir tarıma müsaade etmemektedir.

Hayvancılığın keçi ağırlıklı olmasının sebebi dağların meşe ormanları ile kaplı olmasıdır. Keçi, meşe yaprağıyla rahat beslendiğinden¹³³ ve sarp yerlerdeki otlara koyuna göre daha rahat ulaştığından dolayı koyuna tercih edilmektedir. Bu genel kuralın istisnası Şavak aşiretinde yaşanmaktadır. Dersim'de koyunculuk yarı göçebe yaşayan Şavak aşireti tarafından hâlen yapılmaktadır. Büyükbaş hayvan olarak sığır yetiştiriciliği bir iki inek veya varlıklı ailelerin bir çift de öküzü ile sınırlı

¹²⁹ STÇ Ramazan Bozduman mülakatı.

¹³⁰ Yılmazçelik, a.g.e. s. 140. - H. 1310 Tarihli Ma'mûretü'l-Aziz Salnamesinde s. 246...264.

¹³¹ STÇ. Mahmut Akyürekli tespiti.

¹³² Erinç, a.g.e. s. 112.

¹³³ a.g.e. s. 116.

kalmıştır. Binek ve yük hayvanı olarak ağırlıkla katır beslenir, ağalar ve beyler at yetiştirirdi. Hayvancılık şahsi ihtiyaçlar için küçük ölçekte yapılırdı.¹³⁴

Halk genelde köyler, mezralar ve komlarda¹³⁵ yaşardı. Mesken olarak kullanılan evler Doğu Anadolu'nun doğa şartlarına uygun olarak kullanılan iptidai toprak damlardan oluşmakta idi. Uzun kış mevsimini sıcak geçirmek için evler genelde toprağa gömülerek inşa edilirdi.¹³⁶ Hayvan barınağıyla iç içe inşa edilen meskenlerde, kışın soğuktan korunmak amaçlanırdı. Dersimlinin evi umumiyetle bir girişi, bir oda ve bir de “Banê kei”¹³⁷ denen üç üniteden meydana gelen küçük pencere ve alçak damlı evlerdi. Ev halkı, günlük yaşamını ve çocuklarla beraberliğini geçirdiği fazla nüfusun yattığı kısım olarak bu “Banıkie” kullanırdı. Oda genellikle misafirlerin ve erkeklerin kullanımına açıktı.

Tahıl olarak çok az buğday, biraz mısır ve darı o dönemde ekilen ürünlerdi.¹³⁸ Eski Ermeni köylerinde görülen de bağcılık Tuncelililerde kalmış önemli bir iş alanıdır.

Ekonominin en önemli çarkı “Aşiret Kolları”nın¹³⁹ özellikle son baharlarda çevre köy ve aşiret mallarını talan ederek zahire ve hayvan temini için yaptıkları baskın ve saldırıdır.¹⁴⁰

Sarp coğrafyada artan nüfus ancak ovalı komşularından istifade etmekle hayatta kalabiliyordu. Bütün bunlara rağmen, açlık ve sefaletin kol gezdiği 1890-

¹³⁴ a.g.e. s. 122.

¹³⁵ **KOM:**Tunceli’de mezralara veya köylere bağlı genellikle bir ailenin yaşadığı en küçük yerleşim birimi. Komlarda oturanlar kardeş veya amca çocuklarından oluşmaktadır. Komlar büyüdüğüde mezra olarak adlandırılır ve genellikle de orayı kuran aile reisinin adıyla isimlendirilir.

¹³⁶ Erinç, a.g.e. s. 117.

¹³⁷ **Banê kei;** Zazaca bir tabir olup ev halkının yemek, yatmak, oturmak için kullandığı geniş bir birim.

¹³⁸ Erinç, a.g.e. s. 112.

¹³⁹ **Aşiret kolları:**Bir aşiretin silahlı gücünü oluştururdu. Erkeklerden oluşan aşiret kolları Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar devam eden ekonomi, sosyal ve asayiş teşekkülü idi. Bu kollar talan ve soygun yaparak ailelerine ve aşiretlerine iâşe sağlar. Yine bu kollar aşiretin güvenliğini üstlenirdi. Kolların başında ise genellikle aşiret ağasının (Reisinsin) kardeşi veya oğlu olurdu. Bir aşiret kolu en az 20- 30 silahlı kişiden oluşmakta idi. Bazen sayıları üç beş bini bulan ittifaklar da görülmekte idi. 19 yüzyıl da Hozat bölgesinde Şeyh Süleyman reisliğindeki Şeyh Hasan ve Seyidan İttifakı ve Kuzican bölgesinde Çarekli Şah Hüseyin kolları buna örnektir.

¹⁴⁰ Kemali, a.g.e. s. 177.

1937 yılları arasında ağalar ve dedeler ise çocuklarını mürebbiyelerle yetiştiriyor, Halep ve Şam'dan altın sırmalı at koşumları getiriyorlardı.¹⁴¹

Bölge halkı mutlak surette bir aşirete mensup olmak mecburiyetinde idi. Aşiret ağaları tebaasına kesin hâkim olmakla beraber güçlerinin manevi desteğini pirlere ve dedelerden alıyorlardı.¹⁴²

Arazi, alacak, borç, miras, kan davaları, aile geçimsizliği, kardeşler arasındaki kavgaya varıncaya kadar her alan ağanın müdahale alanıydı. Aşiret ağasının kararı kesin ve tartışmasızdı.¹⁴³ Ağa adalet dağıtırken seyitten istifade eder, seyit karar verirken ağanın sopasını (gücünü) kullanırdı. Sıradan aşiret mensuplarının kendi başına davranacağı alanlar mahdut ve sınırlıydı. Ağa ile kan bağı olan aileler daha şanslı idi. Aşiret koalisyonuna bağlı kabile ve ezbetlerin mahalli liderleri, ağaları vardı. Önemli meselelerde aşiret ağaları bu alt ağalarla toplanır, sohbet eder; fakat bu onurlandırmaktan başka bir sonuç da vermezdi. Her aşiret alt aşirete ve ezbetlere bölünmüştü.

Halk hayvancılıkla uğraşır, fakat geçimini hayvancılıkla sağlayamadığı için ağaların himayesine hep muhtaç kalmıştır. Pirlere genelde 8, 9 ve 10. ayda talipleri gezerek mahsule ortak olur ve çıralık toplamaya başlardı. Zaten fakir olan halk elinde kalan mahsulün bir kısmını “çıralık” veya “Derviş hakkı” gibi isimlerle püre vermek zorundaydı.¹⁴⁴ Aşiret ağaları Ermeni köyleri başta olmak üzere çevre kazalarda Sünni-Alevî ayrımı yapmadan kendilerine uzak akrabaları dahil olmak üzere diğer aşiret ve köylere özellikle hayvan ve ziynet eşyası gasp etmek amacıyla talan seferleri düzenlerdi.¹⁴⁵ Bu talan anlayışının yaygınlaşması bölgede aşiretler arası düşmanlık ve kavgaları da körüklerdi.¹⁴⁶

Bölgede baskın ve saldırısız gün yaşanmazdı. Yağmacılık özellikle hayvan besleyen Dersimanlı ve Şeyh Hasanlı aşiretleri arasında çok yaygındı. Şeyh Hasanlılar, Seyidan ve Kalanlar da bu bölgenin eski tarihinde yer alan aşiretler

¹⁴¹ STÇ. Zarife Hanım mülakadı.

¹⁴² Uluğ, a.g.e. s. 36.

¹⁴³ a.g.e. s. 116.

¹⁴⁴ Uluğ, a.g.e. s. 99.

¹⁴⁵ B. C. A030. 10. 112. 158-20

¹⁴⁶ B. C. A. 03010. 112. 756-26. 11. 06. 1925

değillerdi. Bunlar Adıyaman Gerger'den yaylaya geldiklerinde Ermeni köylerinde kışlamak zorunda kalarak tedricen yerleştiler.¹⁴⁷ Ermeni köylerindeki bağıcılık ve meyvecilik bu aşiretlere cazip de gelmişti. Nitekim Ermeni köylerine yerleştikçe bağ ve bahçe ile de uğraştılar. Fakat bunlar genelde ağaların tasarruflarında olan mülkler olduğu için halk onlara marabalık, yarıcılık yaparak tarımdan da ekmek çıkarmaya çalışırdı. Çalışan, halk olmasına rağmen yine aslan payı ağaya, dedeye düşerdi.

Ekonomi sosyal statüyü belirlemede etkendi. Fakat sonradan yurt edilmiş bu topraklarda daha çok varlık sahibi olmak için de ağa ve seyit ailelerine mensup olmak gerekiyordu. Hâl böyle olunca sosyal statü itibarıyla dominant olanlar yani Ağalar, Aşiret Reisleri, Dedeler ve Seyitler doğan fırsatları değerlendirerek, ekonomik olarak üstünlük sağladılar.¹⁴⁸ Ağa çetin kış aylarında ambarlarındaki zahirenin durumuna göre ihtiyacı olanlara, kendisine hizmet sırasına ve akrabalık derecesine göre iâşe yardımı yapardı. Bu yardımlar ise halkın ağaya daha çok biat ve hizmetini pekiştirirdi.

Halk keçi kılı veya kuzu yününden yaptıkları şal şapık gibi basit dokumalarla¹⁴⁹ giyimlerini karşılardı. Bölge halkı kendi kendine yetmeye çalışsa da açlık ve açıklık yakasını bırakmazdı.

Ağalar ve seyitler (Dedeler), dış dünyanın tehlikelerini ve “yezidin” çocuklarının zulmünü kullanarak yıllarca bu toplumu kapalı tutmayı ve dolayısıyla idare etmeyi başarmışlardı. Kapalı toplumun inançları da ağanın ve dedenin talep ve ihtiyaçlarına göre şekillenince bu durum Dersim'de kendine has bir Alevilik anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aslında Aleviliğin temel kaidelerine aykırı olan kurallar din diye ortaya konulmuştur.¹⁵⁰

Erdebil tekkesi itikat ve ameline hurafeler monte edildi. Sünni'nin yaptığı her şey yanlış ve günah gösterildi aksini yapmak adeta din diye sunuldu. Halkın cahil kalması için çocukların okutulmaması propaganda edildi. Çünkü okumuşu batılda ve yanlışta tutmak, maraba yapmak mümkün değildi. Bunun için cahil halk

¹⁴⁷ Halaçoğlu, a.g.e. s. 50.

¹⁴⁸ Uluğ, a.g.e. s. 99.

¹⁴⁹ **Şal Şapık**:Kuzu yünü veya keçi kılından el tezgahlarında dokunarak yapılan yelek ve pantolon denilebilecek bir altlıktan oluşan Kürtler tarafından kullanılan bir tür giysi.

¹⁵⁰ Uluğ, a.g.e. s. 95.

Dersim Derebeyleri için en ideal toplumu oluşturuyordu.¹⁵¹ Halkın dış dünya ile ilişkisini kesmek için Alevi-Sünni ayrışması körüklendi. Ehlibeyt'e Kerbela'da yapılan katliam ve zulüm sebebiyle tüm Sünni mezhep salıklarini düşman gösteren propagandalar yapıldı maneviyat kullanılarak Dersimli dış dünyadan tecrit edildi.

¹⁵¹ STÇ. Bankacı Yusuf Erdemir ve diğerleri.

II. BÖLÜM

1937 -1938 DERSİM OLAYLARINA GİDEN SÜREÇ

A- Osmanlı Dönemi

Her Tarihsel olay gibi Dersim olaylarının da birden çok sebebi vardır ve kökenleri çok eskiye dayanır.

Dersim 1514 yılına kadar Osmanlı mülkünün dışında kaldı. Son birkaç yılı Akkoyunlu, Safevi devletleri arasında el değiştirirken Çaldıran Savaşı öncesi Safevi hâkimiyetine geçti. 1514 Çaldıran Savaşı Yavuz Sultan Selim'in galibiyeti ile sonuçlanınca Erzincan ve Kiğı Yavuz'un hâkimiyetine geçti.¹⁵²

Yavuz Selim Bayburt, Erzincan ve Kiğı taraflarına Bıyıklı Mehmet Ağa'yı Beylerbeyi olarak tayin etti. 1515 yılında Kemah Kalesi'ni sultanın emriyle muhasara eden Bıyıklı Mehmet Paşa mayıs ayında padişahın bizzat iştiraki ile Kemah Kalesi'ni teslim aldı. Dersim bu tarihten itibaren tamamen Osmanlı hâkimiyetine girdi.¹⁵³

Dersim bölgesinin etnik ve inançsal yapısı ağırlıklı olarak 1515 sonrası dönemde oluşmuştur.

Osmanlı-Safevi hâkimiyet mücadelesinde bölge halkı ezildi. Dersim'de on binlerce Kızılbaş katledildi.¹⁵⁴ Keza Osmanlı döneminde öldürülme korkusundan dolayı Aleviler Osmanlıya karşı sürekli teyakkuz hâlinde kaldılar. Osmanlı, İdris Bitlisî marifetiyle biat ettirip sağlama aldığı Sünni Kürtlerden sonra¹⁵⁵ Alevi-Kürt problemini ise başka bir politika ile çözdü.

1515'ten sonra Osmanlı Dersim'inde uzun yıllar korku egemen olunca ses seda çıkmadı. Kanuni Sultan Süleyman ile beraber Osmanlı, Alevi-Kürtlerin başkaldırıp problem yaratmamaları için ağa ve dedelere hoşgörülü davranarak onlar

152 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi, II. Cilt, T 4. Baskı**. T. K. Yayınları, Ankara 1983. s. 269.

153 Uzunçarşılı, a.g.e. s. 271.

154 a.g.e. s. 257 -258.

155 a.g.e. s. 272.

vasıtasıyla bölgedeki muhalefeti bertaraf etti. Halkın ezilip sömürülmesini hep görmezlikten geldi. Ağaların ezerek yönettikleri bu toplum, inanılmaz derecede mağdur oldu ve geri kaldı. Bölgede sorunun olmaması elbette Batı ile meşgul Osmanlı'nın da işine geliyordu. Onun için halkın ezilmesi çok da önem arz etmiyordu.

1515'ten sonra Dersim'e korku, tedirginlik egemen oldu. Bölge içe kapanma dönemine girdi. Halk ibadetini gizli yapmaya başladı. Cemler geceleri gizli yapılır oldu. Cem yapılan evin bilinmemesi için mum gibi cılız bir ışıkla aydınlatma yapıldı. Cem yapılırken haberci (nöbetçi) bu dönemde ibadetin içine girdi ve Bâtnilik, gizlilik bu dönemde en üst seviyeye çıktı.¹⁵⁶

Bu baskı döneminin saldığı korku Ceme de şekil verdi. Zaman zaman ağalara hilatler gönderilerek yaptıklarına göz yumuldu. Bölge maslahatçılık anlayışı ile 1515 – 1840 yılları arasındaki 325 yılı böyle geçirdi.¹⁵⁷

Bu korkunun atılması takribi 250 yıl sürdü, nitekim Tunceli (Dersim) bölgesinde Dersim aşiretlerinden kaynaklanan ilk asayişsizliğin başka bir deyişle devletle yüz yüze gelmenin 1704 senesinde olduğunu görüyoruz.

1937 Dersim isyanına katılan aşiretlerin kayıtlara geçen ilk vukuatı olarak kabul edilen bu olay, Şeyh Hasanlı, Cihanbeyli ve Dersümanlı aşiretlerinin Çemişgezek, Pertek ve Sağman kazalarına tabi köylerde yağma yaparak halkını sürüp zorla köylerini işgal etmeleri sebebiyle İstanbul'a şikâyet edilmeleriyle başlamıştır. Çemişgezek kadısı Mevlana Muhammed tarafından bir arzla İstanbul'a yapılan bu şikâyet sonrası, 1705 yılında Erzurum, Sivas valileri ile Palu, Çemişgezek, Kiğı, Kuzican beylerine buyruk gönderilerek, Cihanbeyli aşiretinin Rakka'ya iskânına, Dersümlü ve Şeyh Hasanlı cemaatlerinin ise sakin oldukları eski mahallerine yerleştirilmeleri emir edilerek konuyu çözmeleri istenmiştir.¹⁵⁸

Bugüne kadar tasnifi yapılmış Osmanlı belgelerinde Dersim'deki asayiş ile ilgili ikinci belge ise, Çemişgezek kazasında sakin Şeyh Hasanlı, Dersimli, Karabalı ve Ferhatlı Kürt aşiretlerinin Keban madenine kömür taşıyan kelekçiler ve yolcuları

156 Nuri Dersimi. Kürdistan Tarihinde Dersim , s. 69.

157 B. O. A. A}MKT. MHM. 364-23

158 Halaçoğlu a.g.e. s. 50.

taciz ettiğinden, Çemişgezek ve Çarsancak halkına zulümde bulduklarından dolayı tedip edilmesi için, başta Diyarbakır Valisi İbrahim Paşa'ya, Palu Hâkimine, Çarsancak ve Çemişgezek Beylerbeyine hüküm gönderilmiştir (17 Eylül 1754).¹⁵⁹ Bu hükümden anlaşıldığına göre; bugün Ovacık-Hozat mıntıkasında yaşayan aşiretler o dönemde Çemişgezek'te ikamet etmekteydiler. Bu aşiretleri, Osmanlı döneminde Dersim'de vuku bulan tüm asayiş ve başkaldırıların içinde görmekteyiz. Nitekim Şeyh Hasanlı aşireti alt grupları (Ferhatanlı, Karabalı, Abasan vs.) H. 1199 (1785) tarihine bu kez daha kuzeyde Tercan bölgesine muvasalat olurlar.¹⁶⁰ Hemen her tarafa saldıran bu aşiretlerin meydana getirdiği anarşi ve curcuna, soygun, yol kesme bölgeyi huzursuz etmektedir. Çemişgezek'te toplanan bu aşiretler zayıf takiplerden dolayı o kadar şırmamıştır ki bazı talepler için devletle pazarlık etmek dahi istemişlerdir. Bunlara fırsat verilmeden etrafları sarılmış (1796), isyan bastırılmış ve asilerden altmışının kellesi kesilerek İstanbul'a gönderilmiştir.¹⁶¹

Osmanlı daha sert ve kalıcı tedbir almak için 1798 yılında Erzurum Valisi Vezir Ahmet Paşa'yı bu iş için tayin etmiştir.¹⁶²

1835 yılına kadar aşiretler nasılsa kontrol edilemedi. Dersim'deki aşiretler, özellikle Şeyh Hasanlılar, talan ve soygun olaylarına devam ediyorlardı. Devecik Kürtleri olarak da tanımlanan bu aşiretlerin tedip edilmesi amacıyla ikinci bir hareket başlatıldı. Mercan Dağlarına ve Köprü Boğazı bölgesinde sıkıştırılan Dersimanlı ve Şeyh Hasanlı aşiretleri 1835 yılında tedip edilmiştir.¹⁶³

1796–1840 yılları arasındaki olaylar, talan, yağma, soygun amaçlı olup asayişli ilgilendiren vakalardı. Bu vakalar toplu organize bir isyan karakteri taşımıyordu.

1840'ta başlayan rejim değişikliği ve 1876'da I. Meşrutiyet ilanı ile âdemimerkeziyetçi yönetim, derebeyi rejimine alışık Dersim'i diğer bölgelerden daha fazla etkilemiştir.

159 Aynı yer.

160 B. O. A. C. ZB. 37–1817. H1199Z 17.

161 B. O. A. CZ. 70–3484.

162 B. O. A. -C. DH. 304 – 15197..1213B. 29

163 B. O. A. HAT- 447–2231.

1851 yılında Koçgiri başta olmak üzere Dersimli Kürtler vergiyi bahane ederek isyan ettiler. Bu hadiseye birden fazla aşiret katıldı ve Osmanlı kaynaklarında da açıkça isyan olarak tanımlandı.¹⁶⁴ Osmanlı bu konuyu çok ciddiye almış olmalı ki yapılan askerî hareketin sonucunu “Dersim ve Devecik Kürt eşkıyasına karşı kazanılmış zafer” olarak nitelendirdi ve isyan 1267 (1851) yılında bastırıldı.¹⁶⁵ Bölgede sükûnet hâkim oldu. Bu durum H. 1279 (1863) yılına kadar devam etti.

1863–1864 yılında vergi vermemek konusunda direnme olsada, 1851 yılında yapılan hareketin başarılı olması aşiretlerde bir korku yarattığı için Osmanlı biraz sert davranarak vergiyi toplamaya muvaffak oldu.¹⁶⁶

1864’ten sonra aşiretlerin asayişsizliği, 1875 yılına kadar dağınık muhtelif onlarca olayla devam ederek geldi. Bu olayların hemen hemen hepsi asayişsizlik olarak Osmanlı kaynaklarında yer aldı. Bu yıllarda bir isyan noktasında aşiretler ve devlet karşı karşıya gelmedi. Ama “Deruni Dersim” veya “Cebeli Dersim” olarak tarif edilen İç Dersime Osmanlı nüfuz edemedi, dolayısıyla da vergi ve asker toplayamadı.¹⁶⁷

1875 yılına kadar yapılan askerî hareketlere rağmen Dersim kontrol edilemeyince bu kez Ahmet Muhtar Paşa devreye girdi, yeni bir strateji denedi. Ahmet Muhtar Paşa bölge aşiretlerini birbirine vurdurmak için aşiretler arasına nifak soktu, düşmanlık yarattı. Paşa bu metodu ile kısmen muvaffak olmasına rağmen o da istenen sonucu alamadı.¹⁶⁸

Meşrutiyetin ilanı ile Osmanlı’da başlayan modern devlet anlayışı ve çağdaşlaşma özlemi, süregelen idare-i maslahat anlayışının da değişmesini beraberinde getirmiştir. I. Meşrutiyet’le yeni bir devlet anlayışı, bölgede rahatsızlık yarattı hoşnut olmayanlar da ağalar, beyler ve dedeler idi. Zira onların hâkimiyet sahasına yeni devlet el uzatmakla kalmamış onları da zapturapt altına almaya başlamıştı. Vergi, askerlik, adalet, köprü, yol devletin bölgede his edilmesi ve hâkim olması anlamına geliyordu. Bu gelişmelerden habersiz, ancak günlük

164 B. O. A. A} MKT. MHM 34-24.

165 B. O. A. A} MKT. MHM-35-57

166 B. O. A. A} MKT-MHM. 253-45. H1279B. 29

167 Yılmazçelik, a.g.e. s. 76.

168 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 109.

yaşamın sorunları ile meşgul olan, sindirilmiş halkın ülkesindeki ve dünyadaki gelişmelerden ağaların ve dedelerin istediği kadarını öğrenme hakkı vardı. Dolayısıyla bu durum, ağalara ve dedelere ram olmuş, onlara askerlik, hizmetkârlık ve beslemelik yapan köle bir zümre oluşturmuştu.¹⁶⁹ Onların hukuk ve kuralları ile yaşamını düzenleyen bu toplum, keza onların isteği ile istedikleri zaman isyana da ölüme de gitmeyi sorgulama hakkına sahip değillerdi.

Meşrutiyetle başlayan süreçte bölgede irili ufaklı onlarca başkaldırı birbirini takip etmeye başladı. Asayiş meseleleri büyüdü, aşiret ağaları arasında kurulan ittifak ve yardımlaşmalar isyanlara dönüştü. Ve bu isyanların hepsinin temelinde ağa ve seyidin yani derebeyin itibar kaybı endişesi yatıyordu. Bazen aşiret reisleri kaybettikleri konumu kazanmak için gelen mutasarrıflarla ilişki sağlama yoluna giderek de çözüm arıyorlardı.

Ali Şefik Paşa mutasarrıflığı döneminde Hozat aşiretlerinin bir kısmını yanına alarak Koç Uşağı ve Şam Uşağı aşiretlerine inanılmaz baskı yaptı ve katletti.¹⁷⁰ Ali Şefik Paşa Şam ve Koç uşağı aşiretlerinin ıslahında başarısız olunca yerine ehil birinin getirilmesi düşünüldükçe görevden alındı (1892).

Mutasarrıfların aşiretler arasında taraf olmaları hatta zaman zaman bazılarında tehdit ve zulüm etmeleri Dersim aşiretlerinin Osmanlıya karşı tutumunda oldukça belirleyici rol oynadı. Önce Ali Şefik Paşa, sonra mutasarrıf Ziya¹⁷¹ sonra Çarsancaklı İshak'ın¹⁷² baskı ve tarafgir tutumları diğer aşiretler üzerine baskı ve zulme sebep oldu. Birbirine düşman ederek idare etme anlayışı, daha sonra bölgenin kan gölüne dönüşmesinin alt yapısını oluşturdu.¹⁷³

Her defasında Seyidanlar merkezden uzak olmaları sebebiyle hep düşman ve asi aşiret oldu. Onların mutasarrıflara verecekleri bir şeyleri olmadığı gibi Dersim (Hozat) merkezine yakın diğer aşiretlere göre daha dağlı ve yaban kaldılar.

169 Uluğ, Derebeyi ve Dersim, s. 36

170 B. O. A. İ. MMS. 124-5347

171 **Mutasarrıf Ziya** 1915–1917 yılları arasında Dersimde mutasarrıflık yapmış bir Osmanlı paşasıdır. Aşiret reislerini tehdit edip asayiş ihlal etmesi münasebetiyle görevden alınmıştır. B. O. A. DH. MKT. 30–2616.

172 **Çarsancaklı İshak**:1883 ile 1888 yılları arasında Dersim İdare meclisinde bulunan İshak Paşa Çarsacak Beylerinde olup halka bir hayli zulüm yapmış daha sonra görevden alınarak İzmir'e sürgün edilmişti. B. O. A..DH. MKT. 48-1380

173 Uluğ, a.g.e. s. 29.

Mutasarrıfların genellikle ittifakları Karabalı, Ferhatanlı aşiretleri ile yapılırdı. Mutasarıflar aşiretleri Ermeniler aleyhine de kışkırtarak menfaat devşiriyor ve Ermenilerden ciddi paralar alarak sözde güvenliklerini sağlıyorlardı.¹⁷⁴ Bazı memurlar daha ileri giderek, sükûnete rağmen Dersim’i isyanda gösterip menfaat temini cihetine gidiyorlardı.¹⁷⁵ Zaten temelde cerd ve talan (akın ve yağma) üzerine kurulu ekonomik sistemde bu çıkarlar ve idari yapı kardeş kavgalarına sebep oldu. Osmanlıya karşı yapılan hiçbir başkaldırıda ulusal bilinç, devlet kurma vs. gibi etnik veya mezhepsel talep olmadı. Osmanlı dönemi başkaldırılarının tamamı talan ve yağma gayesi taşıyan asayişe dayalı sebeplerden meydana geldi.

Meşrutiyet’ten sonra bölge maslahatla idare edilmeye başlandı¹⁷⁶. Nitekim belli zamanlarda aşiret ağalarına hilat, para ve nişan verilerek aşiret reisleri memnun edilmek suretiyle Dersim kontrole alınmaya çalışıldı.

Abdülhamit döneminde bölgedeki güçlü aşiret Şeyh Hasanlıların alt gurupları olan, Abasan, Karabalı ve Ferhatan aşiret ağalarının çocukları yeni kurulan Hamidiye Aşiret Mekteplerine kabul edildiler.¹⁷⁷ Güçlü aşiret ağalarının çocukları okutulmak maksadı ile İstanbul’a alınarak bölge asayiş sigorta altına alınmış oldu. Dersim ağalarının Hamidiye Aşiret Alayı kurma taleplerinin,¹⁷⁸ Dersadet’te de makul karşılandığını, bu konuda çalışmalar yapıldığını, Dersim’de nüfus sayımı yaptırılması gerektiğini 08 Ocak 1901 tarihli “Hamidiye Alayları teşkil edilmek üzere Dersim Sancağı dâhilinde nüfusta mukayyed olmayan efrâdın muhtâcinden addiyle meccânen...” tezkire-i Osmânî i'tası’ndan anlıyoruz.¹⁷⁹ Aşiret Alayı kurma çalışmalarının İttihat ve Terakki iktidarından sonra genel politika çerçevesinde son bulduğundan dolayı Dersim’deki bu teşebbüs gerçekleşmemiştir.

Dördüncü Ordu Kumandanı Müşir Zeki Paşa’nın gayretleri bununla kalmadı. Paşa Dersim’de kan dökülmesinin doğru olmadığı, bundan önce yapılan askerî hatekatların netice vermediği, bunun yerine köklü ekonomik ve sosyal tedbirler alınması gerektiği kanaatinde idi. Anadolu Umum Müfettişi Şakir Paşa ile beraber

174 STÇ, Kenan Coşkun mülakatı

175 B. O. A. DH:MKT:2848-21. H. 1327C. 2

176 B. O. A. İ. D. H. 1196 – 93590 . H. 1308S. 03

177 B. Ö. A. Y. MTV. 74 – 44. H. 1310 B. 11 B. O. A. MF. MKT. 468-5-1317Ca. 20

178 B. O. A. Y. PRK. AZJ. 33-70 H1314R. 27

179 B. O. A..Y. A. RES . 110-69. H1318N. 17.

yapılan görüşmeler ve çalışmalar sonucunda, Osmanlı döneminin Dersim ile ilgili askerî harekât dışında düşünülmüş en kapsamlı tespitleri ortaya konuldu.¹⁸⁰

Şakir Paşa 18 Şubat 1897 tarih 91 sayılı arizasında bu tespit ve tedbirleri şu şekilde Dersaadet'te bildirdi: “Dersim ahalisi öteden beri hasbelihtiyaç (ihtiyaçtan) şekavet (eşkıyalık, soygunculuk) yolunu tutmuştur. Şimdiye kadar üzerlerine üç askerî hareket icra edilmiş ve sonuç alınamamıştır. Aşiret ağalarının idam ve sürgün edilmeleri çözüm olmamış, yerlerine yenileri türemiştir.”¹⁸¹

Şiddete dayalı tedbirler, birçok insan ölümüne sebep olacağı ve yüksek maliyetler getireceği için öncekilerden farklı bir sonuçta vermeyecektir. Önce problemin sebebini tahlil etmek lazımdır. Eşkıyalığın sebebi zaruri ihtiyaçların temini ve fakirliktir. Batıl inanç ve itikatlar gereği ahalinin bu soygunları meşru ve mubah görmesi eşkıyalığın yayılmasının en temel sebebidir. Önce, umumi ihtiyaçların giderilmesi akabinde tabii doğal kaynaklardan yararlanmaları ve millî gelirden pay almaları için bölge halkına kapı açılması lazımdır. Bunun için de yolların inşa edilmesi, halka yumuşak ve şefkatle muamele edilmesi ve nasihatlerle ikna edilmesi gerekir.”¹⁸²

Diğer devlet işleri gibi bu tedbirlerin üstünde senelerce konuşulması, fakat uygulama alanına konulmaması hiçbir şeyi değiştirmedir. Kuzican bölgesinde Küreyşanlı Ali Çavuş etrafına topladığı aşiret kollarıyla Kiğı köylerinde talana başladı.¹⁸³ Aynı tarihte Dersim'in uslanmaz çocukları olan Koçan (Koç Uşağı), Resik ve Şemkan aşiretleri de Kemah ve Çemişgezek köylerine saldırılarını yoğunlaştırdı.¹⁸⁴

Şakir Paşa ve Zeki Paşa'nın düşündüğü tedbirler Dersimli Ağa'nın işine gelmiyordu. Yol, köprü demek tahsildarın askerinin Dersim içine daha rahat gelmesi demektir.¹⁸⁵ Bu da derebeylerin çok hoşlanacağı bir hadise değildi. Ağa ve dede koalisyonları bu toprakları üç yüz yılı aşkın bir süre özerk bölge oluşturup derebeylik

180 B. O. A. Y. EE, 81-8 H1310CA. 02.

181 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 115.

182 a.g.e. s. 116.

183 B. O. A. Y. PRK. ASK. 250-37. H. 1325Ş. 11.

184 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 125.

185 Kemal Burkay, **Geçmişten Bu Güne Kürtler ve Kürdistan**, Denge Yayınları, 4. Baskı C. 1, Diyarbakır 2008, s. 458.

mantığıyla yönettiler ve Osmanlıdan halkı uzak tuttular. Bütün zulüm ve haksızlığa rağmen Osmanlı özellikle bölgede bir Kızılbaş sorunu yaşamamak adına olanlara göz yumdu. Bu hem ağaların ve dedelerin hem de Osmanlı'nın işine gelmiştir. Bu yeni dönemde düşünülmüş Islahata dayalı tedbirlerin hakkıyla yapılması için aşiretlerin rıza göstermesi gerekirdi. Dersim aşiretleri ağaların tesiri ile bu çalışmalara başlandığı her dönem isyan etti, baş kaldırdı.

1907'de Neşat Paşa kumandasında yani bir hareket başlatıldı, uzayan süre ve kış şartları sebebiyle istenen sonuç yine alınamamıştır. 1908 yılında olaylar çığırından çıktı ve Batı Dersim aşiretleri ittifak ederek isyan başlattı. 1908 isyanına Batı Dersim'de Hozat, Çemişgezek ve Ovacık kazalarında yaşayan Karabalı, Ferhatan, Koçan, Abasan, Reskan, Şemkan, Balan, Maksudan, Hayderan, Kırgan, Laçınan aşiretlerinin hemen hepsi iştirak etmiş, yaklaşık 10.000¹⁸⁶ kişilik bir asi gurubu oluşmuştu. Bu kalabalık asi birliklerine karşılık yapılan 1908 harekâtı, 1907 harekâtına katılan askerin bir kaç misli kuvvetle yapıldı. 36. Cıbrın Hamidiye Hafif Süvari Alayı da bu harekât da görev aldı. Asilere ait köyler ve tarlalar yakıldı. Kuvvetli baskı ile aşiretler dehaletle zorlandı.¹⁸⁷ İsyân bastırılmıştı. Fakat Dersim'de kesin sonuç alındığı kanaati hâsıl olmamıştı. Harekât sürerken II. Meşrutiyet ilan edilmişti.¹⁸⁸ Harbiye Nezareti harekâta son verilerek kan akıtılmaması ve aşiretlerle anlaşarak harekâtın sonlandırılmasını istiyordu. Dördüncü Ordu Komutanlığı bu konu da rahat değildi, Komutanlıkça harekât sonrası hazırlanan raporda "Hayderanlar dehalet etmediği gibi diğerlerinin dehaletleri de meşkûttür. Islahat ile tedibat birlikte yapılmadığından Dersim tedibatı netice-i katiyeye rabt edilmemiştir."¹⁸⁹ Şeklindeki ifadeden anlaşıldığına göre bu harekâttan da kati sonuç alınamamıştır.

Cumhuriyet öncesi son harekât 1909 yılında yapıldı. 4. Ordu kumandanı Müşir Zeki Paşa yerine Müşir İbrahim Paşa getirilmişti. Müşir İbrahim Paşa'nın yumuşak ve müşfik yaklaşımı sayesinde bölge bir sükûnet dönemine girdi. Müşir İbrahim Paşa II. Meşrutiyet ilanı münasebetiyle Dersim rüesasının istifade etmesini

186 Jandarmanın Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 129.

187 B. O. A. Y. PRK. ASK. 259-12. H1326C. 23

188 Jandarmanın Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 129.

189 Jandarmanın Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 130.

sağlayınca aşiretler kendisine saygı duyarak itimat ettiler. Müşir İbrahim Paşa bu dönemde sorunun kuvvetle çözülemeyeceğini, ıslahın eğitim ve ziraatın geliştirmesi ile ekonomik meselelerin halledilmesi ile mümkün olabileceğini ve bu kanundaki tespit ve gözlemlerini yazdığı raporla İstanbul'a aktardı.

Müşir İbrahim Paşa 1909 hareketi öncesinde ıslah heyeti teşkil edilmesi gayreti içinde oldu.¹⁹⁰ Heyetin bir an önce teşkili ve çalışmaya başlamasını ve askerî harekâta soğukluğunu göstermesine rağmen 1909 da tedibe başlandı. 1909 yılında başlayan tedip ve tenkil hareketi, İbrahim Paşa'nın kabiliyetleri sayesinde fazla kan dökülmeden sükûnet sağlanarak son buldu.¹⁹¹ 1909'dan sonra mevzi asayiş olayları dışında toplu bir kıyam söz konusu olmadı. Asayiş ilgilendiren bu olaylarda 1912 yılında Seyit Rıza'yı görüyoruz. Mercan boğazında Abasan aşireti tarafından yapılan soygundan dolayı mesul tutularak gıyabında idam cezası ile cezalandırıldı. Bölgenin hassasiyetinin farkında olan Osmanlı; "Hukuki şahsiye davası baki kalmak üzere idam cezasını af" etti.¹⁹²

1909 yılından sonra 1915 yılına kadar Osmanlı arşivlerinde Dersim ile ilgili belgeler de genellikle aşiretler arası anlaşmazlıklardan bahsetmektedir. Bu dönem, Dersim aşiretlerinin Ermeni köylerine yönelik saldırılarını artırdığı dönemdir. Sivas'tan, Erzurum'a kadar Dersim, Erzincan, Malatya, Dersim Kürt grupları Ermeni köylerini basıyor, talan edip yağmalıyorlardı. Asayişsizlik 1850'den beri olduğu gibi devam etti.

Birinci Dünya Savaşı başlarken Rus desteği alarak bölgede güç kazanan Ermeniler, Ruslarla ortak hareket etmeye başladı. Ruslar ve Ermeniler Osmanlı ile barışık olmayan Dersim'in bu muhalif karakteri ve mezhepsel ayrılığını da kullanarak Alevi-Kürt halkını saflarına çekmeye çalıştı. Tehlikeyi sezen merkez komutanlığı Elazığ Valiliğine 02. 06. 1915 tarihinde bir telgraf çekerek Ermenilerin Dersim Kürtleri ile yakın ilişki içinde olup bir ihtilal hazırlığında oldukları bilgisini verdi.¹⁹³ Bu konuda yapılan temaslarla başarılı olmayınca dedikodular yaygınlaştırılarak bölgede huzursuzluk yaratılmak istendi. "Ermenilerden sonra

190 B. O. A. DH MKT 2809 – 51 – 1327 R. 21

191 B. O. A. DH MUI 4–2–31 1327. S. 21.

192 B. O. A. MV. 228–15. H1330Z. 27.

193 B. O. A. DH. ŞFR. 53–222. H. 1333B. 19.

Kürtlerin de imha edileceği” söylentileri aşiretleri tedirgin etti.¹⁹⁴ Ruslar ve Ermeniler bu propaganda ile aşiretleri savaşta Osmanlı’nın aleyhine kullanmaya çalıştılar. 1915 yılında başlayan bu propagandalar bölgede bazı aşiretleri etkiledi. Hükümetçe alınan bütün tedbirlere rağmen 8 Mart 1916’da bir grup Dersimli, Mazgirt ve Nazmiye’ye saldırdı.¹⁹⁵ Hükümet kuvvetleri asilerin üzerine yürürken Kuzican (Pülümür) ve Kiğı aşiretleri de hükümet kuvvetleri yanında yer aldı. Mazgirt’e saldıran asiler 30 Mart 1916’da Palu bölgesine yöneldiler. Dersim’de başlayan bu kargaşanın daha fazla yayılmadan bitirilmesi için 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa görevlendirildi. Nitekim bölge aşiretlerinin çok ciddi katılımı ile kurulan milis kuvvetleri ve gönüllü katılımlarla isyancılar Peri Suyunun kuzeyine atılarak bu kargaşa son buldu.¹⁹⁶ Savaş sırasında da Ermenilerin tahrikiyle üç beş kişilik mevzi ve münferit olaylar olsa da Ermenilerin emellerine ulaşmalarını sağlayacak geniş çaplı bir hareket organize edilemedi.

1917 yılında Seyit Rıza ve diğer Batı Dersim aşiretleri hükümetle birlikte Ruslara karşı savaşma kararı aldı. Seyit Rıza’nın reisliği ile ittifak kuran aşiretler ilk başta 1000 kişilik bir kuvvet oluşturdular.¹⁹⁷ Halit Paşa ve Hayri Bey’in komutası altında önce Dersim savunması yapıldı. Arkasından 1918 Şubatında Erzincan’a doğru harekâta geçildi. Bu olay Dersim’de duyuldukça aşiretlerin katılımları arttı. Doğu Dersim aşiretleri de ittifaka katılarak 3000 kişilik büyük bir güç oluşturuldu.¹⁹⁸ Aşiretlerin Osmanlı ordusu ile birlikteliği neticesinde Erzincan’a girildi. Aşiret birlikleri Erzurum’a kadar geri çekilen Rus birliklerini ve Ermenileri takip ettiler.¹⁹⁹ Ruslara karşı Dersim-Erzincan hattındaki çarpışmalarda aktif rol oynadılar. Bol miktarda silah ve cephane ile Dersime geri döndüler.

Osmanlı döneminde bölgede uygulanan maslahatçı anlayış ağaları güçlendirmişti. Ermeni köylerine yapılan talan amaçlı baskınlar aşiret ağalarına çok ciddi bir gelir kapısını da beraber getirdi. Halkın çoğunluğu bir tas çökelek, darı ve çavdar unuyla kışı geçirme çabasında iken aşiret ağalarının çocukları mürebbiye ve

194 B. O. A. DH. ŞFR. 54 A-128. H1333N. 13.

195 Akgün, a.g.e. s. 41.

196 a.g.e. s. 42.

197 a.g.e. s. 45.

198 STÇ, Yusuf Karaağaç Mülakatı

199 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 138.

hizmetçiler tarafından bakılıp büyütülürdü. Aşiret ağaları altın sırmalı koşumlarını, gümüş eğerlerini Şam'dan, Halep'ten getirtecek kadar servet sahibi oldular.²⁰⁰ 1917 Ermeni tehcirinden sonra bölgede metruk Ermeni mallarını kapma mücadelesi aşiretler arası çatışmaları daha çok körükledi.²⁰¹ Özellikle Seyyidan ve Şeyh Hasanlıların mensupları (Koçanlar, Şemkanlar ile Karabalı, Ferhadanlar) arasında çatışma hiç eksik olmadı.²⁰² 1917 – 1918'de Rusların çekilmesi esnasında Erzincan'a giren aşiret kuvvetleri çok ciddi miktarda silah elegeçirdi. Rus ve Ermeni takibinden de elde edilen silahların çokluğu bölgeyi silah deposu hâline getirdi ve daha çatışmalı bir ortama sürükledi.

200 STÇ, Zarife Kankotan Mülakatı.

201 STÇ Cemşi Yıldız Mülakatı

202 Naşit hakkı Uluğ. **Derebeyi ve Dersim.** s. 37

B-Cumhuriyet Dönemindeki Olaylar

1- Koçgiri İsyanı

1918 sonrası Dersim'in Ovacık, Hozat, Kuzucan, Nazmiye, Çemişgezek, Mazgirt ve Pertek bölgelerinde huzur sağlanmışken 1920'de Koçgiri Olayları patlak verdi. Bugünkü Zara ve Divriği merkez olan Koçgiri bölgesi Osmanlı döneminde zaman zaman Dersim sancağına bağlı bir kaza olarak da idare edilmişti.²⁰³ Bu coğrafyada ağırlıklı olarak bulunan Koçgiri Aşiret ismi Koçgiri kazası olarak da kullanılmıştı.

Bölge halkı 12 aşiretten oluşan bir federasyon şeklinde Koçgiri adını alır. Koçgirililer Dersimliler gibi hem Kürt hem de Alevidirler. 1920'deki Koçgiri ayaklanmasının bastırılması sırasında Koçgiriler Dersim'e sığındı.²⁰⁴ Feodal kültürün gereği sığınana sahip çıkan Dersim aşiretleri, etnik ve inanç bağı ile bağlı akraba Koçgirileri sakladı ve korudu. Bunların arasında Koçgiri kaymakamı Ali Şan Bey ve kardeşi Koçgiri reislerinden Haydar Bey de vardı. Bu iki kardeş Dersim aşiretleri arasında ittifak aradılar.²⁰⁵ Hareketin erken bitmesinden dolayı bu ittifak bağı kuramadan dağıldılar. Dersim'den gerekli desteği alamadılarsa da fikrî manada Dersim'i etkilediler.

Koçgiri ayaklanmasının kısa sürede bastırılması, bu başkaldırının Dersim'in diğer bölgelerine sıçramasına engel oldu. Dersim aşiretleri isyan etmese de inanç, dil ve kültür birliği olan bu aşiretin mensuplarını devlete teslim etmedi ve korudu.²⁰⁶ Bu olay Dersim'de ciddi bir hassasiyet oluşturdu. Dersim'e gelenler arasında 1937 yılı olaylarında göreceğimiz Nuri Dersimi (baytar Nuri) Ali Şer²⁰⁷ ve karısı Zarife de vardı. Osmanlı ile bir türlü anlaşamayan Dersim, Cumhuriyet'i başta bir ümit olarak algıladı ve cumhuriyete erken ısındı. 1920 meclisine altı mebus gönderdi.

203 Yılmazçelik, a.g.e. s. 37.

204 Nuri Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, Doz Yayınları, İstanbul 2004, s. 162, 172.

205 a.g.e. s. 139.

206 a.g.e. s. 165-170.

207 **Ali Şer**; Koçgirili Alişan Beyin özel kalemi görevini yapıyordu. 1916-1917 yıllarında Rus ordusuna canlı hayvan satmış. 1919-1920 Koçgiri olaylarına iştirak etmiş. Hakkında verilen ölüm cezası daha sonra af edilmişti. Aftan sonra Dersime yerleşen Ali Şer Şeyh Hasanlı olduğu söylenmekle beraber aşiret mensubiyeti hakkında net bir bilgi bulunamamıştır. 1922 den sonra Dersime yerleşti. Seyit Rızanın yeğeni Rehber tarafından öldürüldüğü 9 Temmuz 1937 yılına kadar Seyit Rızanın köyüne yakın bölgede yaşamıştır. Seyit Rızanın akıl hocası olduğu kanaati yaygın olup Nuri Dersimi ile beraber 1937 olaylarının teşvikçisi olarak tanınmıştır.

2–1925 Şeyh Sait İsyanı

Dersimli Cumhuriyet’le ilgili umutlarını korurken 1925 Şeyh Sait İsyanı vukuu buldu.²⁰⁸ Batı Dersim aşiretleri sessiz kalarak olanları izlemekle yetindi. Batı Dersim aşiret ağalarının birçoğu Elazığ’a giderek Cumhuriyet’e bağlılık bildirme ihtiyacı hissetti. Bunların içinde Seyit Rıza yoktu. Asilerden yana bir tavırda göstermemişti.

1925 Şeyh Sait İsyanında Dersimli genellikle Cumhuriyet’ten yana tavır koydu. Dersimli Hormekan ve Lolan aşiretlerinin akrabaları olan Karer²⁰⁹ Muş’un Varto kazalarında milis güç oluşturarak isyancılara karşı devletin yanında çarpışmalara katıldı.²¹⁰ Ayrıca Doğu Dersim’de yaşayan Hıran, Lolan, Soran, İzolan aşiretleri Hüseyin Doğan Dede’nin tahriki ile Hozatlı Albay Hıdır Emre komutasında ittifak kurarak Palu bölgesinde, Elazığ bölgesi isyan lideri Şeyh Şerif birliklerine saldırdılar.²¹¹

Şeyh Sait isyanını destekleyen Dersimli yok değildi. Birinci dönem Dersim mebusu Hasan Hayri Bey bunlardan biriydi. Elazığ isyancıların eline geçtiğinde, isyancıların lideri Şeyh Şerif, Hüseyin²¹² köyünde Hasan Hayri Bey’in konağında misafir edilmişti.²¹³

Meclis-i Mebusan’dan 1920’de TBMM’ye katılan Dersim mebusu ve Karabalı aşireti ağalarından Binbaşı Hasan Hayri Bey, Cumhuriyet Halk Fırkası’ndan ayrılmış, Kâzım Karabekir’in kurduğu Terakkiperver Fırkası’na katılmıştı.²¹⁴ Sivri dili, bildiğini söylemekten çekinmeyen bu zat, Gazi Mustafa Kemal aleyhtarlığından dolayı endişe duyarak Dersim’e geçmişti. Dersimliler onu Dersim Alevi Kürtlerinin temsilcisi görmekte ısrar ediyorlardı. Buna mukabil Gazi tarafından 1923 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Fırkası Dersim Mebus adayı olarak

208 Martin Van Brunisen, Ağa, Şeyh, Devlet, , İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2008, s. 387.

209 **Karer:** Bingöl’de Dersim’den gelen Lolanlı ve Hormekanlı Alevi Kürt nüfusun yaşadığı birkaç köyden oluşan Bingöl’ün kuzeydoğusunda bir bölge.

210 Fırat, a.g.e. s. 184.

211 Karerli Mehmet Efendi, a.g.e. s. 151.

212 **Hüseyinik:** Elazığ’ın bugünkü şehir merkezinde olan Ulukent Mahallesi.

213 Karerli Mehmet Efendi, a.g.e. s. 140.

214 Dersimi, a.g.e. s. 177.

Feridun Fikri²¹⁵ gösterildi. Aşiretler bu tercihe tepki göstererek Hozat'a yürüdüler. Bu aşiretlerin başında Abasanlı Seyit Rıza vardı. Hozat'ta çıkan kargaşada Feridun Fikri yaralandı. Seyit Rıza Ankara'ya baskı kurmaya çalışarak Hozat'ta güç gösterisine gitti, amacı Hasan Hayri'nin Ankara tarafından kabulünü sağlamaktı. Ankara'da bu olayların ve tertiplerin Hasan Hayri ve Baytar Nuri tarafından yapıldığı kanaati yaygındı.

Hasan Hayri ve Baytar Nuri'nin Dersim'den çıkarılması bizzat Gazi tarafından emredilmişti.²¹⁶ Fakat bunlar Seyit Rıza'ya sığınarak Dersim'de kalmışlardı. Bu sırada Şeyh Sait İsyanı patlak verdi (1925). Alevî Kürtleri bu isyanın dışında tutabilmek adına olsa gerek, hükümet bu konuda ısrarcı olmadı. Bu olaylar hep Seyit Rıza'nın hanesine eksi olarak kayıt ediliyordu.

Binbaşı Hasan Hayri, amcazadesi Celal Mehmet ve Galip Bey, 1925 Şeyh Sait İsyanında isyancılara destek verdikleri suçlamalarıyla Elazığ İstiklal Mahkemesi'nde yargılandılar ve 23 Kasım'da idam edildiler.²¹⁷ İdamlara ilk tepki Dersimli Rıza Bey ve arkadaşları tarafından gösterildi. Elazığ'da toplantılar yapılarak intikam almak düşüncesi yaygınlaştırılır ve eskiden bir araya gelemeyen Dersimliler bir cemiyet etrafında bir araya getirildi.²¹⁸

Bu olaylar neticesinde Dersim'de gerginlik yaşandı. Devlette de Dersime karşı bir güvensizlik oluşmuştu. Zaten tarihî geçmişinden dolayı Umum Müfettişlikler ve valiler vasıtası ile Dersim hakkında raporlar isteniyor, istihbarat toplanıyordu.

215 **Feridun Fikri**; Uluslararası bir hukukçu olup aslen Dersimli olmasına rağmen bölgede feodal bağlara sahip biri değildi. Türkçülük yanı ile tanınmış II. dönem Dersim Mebusu.

216 Dersimi, a.g.e. s. 177.

217 Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Zeus Kitapevi Yayınları İzmir 2006. s. 223.

218 a.g.e. s. 224.

3–1926 Koç Uşağı Tedibi

1926 yılında uzun sürmese de etkili ve ses getirici nitelikte Koç Uşağı (Koçan) olayı patlak verdi.²¹⁹ 26. 02. 1925 tarihli bir belgede “Dersim hareketinin çatışmaları gerektireceği mahiyette olduğundan subaylara bir er tayin verilmesi” isteniyordu. Bu belgedeki bilgiler Koç Uşağı tedibinin önceden düşünüldüğünü göstermekteydi.

Koç Uşağı kargaşası bir ayaklanmadan ziyade geniş çaplı bir asayiş olayı olarak gelişti ve kısa sürede bastırıldı. Çemişgezek Ali Boğazı ve Tağar Deresi bölgesindeki köylerde oturan bu aşiret öteden beri soygun ve yağmaya yatkın ve asi bir karakter taşıyordu. 1925 Şeyh Sait İsyanı sonrası bölgedeki kargaşa ve boşluktan istifade ederek Osmanlı dönemindeki talan, soygun ve yağma gibi alışkanlıklarına geri döndü.²²⁰ Koç Uşağı, Reskan ve Şemkan itifakı ile oluşturdukları aşiret kolları ile çevre aşiretlere ve yerleşim yerlerine saldırılarını çoğalttılar. Baskın, talan ve yağma ile mal kaldırırken, adam öldürerek de dehşet saçmaya başladılar. Bu davranış büyük tepkilere neden oldu. Çevre ilçe ve köy sakinlerinin şikâyeti bu aşirete karşı bir hareketi zorunlu kıldı.

Devlete karşı olan vazifelerini de yerine getirmeyen, kontrolden çıkan bu aşiret hakkında şikâyetleri değerlendirmek ve kanaat geliştirmek için Elazığ Valisi Cemal Bey bölgeye gönderildi.²²¹ Vali, Koçanların davranışlarının idarî tedbirlerle önlenmeyeceğine dair fikrini bildirince bu aşiret ile birlikte yakın akrabaları ve suç ortakları olan Reskan ve Şemkan aşiretlerine karşı tedip hareketine girişildi (19 Eylül 1926).²²² Bu hareket esnasında Seyit Rıza başkanlığında diğer Dersim aşiretleri devletten yana taraf oldular. Harekâta şiddet derecesi köyleri yakma ve toplu ölümlere vardırılınca bu aşiretler desteklerini geri çektiler ve pasif hâle geçtiler. Hatta hükümet kuvvetlerini kurnazlıkla engelleyerek asi aşiret mensuplarını diğer aşiretler arasında dağıtarak saklamışlar ve bu suretle imha edilmekten kurtarmışlardı.²²³

219 Reşat Hallı. **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar**. Ankara s. 175.

220 B. O. A. DH. MKT. 1967-73. H1309Z. 03

221 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 145.

222 Aynı yer.

223 a.g.e. s. 149.

4–1930 Pülümür Harekatı

Koç Uşağı tedibi gerçekleşmiş; fakat Dersim'in diğer bölgelerinde olayların ara ara devam ettiği görülmüştür. Bu olaylar küçük çaplı soygun, baskın ve yol kesme hadiseleri olarak asayiş raporlarında yer almaktadır. 1927 sonrası bölgedeki asayiş ve istihbarat raporları diğer aşiretlerin de birbirlerinin köylerine veya komşu ilçelere bağlı köylere saldırıda bulduklarını kaydediyordu. 1929'da bölge adeta her gün bir baskına, gasp ve yol kesmeye şahit oluyordu.²²⁴

Bahtiyarların Ovacık mıntıkasına girip Varselilerden 100 davar gasp ettiği raporlara kayıt düşerken²²⁵ 29 Temmuz 1929 tarihli Jandarma Umum Komutanlığı raporunda ise Abasuşağı ve Kırgan aşiretlerinden silahlı yirmi kişinin Mazgirt'in Giç Köyü'nden 400 davar (Küçükbaş hayvan), 60 sığır gasp ettikleri kaydına rastlamaktayız.²²⁶

Jandarma Umum Komutanlığının Şeyh Memedan aşiretine mensup kişilerin Kırgan aşiretine ait 3 köye baskın düzenledikleri ve üzerlerine kuvvetli müfreze gönderildiği notu bulunmaktadır.²²⁷ Benzer içerikli yüzlerce asayiş raporu bulunmaktadır. Bunların en mühimi ise 31 Mart 1929 tarih 3399 sayılı J. U. Kumandanlığın Başvekâlete gönderdiği ve Elazığ Valiliğine ait 26 Mart 1929 tarih ve 2/62 sayılı raporlarıdır. İçerik olarak raporlarda Şarkî Dehira ve İzolu aşiretlerinin sürekli silah ve cephane temin ettikleri, ilkbaharda Zazaların ve Dersimlilerin müttefikan etrafa baskın yapacakları bildiriliyordu. Bilgi kaynağı ise "Seyyar muhbirlerimizin istihbaratı cümlesindedir." ibaresi ile belirtiliyordu.²²⁸

Elazığ Valiliği 1930 yılı asayiş raporlarına ait resmî kayıtlarda yer alan bir senelik vukuatın %75'i Dersim'le ilgili olduğu anlaşılmıştır.²²⁹ 1930 yılında Pülümür kazası Danzik bölgesi köylerinden Aşirik, Gürk, Dağbey ve Harsi köylerinde 322–323 tertiplere ait celp pusulaları köylerin ihtiyar heyetince kabul edilmedi. Bu köy ahalileri askerlik yapmayı reddetti.

224 B. C. A..03010. 127-913-18.

225 B. C. A. 030. 10-127. 914. 27.

226 B. C. A. 030. 10-112. 358. 20.

227 Ek. 1A. JUMK. 21. 10. 929 tarih ve 10997 sayılı Ş. 3 Kısım. 7 tarihli bir raporunda

228 B. C. A. 030. 10-112. 758. 14

229 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 151.

Pülümür aşiretleri, bir tarafta Kiğı köylerine diğer tarafta kuzeyde Erzincan Gümüşhane, Bayburt'a kadar giderek baskın ve soygun yapıyorlardı. Zeylan Deresi olayı sıcaklığını korurken, Hoybun²³⁰ örgütüne 6. Bölge olarak belirlenen bu bölgede Kürtçülük faaliyetlerinden de endişe duyuluyordu. Bu sırada Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak Paşa'nın Erzincan incelemelerinde bölgedeki durum değerlendirilmiş ve kıştan önce Erzurum, Erzincan'ın tespit edilen bazı mıntıkları ve Pülümür'de esaslı bir tedip hareketi ön görülmüştü. Aynı yıl Pülümür kaymakamının evine gece silah atılmıştı. Bu olayın ardında harekâtın icrasına karar verildi. Ve harekât başlatıldı.²³¹

Uçakların katılımıyla Ekim 1930'da icra edilen Pülümür harekâtı esnasında bazı köyler yakılmak suretiyle tahrip edilmiştir.²³² Gerçek zayıat konusunda herhangi bir resmî malumat olmamakla beraber J.U.K. Dersim kitapçığında verilen bilgilerle tahmin edilen ölü sayısı 1500'ün üzerindedir. Yapılan saha çalışmalarında halk ölü sayısının 2500 ile 3000 olduğunu söylemektedir.

5-Sin Baskını

Dersimde hareketlilik devam ediyordu fakat Abasanlar tarafından yapılan Sin baskınından önce istihbarat ve asayiş raporlarında, başkaldır nitelikli ciddi bir vaka söz konusu değildi. Fakat Seyit Rıza'nın ismi ise oldukça öne çıkmıştı, hakkında zorbalık, baskı, Kürtçülük faaliyetleri vs. konularda bir hayli iddialar ortaya atılmış ve kendisi de bunlardan rahatsız olmuştu.

Seyit Rıza'nın her hareketinin hususî derecede önem arz etmesi onun bu tarihlerden çok daha önceleri bölgede sağladığı otorite ve kanaat önderi olmasından kaynaklanıyordu. 1931 yılında hazırlandığını tahmin ettiğimiz Jandarma Genel Komutanlığı DERSİM adlı Raporunda Seyit Rıza'dan sıkça bahsedilir. Bölgede

230 **Hoybun**:Türkiye topraklarında hak iddia eden Türkiye'deki Kürt muhalefeti ve Ermeni ittifakı mantığı ile kurulan bir örgüttür. Örgütün son Beyrut toplantısında Kürtlerin Kürdistan dediği bölgenin Ermenilerce Ermenistan toprağı olarak gösterilmesi tartışma yaratmış , Kürtler bu ittifaktan ayrılmıştı: Şeyh Said'in oğlu Şeyh Ali Rıza da bu örgütün üyeleri ve delegasyonu arasındaydı.

231 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 145.

232 a.g.e. s. 158.

çıkarılması gereken reislerin listesinde Seyit Rıza, çocukları ve kardeşinin çocukları birinci sıradadır.²³³

1931 tarihli İçişleri Bakanı Şükrü Kaya raporunda; Seyit Rıza'nın nüfuz alanının arttığını ve tedbir alınmaması hâlinde istikbalin “Dersim için hazırlanmış bir şefi” olduğu ifadesini kullanıyordu Bu raporlar ve raporlardaki ifadeler Seyit Rıza'nın liderliğini, bölgedeki etkisini göstermekteydi. Nitekim bu feodal güç otorite tanımaz bir hale gelmişti. Sin baskını Seyit Rızanın geldiği nihai noktadaki gücünü göstermekteydi.

1933 yılının yazında Seyit Rıza'nın oğlu Babo²³⁴ (Baba) İbrahim, Kırganlı Mehmet tarafından Sin köyünde öldürüldü. Seyit Rıza oğlunun intikamını almak için Sin köyünü bastı, köyde Kırganlı Mehmet ailesi ile irtibatlı bütün ailelerin silah tutan erkeklerini öldürdü, köye oturdu, yani el koydu.²³⁵

Dersim'de derebeyi hâkimiyeti kırılmamış ve Cumhuriyet ideolojisinde yapılmış etkisiz hareketlerle Dersim'de ağalara geniş bir alan bırakılmış ve Cumhuriyet Dersim'e istenilen şekilde nüfuz edememişti. Tam da bu sırada İsmet Paşa, 1935 yılında uzun süren bir Şark Vilayetleri İnceleme gezisine çıktı. Dönüşünde kendisi bir rapor hazırlamakla kalmadı, olayları daha iyi tetkik etmek için Umum Müfettiş Abidin Özmen'i görevlendirdi.²³⁶ Bunların neticesi yapılan değerlendirmeler Cumhurbaşkanı'na sunuldu. İsmet Paşa'nın köşke sunduğu raporunda Dersim'e bir hareket yapılması gerekliliği vurgulanmıştı. Hatta tarihi ve yol haritası bile şekillenmişti.²³⁷

Türkiye cumhuriyetinin kurucu kadroları iç meselelerle yalnız uğraşmıyordu. Türkiye'nin iç meselelerini yakında takip eden güçler hep tetikte beklemekteydi. Musul meselesi bütün iç kargaşalık ve isyanlara rağmen hal edilmişti. Hatay meselesi için diplomatik hamleler ve ataklar yapılırken Dersimde çıkacak kargaşadan

²³³ Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 183

²³⁴ **Bao**; Seyit Rıza'nın babasının adı İbrahim olduğundan Seyit Rıza oğluna babasının adını vermişti. Dersim kültüründe saygı duyulan kişinin ismi ağza alınmaz dolayısıyla sıfatı ile anılır. Mesela, kocasına saygı duyan bir kadın kocasına ismiyle seslenmez ve ismini telaffuz etmeyi saygısızlık kabul eder. Seyit Rıza da oğlunda yaşattığı babasının adını ağzına almayı babasına karşı saygısızlık olarak düşündüğü için; oğluna Bao veya Babo (Baba) şeklinde hitap ederdi.

²³⁵ B. C. A. 030. 10. 110. 741. 21.

²³⁶ Öztürk, a.g.e. s. 71.

²³⁷ a.g.e. s. 57.

Fransızların istifade edeceği endişesi hükümeti rahatsız etmekteydi. Avrupa'daki olaylar neticesi Dünyanın hassas bir döneme girmesi de ayrı bir tedirginlik yaratıyordu. Bu hal içinde Başvekil bizatihi Ülkenin doğusunu ziyaret etmiş ve tedbirler almıştı.²³⁸ Bu tedbirlerden bir tanesi de Dersimin Tedibi ve ıslahı idi. Dersim gaillesinden mümkün olduğunca çabuk kurtulmak gerekiyordu.

Almanya'da başlayan Nasyonalist akım yalnız Avrupa'yı etkilememişti. Bütün dünyada etkilerini his ettiren bu akım Almanya'da iktidar olmuştu.²³⁹ Hitlerin iktidarın saldırganlığıyla çatışmalar başlamış, Dünya yeni bir savaşın eşiğine gelmişti. Türk Devleti daha I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş savaşının yaralarını sarmadan yeni bir maceraya girmeye niyetli değildi. Hatay meselesi ise I. Dünya harbi ve Kurtuluş Savaşından beri çözüm bekleyen meselelerden birisiydi. Türk devleti bu ortamdan istifade etmesini de bilmişti. Hatay Meselesini gündemde tutarak Fransa'nın zayıf olduğu bu dönemde çözmek için hamleler yapmaktaydı

Fransızlar Avrupa'daki kargaşadan etkilenmiş 1936 yılında hem Lübnan hem de Suriye'ye bağımsızlık vermişti.²⁴⁰ Türk Hükümetinin baskısıyla Sancak bölgesine de bağımsızlık verildi ve arkasından bölgeye Hatay adı verilerek cumhuriyet ilan edilmişti. Hatay'ın ilhakı için fırsat kollanırken Dersim meselesinin sorun oluşturmaması için en kısa zamanda haledilmesi gerekliydi.

Dersim bölge ile ilgili bugüne kadar yapılan istihbarat inceleme ve tetkikler sonucu hazırlanan raporlar genel kanaati oluşturmuştu. Uygun gerekçeler hazırlanarak, uygun bir zamanda, bir hareket yapılacağı 1935'te netleşmiş ve Seyit Rıza hedef tahtasına konmuştu.

İsmet Paşa Dersimlilerin düşünülen hareket tarihinden önce bir başkaldırıya kalkmaları ihtimalini de görmüştü. "Dersimliler bizim düşündüğümüzden evvel harekete kalkarsa programı hemen tatbik etmek zaruridir." ifadesi ile bölgenin patlamaya hazır hâlini ortaya koymaktaydı. Netice olarak İsmet Paşa düşüncesini ve eylemlerinin ifşa olmaması için gizlilik içinde uygulamaların yapılmasının talimatını

238 Öztürk a. g. a. s 87.

239 Temuçin Faik Ertan **Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi**, Ankara Üniversitesi Uzaktan eğitim Yayınları. Ankara 2008, s. 260.

240 Ertan a.g.e. 265.

verdi. Talimat gereğince, bu tasavvurları icra vekilleri ve Genelkurmay Başkanı ile Meclis Başkanından başka, yalnız vali ve iki Genel Müfettiş ile üç ordu müfettişi şahsen bilecekler. Maiyet memurları bilmeyecekti.²⁴¹ Bu ifadeler bugüne kadar yaşanmamış olayların sonucunda alınmış tedbirlerle devletin Dersim’le ilgili sona geldiğini, tedip ve tenkil hususunda kararlı olduğunu göstermekte idi. Dersim’le ilgili harekâtın, bu saatten sonra hiçbir şey olmasa da icra edileceği kesinleşmişti. “Dersim Vilayeti teşkili ile askerî bir idare kurulması ve Dersim ıslahının bir programa bağlanması lazımdır.”²⁴²

241 Öztürk, a.g.e. s. 57.

242 a.g.e. s. 91.

C- İç Ve Dış Nedenler

1-İç Nedenler

a-İdari Nedenler

Dersim, idari açıdan bugünkü şekline ancak 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde sahip olmuştur. Daha önce bölgeler hâlinde başka coğrafyalara bağlı kısımlar oluşturularak idare edilmişti. Bugünkü Hozat, Geyiksuyu, Ovacık bölgesi her zaman bir blok olarak kalan sert ve de ulaşılması zor bir alandı.²⁴³ Bu bölge tabii şekliyle her zaman isyana mütemayil unsurlara ev sahipliği yapardı. Yüz ölçümü 1500 kilometre kadar olan bu sorunlu bölgeye hiçbir idare yeteri kadar nüfuz edememiştir.²⁴⁴

Osmanlıdan Cumhuriyete kadar bu bölgede çıkan olaylara yapılan müdahaleler sınırlı kalmış ve etkili olamamıştır. Doğa şartları sebebiyle son zamanlara kadar orada sürekli asker bulundurmak mümkün değildi. Bölgeye yapılan harekâtlar o tarihlerde bir, iki ayla sınırlı kalıyordu. Asker Dersim'den çekilince aşiretler eski yaşantılarına geri dönüyordu. Çoğu kez harekâttan sonra oluşan idari boşluk ağalar hoş tutularak doldurulmak istenmiş ve maslahat yolu denenmiştir.²⁴⁵ Bu suretle de devlet bölgeyi kontrole çalıştı. Bu da ağa ve seyidin daha etkin ve hâkim olmasına sebep oldu. Devletin bıraktığı otorite boşluğu derebeyleri tarafından dolduruldu.

Önceleri yurtluk, ocaklık olarak Çemişgezek, Pertek, Sağman beylerine verilen bu bölge, daha sonraları mutasarrıflar marifetiyle idare edilmeye başlandı.²⁴⁶ Mutasarrıflar coğrafyadaki ulaşımın ve hâkimiyetin zorluğunu bildikleri için mahallî çözümler ürettiler. Oradaki güçlü ağaları yanlarına alarak vergileri toplama cihetine gittiler.

Mutasarrıfların imtiyaz tanıdığı bu ağalar devletin kuvvetini yanına alınca baskı ve korku üreterek daha güçlü hâle geldiler. Bu durum bölgede kargaşa yarattı ve aşiretler arası dengeleri bozdu. Yandaş olmayan aşiretler baskı ve zulüm görünce

243 Erinç, a.g.e. s. 112.

244 J. U. K. **Dersim**. s. 198.

245 B. O. A. İDH. 554-38555 H. 1283Ca. 15.

246 Yılmazçelik . S. 40.

muhalif ittifaklarla ayakta durup mücadele etmeye çalıştılar. Bu mücadeleler sürüp giderken bazıları marjinalleşmeye başladı. Yandaş aşiretlerle Seyidanların Koçan ve Şemkan aşiretlerine karşı harekât yapıldı. Bu harekâta katliamlar yaşanınca,²⁴⁷ Osmanlı Ali Şefik'i görevden aldıysa da bu iki aşiret 1938 yılına kadar devlete güven duymadı, sürekli tenakuz ve isyan hâlinde oldu.²⁴⁸

Osmanlı döneminde mutasarrıfların istismarı Ali Şefik Paşa'yla kalmadı, Mutasarrıf Ziya, arkasından da Çarşancaklı İshak vazife-i suiistimal yaptılar. Mutasarrıflar aşiret ağaları ile iyi geçinmek adına vergi yükünü halka yüklediler. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında bu pek de değişmedi. Mültezimler bu kez vergiyi tahsil ederken kendileri de mutasarrıflara benzer usuller kullanarak halka zulüm ettiler.

Dersim, Osmanlı paşalarının ve idarecilerinin değişik yönetim metotları uyguladıkları bir coğrafya oldu. 1875 yılından sonra bölge aşiretleri bir birine hasım yapılarak başka bir idare yolu tecrübe edildi.²⁴⁹ Birbirine düşürerek idare etme anlayışı aşiretler arası rekabet ve düşmanlıkları körükledi, yekdiğerine karşı hasımlıklar oluşturdu, Dersim yıllarca kan gölüne çevrildi; fakat idarece devlet lehine bir fayda temin edilmedi.²⁵⁰

Yıllar yılı bölgenin hâkim aşiretlerinden Karabalı aşireti rüesasından olan ve en çok devletin birbirine düşürme politikalarından istifade eden bir aileye mensup olması ve bu sayede de mecliste olmasına rağmen; Dersim'in bu durumu, I. dönem mebusu Hasan Hayri Beyin dahi tepkisini çekmişti. "Efendiler, Dersim meselesi malumu âliniz ki, tamam dört yüz seneden beri Devlet-i Osmaniye'yi işgal eden bir meseledir. Öteden beri bu mesele için tayin olunan memurların sui idareleri yüzünden ahali beyninde bir zıddiyet peyda olmuştur. İşte onun için ta Murad-ı Rabi Hazretleri zamanından bu yana kadar ahali yekdiğerleriyle mücadele ettiklerinden daima bir takım hanümanlar söndürülmüştür."²⁵¹ şeklindeki sözleriyle idarenin zafiyetini özetlenmişti.

247 B. O. A. İMMS. 124-5347..1309S. 24.

248 B. O. A. YEE. 140-43. 1310Ca. 28.

249 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 109.

250 Uluğ, a.g.e. s. 26.

251 TBMM Zabıtları: 99 18. 11. 1336 C:2.

Aşiretler ise Devlet ile problem yaşadıklarında aralarındaki düşmanlıkları askıya alarak beraber hareket ediyor ve yardımlaşıyorlardı.²⁵² İdarenin bu anlayışından sonuç çıkmadı. Aşiretlerin düşmanlığı asayiş daha da bozdu. Bölgedeki isyanların çıkış noktası asayişsizlik zannedildiğinden bu politikalar fayda yerine zarar verdi. Bölge daha çok istikrarsızlığa sevk edildi. İdare edilemez hâle geldi.

İdari sorunlar bununla kalmadı. Dersim’de rüşvet, menfaat temini, görevi suiistimal ve yolsuzluklar kartopu gibi büyümüş, adeta idari yönetimin bir parçası hâline gelmişti. Defalarca bölgedeki rüşvet, kayırma vs. konuları hakkında incelemeler yapılmış birçok defasında ise mutasarrıflar, idareciler, askerler görevden el çekirilmiş ve cezalandırılmışlardı.²⁵³ Bu kirli ilişkiler ve ahlaksız davranışların en önemli sebebi bölgenin gözden uzak olması ve ulaşım sıkıntısıydı. Ordunun rüşvette bulaşması en kötüsüydü. Bu doğrudan asayiş ve devletin otoritesini olumsuz etkiliyor, yönetim boşluğu ise anarşiye sebep oluyordu. En üst dereceye gelmiş jandarma subayları ve erleri bile bu kirli ilişki içinde olmuşlardı. Nitekim Mutasarrıf Celal Mardinî 1906 yılında hazırladığı bir raporda jandarmanın bu ilişkiler sebebiyle nüfuz yitirdiğini, Dersim’de nüfuzu kalmayan jandarma efrat ve zabitanını değiştirmek gerektiğini ayrıca memurların da rüşvete bulaştıkları için görevden alınmaları gereğini talep etmişti.²⁵⁴

Devlet Dersim’de yeteri kadar otorite sağlayamadığı için, başıboşluk ve yönetim zafiyeti o kadar ileri gitti ki, Dersim’deki memurların bir kısmı Dersim’i isyanda göstererek menfaat sağlamaya varacak kadar pervasız suistimaller yaptılar.²⁵⁵ Bölgenin ıslahında ortak bir karar alınamıyor, bir uygulama başlatılıyor, sonuç alınmadan uygulamayı başlatan kadro değişince yeni kadro baştan başlamak sureti ile diğer uygulamaları rafa kaldırıyordu. Bu hâl ise yönetim boşluklarına sebep oluyordu.

Bir raporda halkı şefkat ve merhametle kucaklamanın faydasına inanılırken, bir diğer raporda Dersim’in ancak silahlı güçle tesir edilip sindirebilir, aksini

252 Uluğ, a.g.e. s. 12.

253 B. O. A. A İ. MVL 373-16399. 1273Za. 23.

254 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 166.

255 B. O. A. DH. KKT- 2848-21 -H. 1327 C. 2.

denemenin nafiye olduğu kanaati belirtiliyordu. Yıllarca bu bakış açıları içinde “Dersim okşamakla kazanılmaz, müsallah kuvvenin müdahalesi Dersimliye daha çok tesir yapar. ” anlayışı ile şiddet birinci çare görüldü, daha ileri gidilerek koloni mantığıyla yönetilme taleplerinin de dile getirilmesinde sakınca görülmedi.²⁵⁶

Derebeyi, oluşan bu boşluklardan istifade ederek Devlet nüfuzunu kendi lehine kullanıyordu. Meşrutiyet’ten sonra beylerin idareye alınmaları ile ilçe ve illerde yöneticilerle daha samimi olma ortamı oluşturuldu. Menfaat birlikteliği de fazlalaştı. Aşiret reisleri resmî idarecileri etkilerine alıp rüşvet almak ve başka suretle menfaat temini yollarını kullanarak halkın üstünde kendi otoritelerini pekiştirdiler.²⁵⁷

Bölgeye gönderilen memur ve idareciler halkın dilini bilmiyordu. Halk ile iletişim kuramıyor ve yabancı kalıyorlardı. Halkı anlamadıkları için onlar halkın hakkında halk da onlar hakkında sağlıklı bilgilere sahip olamıyordu. Memur ve halk arasındaki bu güvensiz ve yabancılık idarenin de halkın da en büyük problemiydi.²⁵⁸ Bu durumda devreye yine ağa ve seyit girerdi. Çünkü onlar genellikle Türkçe bilir ve kısmen de okuyup yazdıklarından halk ile devlet arasında köprü olurlardı. Derebeyleri bunu çok iyi kullanıyordu.

Menfaatler üstüne tesis edilmiş bu tip ilişkiler adalet mekanizmasını da etkiledi. Adalet zamanında sonuç vermiyordu, hep güçlüden yana işleyen bu mekanizma çare üretmez hâle gelmişti. Adli makamlar da idari makamlar gibi Beyin vasıtasıyla Dersim’e nüfuz ettiğinden halk devletin adalet mekanizmasından da umudunu kesmişti.²⁵⁹ Gerek adalet, gerekse idare de hükümet kuvveti ağaya ve seyide hizmet eder hâle gelmişti.²⁶⁰ Vatandaş seyitlerin, dedelerin ve ağaların himayesinde kurulan cemaatlerde eskiden olduğu gibi adalet aramaya devam etme mecburiyetinde kalmıştı.

256 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 184.

257 Uluğ, a.g.e. s. 14.

258 Dersimi, Hatıratım, s. 13.

259 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 195.

260 Uluğ, s. 19.

Eğitim yoktu. Ağlar ve Seyitler “mılla” dedikleri devrin okur ve yazarlarını, mahalli bilgelerini yanlarında çalıştırarak çocuklarına okuma yazma öğretiyorlardı.²⁶¹ Halk cahildi, okuryazar değildi. Halkı sadece Derebeyi değil devlet de cahil bırakarak yönetmeyi en kolay yol olarak bellemişti. Cumhuriyet döneminde ise cahil bırakılarak asimile etmenin daha kolay olacağı düşüncesi ile 25 yıl Kürtlerin okullara gönderilmemesini tavsiye eden anlayışlar yıllarca devlete hâkim olunca cehalet bu halkın kaderi oldu.²⁶²

Devrin başbakanı İsmet İnönü, Demokrat Parti kurulurken Celal Bayar’a “Doğuda teşkilat kurmasanız nasıl olur?” diyebilmekte bir beis görmüyordu.²⁶³ Bu zihniyetlerle cahil kalan halk, feodal değerlere daha da çok sarılma durumunda kaldı. Başlangıçta Cumhuriyet’i bir umut görmesine rağmen, yapılan muameleyi anlayamadı, dolayısıyla cumhuriyeti de Osmanlı gibi değerlendirmeye başladı. Isınamadı, yadsıdı, yabancı ve katı görünce de Alevi ve Krtlkten kaynaklanan muhalif karakterine sığındı.

Bölgedeki asayış meseleleri ve alınan tedbirler neticesi bölge 4. Umum Müfettişlikler marifetiyle idare edilmeye başlandı. Dördüncü Umum Müfettişliğin zel kanunla kurulması ile komutan, İlbaylık(valilik) görevini de üstlendi.²⁶⁴ Bölge olağan üstü şartlarda askerlerce idare edilmeye başlanmıştı. Askeri valiler her meseleye asayış ve zabıta meselesi gözüyle baktıklarından bölgenin ihtiyacı olan ekonomik tedbirlere önem vermediler. Başarısızlıklarının bir sebebinin bu olduğu kanaati devrin İktisat Bakanı Celal Bayar Bey’de de vardı. Raporunda “Askeri valiler ekonomi konusunda bilgi sahibi olmadıkları için başarılı olamıyorlardı. Başarının en önemli şartı ekonomidir.” diyordu.²⁶⁵

Bayar’ın yaptığı tespitler arasında eğitim de çok nemsenmişti. Halkın cahilliği idare edilmemesinin bir başka sebebini oluşturmaktaydı. “Kürt diye bir kısım vatandaşlar okutulmamak ve devlet işlerine karıştırılmamak isteniyor. Vatandaşlar hakkında ne gibi bir sistem takip edileceği idare memurlarınca açık

261 Dersimi, Hatıratım, s. 14.

262 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 169.

263 Bayar, a.g.e. s. 29.

264 Tunceli Vilayeti Teşkili İdaresi Hakkında 2884 Sayılı Kanun.

265 Bayar, a.g.e. s. 64.

olarak bilinmiyor.”²⁶⁶ derken daha önceki idarecilerin uygulamalarındaki yanlışlığı dile getiriyordu.

Ayrıca Dersim coğrafyası dönem dönem bölgeler hâlinde parçalanarak yönetilmesi bölgede idari zafiyete sebep olan bir başka husustur. 1839’da Tazimat’la başlayan rejim değişiklikleri, 1876 Birinci Meşrutiyet, 1908 İkinci Meşrutiyet ve 1923’de Cumhuriyet’le nihayetlendi.²⁶⁷ 100 yıl geçmeden dört kez değişikliğe uğrayan yönetim sistemi, bölgede zamanla sebepleri tespit edilse de idari zafiyetin önüne geçilmesine ve tedbirler alınmasına fırsat bırakmadı. 1840’dan sonra bu coğrafyadaki idare taksimatları defalarca fizikî olarak da değişti. Bir dönem yurtluk, ocaklık şeklinde yönetildi.²⁶⁸ Daha sonra bazen sancak haline getirildi. Elazığ Erzincan, Erzurum ve Diyarbakır’a bağlanarak uzun süreli olamayan idari taksimat ve uygulamalarla idare edildi. Bu vaziyetin bıraktığı boşluklar Dersim’i aşiret feodalitesine teslim etmişti.

Halkın nazarında her zaman orda hazır ve nazır olan, hiçbir zaman değişmeyen tek bir yönetim vardı ve hâlen oradaydı. Bu yönetim gitmiyor, değişmiyor ve yüzyıllardır devam ediyordu. Seyidin şeyhülislamlığını yaptığı bu yönetim Dersim aşiret ağasının derebeylik nizamıydı. Halkın gözünde bu tartışmasız ve kesin bir hükümdü. Onun içindir ki Devlet-Derebeyi kavgasında ezeli hâkiminin gelecekte de değişmeyeceği kanaati kesindi. 1937’ye götüren süreçte isyana katılan ağaların reisliğindeki bütün aşiret bireyleri eksiksiz isyanın içinde oldular. Bu durum halkın otorite olarak yıllarca devlet yerine ağayı kabul etmesinden kaynaklanıyordu.²⁶⁹

Dersim’de 1926 yılına gelindiğinde idarenin bıraktığı boşluklar devam ediyordu. Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey’in raporunda hükümeti idare edenlere çok ciddi veriler takdim edilmişti. Tedbir alınmaması hâlinde gelecekte kıyamın (ayaklanmanın) olacağı net ve açık bir dile anlatılmıştı.²⁷⁰

266 Bayar, a.g.e. s. 64.

267 Ertan, a.g.e. s.187.

268 Yılmazçelik, a.g.e. s. 39.

269 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 168.

270 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 169.

b-Cumhuriyet İdeolojisinin Oluşturulması

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin üstünde kurulduğu bu topraklar, imparatorluk bakiyesi topraklar olduğu için tek bir ırk, din ve mezhebe dayalı bir millet yoktu. Dağılmış imparatorluğun mütebaki yerlerinden yeni bir imparatorluk çıkmazdı. 1920lerin dünyasında devlet yönetimi modeli olarak pek fazla alternatif de yoktu. Atatürk ve arkadaşlarının kurduğu bu devlet ya ulus devlet olacak yahut ideolojik bir devlet yapısını benimseyecekti. Gazi Mustafa Kemal, İstiklal Harbi sırasında Komünist Rusya ile yakınlaşmaya başlamıştı.²⁷¹ Temel esasları ekonomik bir model üzerine inşa edilmiş komunal toplum yaratmayı esas alan komünist sistem ile ulus devlet sistemi arasında tercihten başka seçenek yoktu. Mustafa Kemal ve arkadaşları ulus devletten yana tercihlerini kullandılar. Düşünülen ulus devleti yaratmak için diğer inanç ve etnik gurupları, hedeflenen ulus içinde (Türk Ulusu) eritmek ve asimile etmek gerekiyordu.

Batı Anadolu da ve Karadeniz de feodal yapı ve aşiretçilik olmadığı için, bu bölgeler yeni düzene erken ayak uydurmuş ve kabullenmiş bölgelerdi. Karadeniz bölgesinde ayrı bir inanç yapısı, Anadolu'nun diğer bölgeleri ve Trakya'da ise kitlesel bir etnik yapı mevcut değildi. Bu bölgelerde meydana gelen mevzi, cılız ve münferit olaylar tehlike oluşturmuyordu. Tehlike, Kürtlerin yaşadığı, derebeyi ve feodal yapının hâkim olduğu, ayrı mezhep ve inanç guruplarının birlikte paylaşım yaşadığı Anadolu'nun doğusunda vardı.²⁷²

Doğu Anadolu'daki Kürt-Alevî nüfusun ağırlıkta olduğu iller, yabancı tahriklerine açıktı. Kitlesel yapı oluşturduğu için asimilasyonu da sorun yaratacaktı. İlk yapılacak şey bu bölgedeki nüfus dengesini Türklük lehine dönüştürmek ve buradaki unsurların Anadolu coğrafyasının içine serpiştirerek²⁷³ yabancı müdahalesine daha az alan bırakmaktı. 16. Kolordu kumandanı iken gönüllü milisler kurarak Kafkas cephesinde savunma hattı oluşturmak için Doğu Anadolu aşiretlerini örgütleyen Mustafa Kemal, bu tarihte, bölge aşiretleri ile oldukça fazla teşriki mesai yapmıştı. Mustafa Kemal bölgeyi çok iyi tanıyordu. O dönem Şeyh

271 Fikret Başkaya Batılılaşım Çağdaşlaşma Kalkınma Paradigmanın İflası, s. 81.

272 Fikret Başkaya, **Batılılaşma Çağdaşlaşma, Kalkınma Paradigmanın İflası**, (Resmî İdeolojinin Eleştirisine Giriş), Doz, İstanbul 1991 s. 551.

273 J. U. K, Dersim, s. 184.

Sait başta olmak üzere bölgedeki bütün kanaat önderlerini ve aşiretlerini tanıyıp anlama fırsatı bulmuştu. O, bunların gücünü ve neler yapabileceğini çok iyi bilen bir liderdi.²⁷⁴ Çalışmaların doğru yapılmamasının veya sonuç alınmamasının ülke ve rejim için nelere mal olabileceğini en iyi Mustafa Kemal biliyordu. Dolayısıyla çalışmalara azami dikkat gösterilerek bölge de asimilasyon yapılabilirliği, metodu ve bölgenin ıslahı ile ulus devlet içinde eritmesinin yolları raporlarla sürekli araştırılarak irdelendi. Bazen bölgede birden fazla kişi marifetiyle rapor hazırlanıyor, bazen başbakanlar veya bakanlar bölgeyi gezerek incelemelerde bulunuyordu.²⁷⁵

Lozan görüşmeleri bittikten sonra Atatürk ve arkadaşları kafalarındaki cumhuriyeti tesisi etmek için kolları sıvadı. Dersimin altı mebusu da dâhil birinci meclisteki milletvekilleri genellikle tasfiye edildi. Atatürk'ün silah ve dava arkadaşları meclise taşındı. Birçok vekil seçildiği ili doğru dürüst görmeden meclise gelmiş oldu.²⁷⁶ Yeni meclis 1924'te hilafeti kaldırdı.

1925 yılında Şeyh Sait hilafet gerekçesi ile ayaklandı. İsyân bastırıldı, tevhide tedrisat kanunu çıkarıldı, kılık kıyafet kanunu, derken İskilipli Atıf Hoca'nın idamı. Cumhuriyet, hem rejimin ideolojisini, hem de inkılâplarını baş döndürücü bir hızla oluşturuşuyordu. Cumhuriyetin ilk kadroları arasında görüş farklılıkları da aynı hızla ortaya çıkmaya başlamıştı.²⁷⁷ Kâzım Karabekir liderliğinde kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ilk ciddi muhalefet tecrübesi oldu.²⁷⁸

1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 1925 yılında kapatıldı. Yöneticileri İstiklal Mahkemelerinde yargılandı. Arka arkaya gelişen muhalefet olayları, yeni rejim ve inkılâpların kolay oluşmayacağıının ilk sinyallerini vermişti. Gazi ve arkadaşları kafalarındaki projeyi en erken biçimde tatbik edip sonuçlandırmanın gerekliliğine inanmışlardı. Aksi takdirde eski dava arkadaşları başta olmak üzere muhalefete katılımlar olacak, muhalefet daha da büyüyecek, cumhuriyet ve inkılâplar riske girecekti. Mustafa Kemal bunu çok iyi biliyordu; fakat kimseye fırsat vermeden devrimlerini yapmakta kararlıydı. Dolayısı ile

274 Bayar, a.g.e. s. 64.

275 Ramazan Topdemir, **Atatürk'ün Doğu Güneydoğu Politikası ve Gap**. İstanbul 2009 s. 37

276 Başkaya, a.g.e. s. 113.

277Eric Jan Zürcher, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasi Muhalefet, Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası**, 1924-1925, İstanbul 2007 s. 83.

278 a.g.e. s. 163.

cumhuriyet kendi ideolojisini yaratmada daha etkin ve tavizsiz davranmaya başladığı yeni bir sürece girdi. Rejimin yaşaması için kendini koruma refleksi geliştirmesi gerekiyordu. Bu çerçevede Cumhuriyet kadroları karşıtlarını ve engellerini tanıyıp analiz etmeye başlamıştı. Doğu Anadolu'daki hareketlenme sıkıntı yaratacak, ulus-devlet fikrine de engel olabilecek nitelikteydi.

1925 isyanı sonrası doğuda en göze çarpan hareketlilik hem Kürt, hem de Alevi olan Dersim'de başlayınca çalışmalar bu bölge üstüne yoğunlaştırıldı. Yapılan tetkik ve hazırlanan raporlar neticesi bazı uygulamalara karar verildi. 1926 yılında müfettiş Hamdi Bey de Cumhuriyet idaresi adına ilk kapsamlı raporunu hazırladı. Bu raporda ve bundan sonraki şark raporlarının merkezinde hep Dersim yer almıştır.²⁷⁹

Şeyh Sait Olayı ile Sünni Kürt nüfus yeteri kadar tedip ve tenkil edilmişti. Dersimin tarihinden kaynaklanan hassasiyet ile gözler Dersim'e çevrilmişti. İlk yapılacak şey ağa ve seyitlerin halk üzerindeki hâkimiyetlerini kırmak ve bölgeden uzaklaştırmaktı. Akabinde, nüfus dengesini Türklük lehine dönüştürmek ve buradaki Kürt nüfusu Anadolu'nun içlerine dağıtmaktı.²⁸⁰ Ağa ve aşiret reislerinden alınacak arazilerin sürülebilir olanlarına Türklerin iskânı birinci seçenek olarak düşünülmüştü. "Sürülecek araziye Türkleri iskân etmek, olmazsa bu ahal-i mutiaya bir nispet-i mümkün dâhilinde bilâ bedel temlik etmek lazımdır."²⁸¹ Gerekirse arazinin bedelsiz olarak Türklere verilerek teşvik sağlanması sureti ile bölgenin etnik yapısında yapılacak değişikliklerin muti olan Türk unsurlar lehine olması da rapor da istenmişti.

Hamdi Bey raporunda "Mefkûreci unsurları memur olarak göndermeyi ve misyonerlik yaptırarak havalı Kürtlerini Türkleştirmeyi" bunun için ise 25 yıllık bir süreyi ön görüyordu. Bu süre zarfında okulların açılmasının mahsurlu olduğunu, dolayısı ile açılmaması gerektiğini, ancak ahaliye Türklük his ve terbiyesini verdikten sonra okulları açmayı öneriyordu. Bu yapılmadığı takdirde ise "Kürtlük telkini muvaffak olur." diyerek bölgeyi önce cahil bırakıp ondan sonra asimile

279 Reşat Hallı . S. 375.

280 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 168.

281 a.g.e. s. 169.

etmeyi önermekle Cumhuriyet ideolojisinin de hedeflerine vurgu yapmıştı.²⁸² Hamdi Bey'in bu raporu ve diğer istihbari çalışmalar neticesi olacak ki 1927 yılında bölgeyi ilgilendiren iki önemli çalışma yapıldı. Bunlardan birincisi I. Umum Müfettişlik Teşkilatının Kurulması, bir diğeri de mecburi iskân yasasıdır.²⁸³ Bu çalışmaların gayesi ise Şark vilayetlerinde ve özellikle de Dersim'de düşünülen esaslı ve kalıcı ıslahatları yapmaktır.²⁸⁴ İhdas edilen I. Umum Müfettişliğe İbrahim Tali Bey atandı.

1097 sayılı yasada hedeflenen şey gerekçelerine konulmuştu. Bu gerekçeler 1937-1938 olayları içinde geçerli olacak resmî gerekçelerdi. Hamdi Bey'in raporunun tesiri kendini göstermişti. Yasanın gerekçesi TBMM 18 Haziran 1927 tarihli oturumunda Başvekil İsmet Paşa tarafından şöyle izah edildi: “Şark vilayetlerimizde hükümetçe Cumhuriyet kanunlarına tevfikân icrası lâzım olan cezri bir silsile-i ıslahattan matlup olan netayici hasenenin temini husulü, bu ıslahata karşı harekâtta bulunanların ve bilhassa o muhitlerde halkı idare ve nüfuzları altına alan ve bu yüzden temin-i menfaat ve bir şebeke-i tezvîr ve münasebet teşkil eden mütegalibenin ve kendilerine ruhanî bir sıfat ve mevki vererek masum halkı idlâl ile icraat-ı hükümete mâniâ ihdasına çalışan meşayihin ve bunların dam-ı tezvîrlerine kapılarak ıslahata muhalefet kalbilyetinde...”²⁸⁵ Bu ifadelerle Cumhuriyet kanunlarının icrası için yapılacak ıslahata engel olanlar hedeflenmişti. Aynı amaçla kurulan II. Umum Müfettişlikçe 08 Aralık 1928 tarihinde İçişleri Bakanlığına gönderilen şifreli telgrafta bazı ağa ve seyitlerin özellikle kontrol edildiklerini göstermekte idi.²⁸⁶ Telgrafta Seyit Rıza ve Baytar Nuri'nin II. Umum Müfettişi Elazığ'da ziyaret ettikleri bilgisi veriliyordu.

Nuri Dersimî; Seyit Rıza ve oğlu merkeze konularak yazılmış bu şifrede Seyit Rıza'nın dedikodu ve ihbarlardan rahatsız olduğunu ve devletle arasının bozulacağı kanaati oluşmuş olmalı ki kendisine ovada iskân edilme ricasında bulunurken aslında hakkındaki şüphelerden rahatsızlığını izah etmeye çalışmıştı. Bu konuda başarılı da olmuştu. Telgraf; “Cumhuriyet hükümetimize karşı olan sadakat ve merbutiyetlerini te'yit ettiler hakkında vaki olan şüphelerin tamamen izalesi için ovada iskânlarını

282 Aynı yer.

283 1927 tarihli ve 1097 sayılı yasa.

284 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 173.

285 TBMM Zabıtları, 33. Cilt, s. 149.

286 B. C. A. 310. 10. 110-740-15.

reca ettiler. Talimatnamemizin mucibince arazi verilmesi hususu Elaziz vilayetine tebliğ edildi. Bu gün gittiler, arz ederim efendim.” cümleleriyle son bulmuştu.”²⁸⁷

Kürtlük ve Aleviliğin sembolleri olan aşiret ağaları ve seyitler Cumhuriyet önünde en büyük engel olarak görüldüler. Bunları bölgeden çıkararak başka yerlerde iskân ettirmek Dersim’in Türklüğü için önemliydi. Naşit Hakkı bu düşünceyi “Seyit Rıza varken bunların ne Türklüğü ne de insanlığı kalır.” şeklinde izah ediyordu.²⁸⁸

İbrahim Tali Bey’in Umum Müfettişliği döneminde Vali Cemal Bardakçı, başta Seyit Rıza olmak üzere ağa ve seyitlere arazi ve ev vererek aileleri ile beraber Elazığ’da iskânlarını sağladı.²⁸⁹ Çok geçmeden Umum Müfettiş İbrahim Tali Bey ile arası açılan ve anlaşamayan Vali Cemal Bardakçı Çorum’a tayin edildi. Yerine Nizamettin Bey getirildi, o da ilk iş olarak İbrahim Tali Bey’in talimatıyla, vali Cemal Bardakçı’nın başlattığı iskân işlemlerini iptal etti. Bu yeni durum devlette karşı hassasiyet oluşturdu. 1926’da Koç Uşağı hareketi ile zaten devlete duyulan güven zedelenmişti, Dersim rüesasının elindeki arazi ve evler de geri alınınca, Seyit Rıza başta olmak üzere diğer ağa ve seyitler Dersimdeki topraklarına geri döndüler.²⁹⁰ Bu tarihlerde Gazi Mustafa Kemal’in direktifiyle Hâkimiyet-i Milliye gazetesini kuran gazeteci Hakkı Naşit Uluğ da aynı maksatlarla bölgeye seyahatler yapıyordu.²⁹¹

Uluğ, Cemal Bardakçı ile aynı fikirde değildi, uygulamaları eleştiriyor, radikal söylemlerle olaya müdahil oluyordu; “...Dersimlileri Elazığ ovasına indirmek için yarım tedbirler alınmıştır. Dersim ağalarına vilayet merkezlerinde vazifeler verilmiş, birer ev tahsis edilmiştir. Fakat Dersimli ağa, Munzur Suyu’nun öbür yüzünden ayağını çekmemiştir. Haftanın üç günü vilayette ise dört günü Dersim’in içindedir.”²⁹² ifadesi başarısızlığa işaret ediyordu. Bu çözümlerin bölgede amaçlanan ıslahata hizmet etmediğini, sert ve köktenci metotların kullanılmasını hararetle savunan Uluğ; “Doğudaki toplumsal teşkilat zamanla ve gelişmeyle tasfiye olunmaz. Ona Cumhuriyet çelik neşteri ile müdahale etmek lazımdır. Bu teşkilat,

287 B. C. A. 310. 10. 110-740-15. S. 2.

288 Uluğ, a.g.e. s. 49.

289 Karerli Mehmet Efendi, Yazılmayan Tarih ve Anıları, s. 310.

290 a.g.e. s. 312.

291 Uluğ, a.g.e. s. 82.

292 Uluğ, a.g.e. Derebeyi ve Dersim s. 70.

inkılâbın sert ve kökten metodu ile tahrip ve imha edilemezse tabii vaziyete dönmüştür, demek yalancılık olur.” ibaresi ile kaygılarını dillendiriyordu. “...Dersim elbette kendiliğinden adam olmaz. Ne yapacaksa yine devlet yapacak, onu adam edecektir.”²⁹³

Dersim’deki derebeyi konusunda Ankara’nın görüşleri de Naşit Uluğ’dan pek farklı değildi. Osmanlı döneminde güven zedeleyici olaylar ve ittifaklar bilindiği için, devlete bağlılık bildiren ağalara da itibar edilip güvenilmiyordu.

“Aralarındaki kan davalarına da inanılmaz, emin olun, kendi ağalık mevcudiyetlerine vuracak her hareket karşısında birbirlerine karşı iki elleri de kanda olsa unuttur ve birleşirler.”²⁹⁴ Bu kanaat sadece Hakkı Naşit Uluğ’un değil, Umum Müfettişlerinde dolayısı ile devletin resmî düşüncesi de bundan farklı değildi.

Şeyh Sait İsyanı, Cumhuriyet önderlerinin ağalığa, aşiret düzenine, şeyhliğe ve seyitliğe daha açıktan ve ciddi biçimde hedef almasına sebep oldu. “Köylüyü bu feodal güçlerin otoritesinden kurtarmak konusunda elimizi çabuk tutmalıyız, biz onları yenmezsek onlar cumhuriyeti yenecekler.”²⁹⁵ Düşüncesine vardırı. Birinci Umum Müfettiş İbrahim Tali Bey 1930 ve 1931 yılında Dersim’le ilgili iki ayrı mütala hazırlamıştı. Ona göre hükümet Dersim’de zayıf kalmıştı. Bunu için ıslahat gerekiyordu.

1931’den sonra hazırlanan raporların genel karakteri tamamen değişti. Türklük ve Cumhuriyetin hâkim kılınmasını amaçlayan raporlar, gittikçe sertlik taraftarı ifadeler içermeye başladı. Jandarma Umum Komutanlığı’nın 1932 yılında hazırladığı Dersim adlı kitapçıkta, bazen bölgenin bir kısmının boşaltılmasını, bazen de bütün Dersim’in boşaltılmasını veya köylerin, mezraların yakılmasını öneren teklifler yapılmıştı.²⁹⁶

Jandarma Umum Komutanlığı hazırladığı kitapta Büyük Erkanı Harp Rüesalığı (B. E. RS) (Genel Kurmay Başkanlığı) mütalaasında “Dersim evvela Koloni gibi nazarı itibarı alınmalı.” deniyordu. “Propagandaya kuvvet verilmesi ve

293 Uluğ, a.g.e. s. 68.

294 A.g.e. s. 50.

295 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 174.

296 a.g.e. s. 198.

Türklüğün telkini, Kürtçe yerine Türk dilinin ikamesi için ilmî ve idarî tedbirlerin alınması” (Büyük kız çocukların okutulması) şiddetle önerilmekte idi.²⁹⁷ “Türk camiası içinde Kürtlük eritilmeli, ondan sonra ve tedricen Öz Türk hukukuna mazhar kılınmalıdır.”²⁹⁸

“Dersim Alevileri aslen ve neslen Türk’tür.” şeklindeki vurgularla orduda Cumhuriyetin diğer kadroları gibi tek ulus, tek devlet, tek din, tek dil mefkûresi hararetle hâkim kılınmaya çalışılıyordu. Genelkurmay 1930’da Pülümür hareketinin başında olan Halis Paşa’nın mütalaasını öneri olarak kitapçığa aynen aktarmıştı.

Halis Paşa, “Miktarı az olan bölgenin ağa ve seyitleri itina ile (veya sair suretle) def-i şer edilebilir.” diyerek ağaların öldürülüp ortadan kaldırılmasını birinci tedbir olarak mütalaa etmişti. Halis Paşa’nın tedbirleri arasında Dersim’in Türkleştirilmesi de öncelikli sırayı almıştı. “Tekmil kaza merkezlerinde birer ve ayrıca Mazgirt ve civarında ikişer ilk mektep açılması ve buralarda öğrencilerin Türk ve Türklüğe telkin edecek, kendilerine Türklüklerini bildirecek ve sevdirecek surette okutulması ve Erzincan’da açılacak yatı mektebine her kaza ve köyden birer talebe alınması.”²⁹⁹ tavsiye edilen tedbirler arasındaydı.

“Mektepler açmak ve Türklük propagandası yapmak,”³⁰⁰ “Dersim’de açılacak mekteplerle istikbalin Dersimlilerini bugünden daha medeni, yumuşak hâle getirmek ve Türklüğü yaklaştırmak ve kendilerinin aslen Türk olduklarını öğretmek lazımdır. Mektepler vasıtası ile Türk lisanı Dersim’de temin edilmelidir. Bu maksatla bidayette Pülümür, Mazgirt ve Hozat’ta birer mektep açmak ve buralara mefkûreli muallimler tayin etmek lazımdır.”³⁰¹

Bu çalışmaların ikmalinden sonra 1934 yılında 2510 nolu İskân Kanunu çıkartıldı. Bu kanun asimlasyonun başarısı için önemli bir ayağı teşkil edecekti. Kanunla Kürtlerin bu bölgeden çıkarılması Anadolu’nun içlerinde eritilmesi ve Türklerin bu bölgeye yerleştirilmesi planın alt yapısını oluşturacaktı. Kanun Türk ırkından olmayanların serpiştirme suretiyle köylere ayrı ayrı yerleştirilmesine,

297Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 184.

298 Saygı Öztürk. İsmâet Paşanın Kürt Raporu. s. 120.

299 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 188.

300 a.g.e. s. 195.

301 a.g.e. s. 201.

mahalle veya küme teşkil edemeyecek şekilde kasaba ve şehirlere iskânı hususunu düzenlemeyi hedefliyordu.

Kürtlük ve Alevilik Cumhuriyetle beraber yaratılacak ulus niçin en önemli engelleri oluşturmakta idi. Bu iki önemli engelin ortada kaldırılması köklü bir dönüştürme ve asimilasyon gerektiriyordu. Bunun için Cumhuriyetin kurucuları ve ideologları kolları sıvadı. Öncelikle Kürtlere yeni bir soy kütüğü tasarlandı. Dersim Kürtleri konusunda Alevilik kullanılarak Türk olduklarına dair propagandalar yapılmaya başlandı.³⁰²

Dersim halkının Türk olduğu, Orta Asya kökenli Turani bir kavim ve Horasan menşeli oldukları yönünde yapılan propagandalar, bildirimlere de yansdı. Nitekim 1937 askerî harekettten önce bu mealde bildiriler Osmanlı harfleriyle basılarak uçaklarla bölgeye atıldı.³⁰³ Bu Türkleştirme hadisesi bölgede istenilen sonucu vermese de bölge halkının kafasını karıştırmaya yetti. Her hazırlanan raporda ekonomi kadar cumhuriyet ideolojisini tahakkuk ettirmek için yörenin Türkleştirilmesi hararetle savunuldu. Hâlbuki II Abdülhamit döneminde, Dersim'in merkezî otoriteyi tanımamasının sıkıntıları idrak edilmişti. Müşir Şakir ve Müşir Zeki paşalar bölge ile ilgili uzun yıllar süren çalışmalar neticesi bunu anlamışlardı. Bölgenin Osmanlıya entegrasyonunda eğitim ve mensubiyetin önemini kavradıklarından dolayı bu dönemde Karabalı, Ferhatan, Sarı Saltık, Abasanlı aşiretlerinin çocuklardan oluşan dokuz çocuk Hamidiye Aşiret Mekteplerine alınmıştı.³⁰⁴ Bir sonraki ayağında Çarekli Haydar Bey ve Koçgirili Mustafa Paşa Hamidiye Aşiret Aaylarına katılarak rütbe ve nişan sahibi oldular. Daha sonra Dersim aşiretleri de sisteme girerek Aşiret Alayı teşkil etmek istediler. Bu iş için İstanbul'a müracaat ettiler.³⁰⁵

Dersim aşiretlerinin Alay teşkili hususundaki taleplerine Osmanlı sıcak bakmasına rağmen,³⁰⁶ II. Meşrutiyet döneminde bu projeler rafa kaldırılınca Dersim aşiretlerinin bu talepleri de yerine gelmemiş oldu. Buradan anlıyoruz ki 1517'den

302 Uluğ. Tunceli Medeniyete Açılıyor. Ss31-32.

303 Bulut, a.g.e. s. 322.

304 B:O:A:MF. MKT. 468-5-1317Ca. 20.

305 B. O. A..Y. PRK. AZJ. 33-70. 1314R. 27.

306 B. O. A. Y. A. RES. 110-69. 1318N. 17.

itibaren yönetime yabancılaşan ve uzak kalan Alevi Kürtler II. Abdülhamit dönemi ile uyum sağlamaya başlamışlardı.

Hamidiye Aşiret Mekteplerine³⁰⁷ ilk etapta muhtelif ailelere mensup dokuz öğrenci alınmıştı. Bu öğrenci gurubu Ramiz, Yusuf Cemil, Hasan Hayrı, Ali Haydar, M. Şükrü, Mirali, Mahmut Hızır ve Süleyman efendilerden oluşuyordu. Bu sayı Anadolu aşiretlerinden bölgelere göre alınan öğrenci oranına göre en üst seviyede bir rakama tekabül ediyordu. Bu da Dersim'in Osmanlı'ya karşı asırlardır süren tepki ve tedirginliğine rağmen aslında entegre olmaya ne kadar niyetli olduğunun ifadesi idi. Sadece Aşiret Mekteplerine değil diğer tarafta askerî okul ve Mülkiyede okuyan Dersimliler de vardı.³⁰⁸ Dersim sancağı Tarnuti karyesinden Mahmut oğlu Gülabi de bunlardan biriydi.³⁰⁹

Dersimli Cumhuriyet'e daha çok ısınmıştı; hatta bütünleşmeye hazır görünüyordu. İstanbul'dan Ankara Meclisine gelen Osmanlı Binbaşısı ve Dersim Mebusu Hasan Hayri Bey, 1920 yılında, meclis kürsüsünde Dersim halkının Cumhuriyet'i nasıl benimsediğini şu ifadelerle vurgulamaktaydı: “Dersim şimdiye kadar Hükümetin idaresine karşı daimi surette mütehaşi bir vaziyette bulunuyordu. Bu son mütareke neticesi Hükümetimizin giriftar olduğu külfet içinde Dersim, hiçbir Hükümete en satvetli bir zamanda hiçbir Hükümete boyun eğmeyen Dersim, kongrenin teşekkülü üzerine, kongreyi meşru addederek doğrudan doğruya himayesine kendisini attı.”³¹⁰

Dersim'in takriben dört yüz yıllık yabancılaşmasının kapıları böylece açılmış oldu. Fakat bu Cumhuriyet'in kurucu kadrolarını tatmin etmedi. Dersim uyum sağlayıp entegre olması yetmiyor, Türkleştirilmesi de gerekiyordu.

Cumhuriyet'in kuruluş ideolojisi ve dünyadaki ulusal akımların etkisi, Dersim'de asimlasyonu olamazsa olmaz bir şart haline getirdi. Bunun için raporlarla yapılacak eylem planlarının yol haritaları oluşturuldu. 1931 yılına kadar kayda değer raporların hülasası Jandarma Umum Komutanlığı tarafından derlenerek DERSİM

307 Alişan Akpınar, **Osmanlı Devletinde Aşiret Mektebi**, Göçebe Yayınları, İstanbul 1994, s. 97-99.

306 EK 22. Askeri Sanat Lisesi öğrenci mektubu.

309 EK 29 Gülabi Beyin Trabzon Jandarma Okulu Mezuniyet Karnesi.

310 TBMM Zabıtları, Cilt. 5, s. 428.

isimli bir kitapçıkta toplandı. Reisicumhur ve başvekil başta olmak üzere yönetim kademesindeki insanlara dağıtılmak üzere “Gizli Ve Zata Mahsustur” ibareli 100 adet basıldı. O güne kadar hazırlanmış rapor ve çalışmaların özeti olan bu kitapçık ilk sayfalarından itibaren asimlasyonu esas alan çalışmalardan oluşmuştu. Kitapta, Dersim halkı Zaza olarak nitelendirilip, Zazaların Türk olduğuna dair savlara yer verilmişti.³¹¹ Zazalar Türk olarak mütalaa edilirken, Harzemlilerle de bağ oluşturma çabalarına Kürt olmadıkları savı da ilave edilmek sureti ile Kürtlerden koparılmalari amaçlandı. Bu strateji ve söylemler daha sonra bölgede yapılacak propagandalara da mesnet oluşturmak ciheti ile önemli çalışmalardır.³¹²

Bu arada; 1923 seçimleri ile Ankara'dan gönderilen milletvekillerinin ikisi de Dersimli değildi. Hâlbuki bir önceki mecliste altı Dersimli mebus vardı. Peki, ne olmuştu da bu vekiller hepsi bir daha seçtirilmemiş ve Dersim'i yabancılar temsil etmeye başlamıştı. Bu durum Dersim aşiretlerini germişti. Bunu kendilerine yapılmış haksızlık olarak kabul ediyorlardı. Olanlardan dolayı Cumhuriyete ve devlete güvenleri gittikçe azalmıştı. 1926 Koç Uşağı tedibi hareketi bu güveni sarsan bir başka mesele idi. 06 Ekim 1926 - 30 Kasım 1926 tarihleri arasında Koç Uşağı ve akrabaları olan Şemkan ve Reskan aşiretlerine yönelik yapılan Tedip (tepeleme) Hareketi³¹³ ölçüsüzlüğü ve sertliği ile halkı fazlasıyla etkilemişti. Dersim aşiretleri 6 yıldır sessizce bekleyerek desteklediği Cumhuriyet'ten korkmaya başlamıştı. Bölgedeki bu huzursuzluk ve çıkan kargaşalar raporlarda yerini buluyordu. Dolayısı ile devlet de Dersimli'nin sadakatinden emin olamıyordu.

1935 yılına kadar sonuç alıcı tedbirler geliştirilip karşılıklı güven oluşmayınca dönemin Başvekilisi İsmet Paşa bizatihi bölgeye bir seyahatte bulundu. Genel hatları ile bölge hakkında bilgilirme yapmış, il, il mütalaaasını ortaya koymuştu. İsmet Paşa bölgede yapılacakların alt yapısı için çalışmalar başlatmıştı. İnönü raporunda bölgede Türklük bölgeleri oluşturulmasını istiyordu. Bölgenin Türkleştirilmesi için iskân politikaları üstünde durmuş ve mutlak suretle asimlasyonu birinci hedef olarak algılamıştı.

311 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 35–36.

312 a.g.e. s. 35.

313 a.g.e. s. 145.

İnönü, Abidin Özmen'i 1. Umum Müfettiş olarak atamıştı. Abidin Özmen 1936 yılında Dersim'i merkeze koyarak kapsamlı bir rapor hazırladı. Raporunda bölgenin Türkleştirilmesi ve asimilasyonunu çok ince hatlarıyla işledi.³¹⁴ Özmen, bölge ile ilgili kendince bir de hedef koymuştu. 16 doğu vilayetinde 1927 nüfus sayımı istatistiklerimizin gösterdiğine göre bir milyona yakın Kürt vardır. "Bu Kürtler tamamen asimile edilerek cennet kadar güzel olan oturdukları ülke, Türk vatanının ayrılmaz bir parçası hâline getirilecektir."³¹⁵ Keza doğu vilayetlerinin Van Gölü havzası, Muş ovası, Bulanık ve Malazgirt kazaları, trenlerin ve şoselerin uğradığı sahanın iki taraflı Türk muhacirle iskân edilmelidir. Senelerce devam etmek suretiyle, yüzer hanelik her sene üç beş Türk köyü kurmanın önemini görüyorum, diye yazmıştı.³¹⁶

Özmen, okuma ve eğitim marifetiyle Türkleştirme programları hazırlamıştı. Ona göre, Türk camiası içinde kaynatmak istediğimiz kimseleri Kürtçe yerine Türkçe konuşur hâle getirmek icap eder. "Bu, söz götürmez bir kaziyedir. Bunun için yemeğini, köyünde köylüsünün, anasının, babasının yediğinden ayırmak, yatağını basit tahta kerevetini kendilerine temin ettirmek suretiyle devşirme ile köy çocuklarını alıp yatılı mekteplere vermek icap eder. Bu mekteplerin binası geniş, hastanesi, eczanesi yerinde müstakil veya tez uğrayan bir doktorun kontrolünde, Türklük aşılama kabiliyetiyle yetişmiş, azimli çalışkan muallimlerin idaresinde olmalıdır. Bu yapıyı ve teşkilatı Hükümet kurmalıdır. Bu mekteplerde sırf Türkçe konuşulacak, ³¹⁷ Türklük propagandasını ve Türk büyüklerine karşı sevgiyi uyandıracak bir program takip edilecek ve tahsil müddeti üç sene olup çocuk senenin on, on bir ayında mektepte kalacaktır."³¹⁸ Bu suretle ailesinden izole edilen çocuk daha rahat bir şekilde asimile olacaktı. Bir de yerleşim yerlerinde merkez konumdaki büyük ilçe ve illerde Türklük merkezleri oluşturulmasını şiddetle öneren Özmen, bu merkezler vasıtası ile ekonomik, sağlık, sosyal, idari ve kültürel tesirler yaratılması ve böylece asimilasyonun hızlandırılmasını planlamıştı.

314 Öztürk, a.g.e. s. 71.

315 a.g.e. s. 118.

316 a.g.e. s. 119.

317 Cumhuriyetin daha sonraki yıllarında Yatılı Bölge Okulları ismiyle kurulan okullarda günümüze kadar hemen hemen aynı müfredat ve programlar çerçevesinde eğitim yapılmaktadır.

318 Öztürk, a.g.e. s. 120.

Geniş bölgenin ortasında kurulacak bir Türklük merkezindeki iktisadi hâkimiyet Kürtçe ile ilgisini katıyen kesmiş bir zümre eline geçirilmeli, diğer taraftan da mevcut tüccarlara, kendisi ile münasebette bulunan her dağlı Kürdü Türkçe konuşurmak ve Hükümete ısındırmak yolunda nasıl çalışacakları, halkevleri ve münasip kişiler vasıtasıyla anlatılıp eğitileceklerdi.³¹⁹ Bu o kadar tutku hâline gelmişti ki Kürtçe konuşmak ihanet noktasına taşınmıştı. Halka bu denli baskı yapılırken, öte yanda bölgedeki mahalli gazetelerde bu meyanda neşriyatlar yapılıyordu.

06 Kasım 1936 tarihli ve 409 sayılı Malatya Fırat gazetesinde A. Bedri İzol'a ait başyazı birinci sayfada neşredilmişti. Bu yazıda “Türk dilinden ayrı bir dille konuşma millî vicdanı rencide ettiği gibi millî hislerimizi de yaralayan bir hadisedir. Esasında Türk vatanında Türkçeden başka bir dille konuşan insanlar bütün Türklüğün menfur ve en amansız bir düşmanıdır.” denilmiş ve devamında “Halkevlerinin bu işte devamlı mücadelesini sonsuz bir istekle görmek istiyoruz.”³²⁰ sözleri ile halkevlerinin çalışma alanları konusundaki hedeflerine de işaret edilmişti.

Türk gençlerinin Kürt kızları ile evlenmeleri de asimlasyon için düşünülen tedbirler olarak ele alınmıştı. Özmen konuyla ilgili şu öneriyi yapmıştı. “Nahiye müdürlerinin süvari olmaları mütemadiyen köy köy gezerek halkla temas etmesi Türk, Kürt ve Alevi ailelerin birbirine kız vermeleri, asker ve memur olarak batı halkından bu bölgeye gelip Kürt kızları ile evlenip burada yerleşecekleri arazi vermek suretiyle dogmatik yapının karışması ve değişmesi de bölge sorununa çözüm olarak düşünülmüştü.³²¹

“Kültür merkezlerinin Türk kültürü aşılama kabiliyetini arttırmağa çalışmak lazımdır. Yoksa Kürt de kendisine bir kültür bulmak yoluna girerse iş daha müşkülleşir. Temsilin süratle temini için Kürtçe konuşmak meselesi üzerinde durmak lazımdır.” diyen Özmen yolları bile insani ihtiyaç olmaktan ziyade güçlü bir

319 Öztürk, a.g.e. s. 121.

320 **Malatya Fırat gazetesi**, 4 Ocak–25 Aralık 1936 Cilt, Beyazıt Umum Kütüphanesi gazete Bölümü, İstanbul.

321 Öztürk, a.g.e. s122.

idarenin hizmet vasıtası olarak tasavvur etmişti: “Kürtlüğün kaldırılması ve sağlam idarenin kurulması için yola ihtiyaç vardır.”³²²

Diğer yandan, Sevr’in hükümlerinin getirdiği rahatsızlık bölgede Kürtçülük faaliyetlerinin yoğunlaşması endişesi de yaratmaktaydı. Bu rahatsızlık Lozan’da bertaraf edilmişse de tedirginlik devam ediyordu.³²³ Hızla asimilasyon ve Türkleştirme politikası, aslında Kürt bağımsızlık hareketini önleminin bir yolu olarak da kullanılmakta idi. Bu amaçla bölgenin iskâna kapatılması, halkın beşer onarlık guruplar halinde Türklük coğrafyasında eritilmesi düşünülen diğer önlemler arasında yer almıştı.

Asimilasyonla Türkleştirmenin ve Cumhuriyeti hâkim kılmanın önünde derebeyi engeli vardı. Bu topraklarda yüz yıllardır hâkim olan yönetim, derebeyi sistemiydi.³²⁴ Derebeyi, hâkimiyetini kaybetmek şöyle dursun paylaşmak dahi istemiyordu. Taraflar arasındaki, bölgede hâkimiyeti elde tutma meselesi çatışmayı getirdi. Cumhuriyet rejiminde derebeyine yer yoktu. Aşiret rejimi ulus-devlet önünde bir engel oluşturuyordu. Bir millet yaratılırken bu engellerin aşılması için her yol mubahtı. Devletin bekası Dersim’in feodalitesine kurban edilemezdi. Türkleştirmek, asimile etmek, ehlileştirmek, hâkimiyet kurmak için feodal sistemi yok etmek gerekiyordu. Bunu gören ağa, hâkimiyetini kaybetme endişesine düştü. Aslında aşiret reislerinin çoğunluğu bunu anlamış Cumhuriyet’e boyun eğmiş ve sisteme girmeyi kabul etmişti. İstisnası altı aşiretten oluşan Seyit Rıza ittifakı direnmeye devam etti. Dersim’de elli küsur aşiretten altısı muhalif kalmıştı. Fakat ittifak dahi edilse feodal reislerin yok olması gerekliydi bu kesin kanaat ve hükümdü. Nitekim 1937 harekâtında ayaklanmaya iştirak edenler hedeflendi, fakat 1938 tenkilinde Devlete karşı olsun olmasın, isyana iştirak etsin etmesin hemen hemen bütün aşiret ağaları öldürüldü,³²⁵ aileleri batıya sürüldü.³²⁶ Dersim tedip edildi.³²⁷

322 a.g.e. s. 122.

323 Öztürk, a.g.e. s. 122.

324 Uluğ. **Derebeyi ve Dersim**. S. 49.

325 Ek 35. Fotoğraf 1938 de Öldürülen Karabalı Aşireti Ağalarından Ağzunikli Veysi Ağa (Kankotan).

³²⁶ STÇ Zarife Kankotan mülakatı.

³²⁷ Reşat Halı a.g.e. s. 479.

c- Ağalık, Seyitlik ve Feodalite

Dersim'e adını veren Dersiman aşireti ile Şeyh Hasan aşireti öteden beri ağalarının liderliğinde yaşamlarını sürdürmüş kapalı feodal toplumlardı. Dersimli bu Zaza aşiretlerin yüz yıllardır süregelen bir alışkanlığı, feodal ağalık yönetimidir. 'Aşiret rejimi' de diyebileceğimiz bu sistemi yıkmadan Cumhuriyet'in kendi sistemini kurması olası değildi.

Ağalar Dersim coğrafyasının tek ve rakipsiz dinî otoritesi, manevi güce sahip Seyit ve Dedeleri kullanarak hâkimiyetlerini pekiştirmişlerdi. "Dede ve seyitlerle halkın dünyevi umuruna hâkim ruhu şekavetle meluf ikiyüzlü ve müfsit olan ağalar elinde esirdir." Arif Mardinî Derebeyin hâkimiyetini bu sözlerle anlatmaktadır. Bu hâkimiyeti kaldırmak için Ağa, Reis, Seyit ve Dedeleri İşkodra, Fizan ve Trablusgarb'a sürgün etmek, düşünülen çareler arasındadır.³²⁸

"Dersim'in ıslahatı için ilk iş ağavat ve rüesayı Dersim'den çıkararak efrad-ı aşair üzerinden ağavatın izale-i nüfuzudur."³²⁹ Ağaların halk üstündeki hâkimiyeti, halkın iradesi dışında da olsa, mecbur bırakılmak suretiyle onları istemediği eylemler içine sokmuştur.

Birçok raporda halk eşkıya olarak anılırken "Eşkıyalık esasen halkın isteyerek yaptığı bir şey değildir. Ağa ve reisin teşvik ve telkini ile yapılmaktadır. Halk reis ve ağanın esiri ve bazicesidir."³³⁰ Kısaca halk sömürülüp istismar edilmektedir. İstismarın bir sebebi ağalara, diğer sebebi de devlet idarecilerinin yaptığı yanlış uygulamalardı. Türkçe bilmeyen halk, devlet dairesindeki işleri için ağaya veya seyide gitmek zorunda kalıyordu. Ağa ve seyitler Dersim toplumunun Türkçe bilen kişileri idi. Özel kâtipler marifeti ile okuma yazma bu zümrelerin tekelinde olunca vatandaşın gidecek yeri yine ağa ve seyit kapısı olmuştu.³³¹ Buna mutasarrıflar ve mültezimlerin vergi toplarken derebeyi ile işbirliği de ilave edilince halk derebeyine boyun eğmekten başka bir şansa sahip değildi. Cumhuriyet döneminde acele bir ulus

328 Faik Bulut Dersim Raporları. s. 191.

329 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 162.

330 a.g.e. s. 168.

331 Dersimi, Hatıratım, s. 14.

yaratma gayreti ile Türkçe öğretilmeden Kürtçe yasaklanmıştı. Kürtçe konuşana ceza verilmek marifetiyle halk sindirilmiş ve ağanın kucağına itilmişti.

Halk devlet dairelerinde adam yerine konulmuyordu. Dil bilmeyen bu zavallıların işini görmeyen devlet memurları, ağaların ve seyitlerin araya girmesi ile aynı işi güle oynaya yapınca bu hareketler derebeylerine imtiyazlı yeni alanlar oluşturmuştu.³³² Kürt Alevi'den, Sünni Türk çıkarma gayreti, baskı, dayatma ve zorlama ile yapılmak isteniyordu. Devlet asimilasyonda ısrarcı ve dayatmacı oldukça, ağa ve seyidin yaşam alanı da daralıyordu. Gerek mezhep, gerekse kavmî taassubun asimilasyona karşı reaksiyonu bölgeyi anarşi ve kargaşa ortamına sürüklemekteydi.³³³

Devletin asimilasyon ve dönüştürme politikaları iki grup hariç (Aşiret Reisî Ağa, Seyit) halkın pek de düşünerek karşı koyabileceği bir mesele değildi. Halk fakirlik ve yokluk içinde yarına nasıl çıkacağıının hesabını yapmaktaydı.³³⁴ Merkezi otorite ise Tanzimat'tan itibaren bölgeyi zorlamakta ve bölgeyi kontrol altına almak için çalışmalarına fasilasız devam etmekteydi. Bölgede kesintisiz ve alternatifsiz 400 yılını hâkimiyetle geçirmiş ağalar ve seyitlerin pek de hoşuna gitmeyen bu yeni gelişmeler, Cumhuriyet'le en üst seviyeye çıkmıştı.³³⁵

Derebeyleri rahatsız olmaya başladı. Bu kez onlar da karşı propagandalarla bildikleri bütün estrumanları kullanarak halkı devlet otoritesini ret etmeye, yani isyana teşvik ettiler. Bu estrumanlar arasında Alevi inanç ve akaidi ile Kürtlük duygusu istismarı birinci sırayı aldı. Alevilerin muhalif karakteri ile Kürd'ün mağduriyeti en çok kullanılan konuların başında geliyordu. II. Meşrutiyetten sonra başlayan huzursuzluk bir katliam korkusu yaratmıştı. I. Dünya Harbi esnasında bölgede yankı bulan "Ermenilerden sonra Osmanlı Kızılbaş Kürtleri de katledecek." söylentilerinin kaynağı Ermeni ve Rus propagandası olarak tahmin ediliyordu. Fakat bu propagandayı yayanlar ve körükleyenler ağalar ve seyitlerdi. Bu onların işine geliyordu. Osmanlı bu tehlikeyi erken sezerek olaya müdahale etti. Valiler bir bilgi telgrafı ile haberdar edilip tedbir almaları konusunda uyandırılmıştı. "Dersim ve

332 Hallı, a.g.e. s. 376.

333 a.g.e. s. 375.

331 Ek 39. Veli Zengin mülakat.

335 a.g.e. s. 377.

civarında Ermenilerden sonra Kürtlerin de imha edileceği yolunda şayialar çıktığından bahisle bu gibi rivayetlerin önlenmesi hususunda gerekli tedbirlerin alınmasına...” ifadelerini içeren 26 Temmuz 1915 tarihli, iki adet telgraf Mamuratülaziz, Erzurum, Diyarbakır ve Bitlis vilayetlerine gönderildi.³³⁶ Bu telgrafların içeriğinden de anlaşılacağı gibi derebeyler başta olmak üzere, hesabı olan herkes, fırsattan istifade etme yoluna giderek halkı tahrik ve başkaldırmaya teşvik için gayret içine girmişti.

Yüzyıllardır ağalar bütün sisteme hâkim, müstakil küçük beylikler gibi bölgeyi idare ediyorlardı. Yurtluk, ocaklık sistemine son veren Osmanlı, Dersim’e 1848’den sonra mutasarrıflar atamaya başladı.³³⁷ Gelen mutasarrıflar tek başlarına vergi tahsili yapamayacağını anlayınca güçlü Ağa ve Pirlere (Seyitler) diyaloga girerek vergilerini rahat toplama yoluna gittiler. Ağalar mutasarrıfların bu eksikliğini bildikleri için, onların otoritesini ve erkini kullanarak vergi adı altında veya “Kom hakkı”³³⁸ diye bir hak icat ederek köyleri kendi aralarında paylaştıkları suretiyle halktan büyük paralar topladılar. Yıllarca mutasarrıflar kendi çıkarları için buna göz yumdu.³³⁹ Bu kısır döngü devam ederken soygun ve sömürü düzeninin kârlı grubu, ağalar ve işbirlikçileri seyitler servetlerini büyüterek daha da varlıklı hâle geldiler. Cumhuriyet rejim olarak buna müsamaha göstermeye niyetli değildi. Cumhuriyet döneminde hazırlanan hemen her raporda; Dersim’in ıslahı için halkın ağalar ve seyitlerin tahakkümünden çıkarılmaları, kurtarılması gereğinin altı çiziliyordu.³⁴⁰

Cumhuriyeti kuran kadrolar yeni sistemin sağlıklı oturmasını ancak bu feodal sistemin yıkılmasıyla mümkün olacağına inanmışlardı.³⁴¹ Ağalar ve seyitler Bu toplumu esir etmiş, körleştirmiş ve köleleştirmişti. Bunların derebeylerinden kurtulması Cumhuriyet nimetlerine kavuşması, insanca yaşamaları için gerekliydi. “İnkılâp Fırkası” herkese hürriyet ve refah vaat ediyordu. Cumhuriyet kadrolarının

336 B. O. A. DH. ŞFR. 54A-128. H. 1333N. 13.

337 Yılmazçelik, a.g.e. s. 24.

338 **Kom Hakkı**: Ağalar Dersimde ittifak ederek köylerin idaresini bölüştürmüşlerdi. Bu taksimle her köyde halk ağalara “KOM HAKKI” diye bir hak vermek zorunda bırakılmıştı. Ağanın kom hakkını vermeyen köylüye cebir ve şiddet uygulanarak bu hak tahsil ediliyordu. Devlete verdiği verginin dışında bu tip örfi uygulamalarla Dersim’de halkın üstüne ek ekonomik yükler yüklenmişti.

339 Munzur Çem, **Tanıkların Diliyle Dersim 1938**, İstanbul 1999 s. 37.

340 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 197.

341 a.g.e. s. 7.

bu çalışmalarına engel derebeyleri idi.³⁴² Bölgede hâkimiyet mücadelesi veren feodal unsurlar Dersimde iki güçlü feodal ittifak kurmuşlardı. Ağa ve seyitlerin kurdukları cepheler ve ittifaklar bazen menfaat gereği gevşese de genellikle beraber hareket ediyorlardı. Batı Dersim aşiretlerin ittifakı Şeyh Hasanlı ve Seyidanlı aşiretler grubu içinde oluşmuştu.³⁴³ Doğu Dersim’de Çarekli Şah Hüseyin önderliğindeki birlik uzun yıllar Tercan’a kadar uzansa da Cumhuriyet’in kurulduğu yıllarda dağılmıştı. Batı Dersim aşiretlerinin oluşturduğu ittifakın büyük kısmı Seyit Rıza hâkimiyetine girmişti. Seyit Rıza hem ağalık müessesesine hem de Rehberlik, Seyitlik gibi manevi bir mevki ye de sahipti.³⁴⁴

Seyitlik Alevi inancında en üst dinî makamın adıydı. Seyit evladı resuldü, ona karşı gelinmez ve ona muhalif olunmazdı. Seyidin önemli silahları da vardı. Seyit, şaman gibi şifa da dağıtır,³⁴⁵ ilacın ve doktorun olmadığı bu toplumda Seyit, doktordur. Seyit hâkimdir, hekimdir, koruyucudur, ceza vermek de bağışlamak da ona ait yetkililerdir. Bir insanı düşkün ilan edebilirdi.³⁴⁶ Düşkün olanla kimse konuşmaz, evine gidilmez, selam verilmez, sohbet edilmez, çalıştırılmazdı. Kısaca “Düşkün” denilen sosyal linç müessesesinin kilidi seyidin iki dudağı arasındaydı.³⁴⁷ Seyit birçoğu efsanelere dayalı olan bu manevi gücünü ağa ile birlikte kullanırdı. Halk ağanın tahakküme dayalı otoritesi, devlet memurlarıyla ittifakı ve seyidin manevi gücüyle oluşan koalisyon altında ezilmişti, sindirilmişti.

Bundan kurtulacak kültüre de ve birikime de sahip değildi. Dolayısıyla seyit ve ağanın dediği doğrudu, onların dediğini yapmak gerekli ve zorunluydu. Devlet kaç kez tedip etti, kaç kez tenkil ettiyse de bir iki ay sonra ağayla seyitle anlaştı.³⁴⁸ Ağa ve seyit her defasında hâkimiyetini elinde tutabildi. Bu güne kadar değişmeyen birilerinin değiştireceğine kimse inanmıyordu.

342 Uluğ, **Derebeyi ve Dersim**, s. 13.

343 Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 277.

344 Bruinessen, **Ağa Şeyh devlet**, s. 123.

345 Uluğ, **Derebeyi ve Dersim**, s. 31.

346 **Düşkünlük**: Alevi kültüründe sosyal bir ceza uygulamasıdır. Örfi olan bu cezaya muhatap olan kişi toplumdan tecrit edilir. Kendisiyle konuşulmaz, görüşülmez, cemiyet ve toplum içine giremez, Toplu ibadete katılamaz, selamı alınmadığı gibi selamda verilmez. Tecridi uygulayan bir ceza şeklidir. Düşkünlük ancak Pir’in vereceği bir cezadır. Bütün toplumun birlikte hareketiyle uygulanır. Cezanın kaldırılması da Pirin tasarrufundadır.

347 Cemal Sofuoğlu ve Avni İlhan, **Alevilik Bektaşilik Tartışmaları**, Diyanet Vakfı Yayınları, 5. Basım, Ankara 2006, s. 121.

348 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 168.

Halk dünyada ve ülkesinde olup bitenden haberdar değildi. Seyahat edilmeye müsait olmayan bu sert coğrafyada bir ömür beş on köy arasında geçiyordu.³⁴⁹ Dışarıya karşı kapalı olan bu toplum, ne Mustafa Kemal'den, ne Cumhuriyet'ten, ne de Cumhuriyet'in getirdiği yeniliklerden haberdardı. Haberdar olan yine Seyit ve ağalardı. Onlar da yolun, köprünün, askerinin gireceği Dersim'de kendilerinin olmayacağını bildikleri için, toplumu yeni sisteme karşı cepheleşmeye götürecek çalışmalar yapıyorlardı. Fakat bazı ağalar bunun boş bir çaba olduğunu anlamış ve devletten yana taraf bile olmuşlardı. Bunlar okumuş, devlet terbiyesi görmüş insanların mensup olduğu aileler ve aşiretlerdi.³⁵⁰ Batı Dersim'in dört büyük aşiretinden iki tanesi, Ferhatan ve Karabalı bu görüşteydi. Doğu Dersim'de halkın ekserisi; Karsan, Şadyan, Hormekan, Lolan, İzol aşiretleri de devletin karşısında olmak istemiyorlardı.

Batı Dersim aşiretlerinden Seyit Rıza'ya katılmayan Karabalı ve Ferhatan aşiretlerinde okuyan insanların sayısı zamana göre oldukça fazlaydı. Bu aileler bundan sonra eğitim, bilgi ve kültürle konumlarını koruyup varlıklarını sürdürebileceklerini düşünerek Cumhuriyet'e karşı muhalefet içine girmemişlerdi. II. Abdülhamit'ten beri devlete yabancı da değillerdi.³⁵¹

Seyit Rıza'nın başında bulunduğu ittifak içinde aydın, okumuş yazmış insan sayısı yok denecek kadar azdı.³⁵² Hâlbuki Seyit Rıza hem Seyit hem de Ağalık vasfını birlikte taşıyordu, buna rağmen devletle ilişkilerinde başarılı olamamıştı. Bu başarısızlık ve dışarıda kalma Dersim olaylarının pek de bilinmeyen ama mühim bir sebebini oluşturuyordu.

349 STÇ, Cemşi Yıldız mülakatı.

350 Uluğ, **Derebeyi ve Dersim**, s. 37.

351 STÇ, Zarife Kankotan mülakatı.

352 STÇ, Zarife Kankotan mülakatı.

d-Ekonomik Nedenler

“Fikrime göre evvela marazanın sebebinin tahlili lazım. Sebep şekavet, fakır ve zarurettir. Ceraimin takipsiz kalması cihet-i umumiye itikadı batıla ve mazannenin icra-yı şekaveti derece-i ibhade göstermesi ve şu surette şekavetin nazarı halkta mevad-ı adliyeden olduğu telakkisinin uyanması Dersim derdinin birinci sebebidir. Evvel ihtiyac-ı umumînin bertaraf edilmesi.” Bu sözler, 1899 yılında Müşir Şakir Paşa’ya ait tespitlerdir.³⁵³

1903 yılında, Elazığ valiliği vasıtası ile dâhiliye nezaretine takdim ettiği raporunda: Dersim Mutasarrıfı Arif Mardinî Bey’in tespitlerinin en önemli kısmını bu geçim meselesi oluşturuyordu. O da Şakir Paşa gibi ekonomik programların Dersim meselesinin en önemli kısmını teşkil ettiğini, silahlanmanın bu sebepten dolayı olduğunu anlatır. Raporunun ilk maddesi bu konuya ayrılmıştır: “Dersimlilerin tecavüz itiyatları hayat kaygusundan doğmuştur.”³⁵⁴

Arif Mardinî’den sonra mutasarrıf olan Celal Bey de raporunda (1906) ekonomiyi öncelikli mesele olarak görür. Birkaçı hariç, Dersim’deki aşiret ağalarının da Anadolu’nun diğer bölgelerindeki derebeyleri gibi zengin olmadıklarının tespitini yapmıştır. Mutasarrıf Celal Bey bu ağaların dahi halk gibi fakirlik ve yokluk içinde olduğuna dikkat çekerek şu ifadelerle durumu izah etmiştir.

“Aşiretler biri hariç yaptıkları tecavüzat dolayısı ile yekdiğerine karşı uyanan emniyetsizlik ve maişetlerini temine esas olan hayvanlarının muhafaza kaygusu ile silahlanmışlardır. Mal ve can kaygusu devam ettiği müddetçe bu silahlanma devam edecektir.” Dersimlilerin muti halka tecavüzleri maişet darlığından başlamıştır. Dersim’in dışarıya karşı yapılan soygun ve talan maksatlı eşkıyalığına bu kanaatle açıklık getirdikten sonra Dersim aşiretlerinin kendi aralarında ki kavganın sebebini ise arazi anlaşmazlıkları olarak ifade etmiştir.³⁵⁵

Silahlanmanın mal ve can kaygısı ile olduğunu bu konuda gerekli tedbir ve önlemlerin alınması hâlinde silahlanmanın ortadan kalkacağını vurgulayan bu raporu ile Celal Bey, Şakir Paşa’yı ve Arif Mardinî Bey’i teyit etmiştir. Celal Bey bu

353 B. O. A. YEE. 131-31. 1317Ra. 29.

354 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 162.

355 Bulut, a.g.e. s194.

düşüncesini desteklemek ve doğrulamak maksadıyla bölgede bir uygulamayı örnek olarak gösteriyor. “Mazgirt yüzde yetmiş çiftçilikle geçinmeye alıştıklarından, reislerine karşı itimatları azalmış ve oldukça rahat bir vaziyete gelmişlerdi.” diyerek problemin çözümünü anlatmıştı. Celal Bey de raporunda alınacak tedbirleri sıralarken “Tapu ve tahririn yeniden yapılması, halka arazi verilmesi, yolların yapılması, yapılacak yollarda Dersim halkının çalıştırılması gibi tedbirleri diğer çözüm yolları olarak önermiştir.³⁵⁶

Kâzım Karabekir tespitlerinde (1908), olayı askerî bir taassupla konuyu bir asayiş meselesi gibi görse de raporun bir kısmında Dersim’in son derece kayalık bir yer olup tarıma elverişli olmadığını söylemektedir. Arazinin bu yapısı insan mizacına da yansdığından bahsediyor: “Ekilebilir arazinin yetersizliğinden ötürü ahali diğer yerlerde olduğu gibi kendi ekip biçtikleriyle geçinemediğinden zanaat ve ticarete olmadığından tabiatın bu noksanını hırsızlık ve haydutlukla telafi yoluna gitmiştir.” Ürün devşirme eksikliği yüzünden önce hükümete olan vergi borçlarını verememişler ve buna karşı Jandarma takibatında dağlara sığınmışlardır.³⁵⁷ Bu suretle Kâzım Karabekir Paşa tespitinde, olayların ekonomik boyutunun aslında asayiş meselesinin de temelini oluşturduğunu anlatmaktadır.

Bu coğrafyada yokluk ve çaresizlikten talan ve yağma bir nevi geçim kaynağı hâline gelmişti. Ekonominin en önemli çarkı ise özellikle son baharlarda çevre köy ve aşiret mallarını talan ederek zahire ve hayvan temini için aşiret kollarının yaptıkları baskın ve saldırılardı.³⁵⁸ Bu sarp coğrafyada kontrolsüz artan nüfusun geçimini ve yaşamını sürdürebilmek için ancak ovalı komşularının malına ortak olmakla mümkündü. Bu da rıza ile olacak bir mesele değildi. Çalma yağma, soyma ve gasptan başka bir yol yoktu.

Bütün bunlara ilâveten I. Dünya Savaşında başlayan kıtlık, açlık, sefaletin şiddetini artırdı. Halk, bu yokluğu ağa ve seyit ailelerinde de hissetmekte idi.³⁵⁹ Bu kadar sıkıntıya karşılık bazı aşiret reisleri varlık içinde yaşıyorlardı. Bu hayat

356 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 165.

357 Bulut, a.g.e. s. 203.

358 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 176.

359 STÇ, Yusuf Karaağaç mülakatı.

şartlarında çocuklarını mürebbiyelerle yetiştiren bu ağalar, saltanat içinde yaşıyorlardı. Sınıflar arası büyüyen uçurum, toplumu bir yay gibi germiştii.

Osmanlı döneminde mutasarrıflar tahsilâtları adına aşiret ağaları ile iyi geçinerek vergi yükünü halka yüklediler. Cumhuriyet'tin ilk birkaç yılında bunlar pek değişmedi. Bu kez mültezimler, aşarı tahsil ederken mutasarrıfların uygulama metotlarını kullanmaktan imtina etmediler. Ağalar; mutasarrıf ve mültezimlerin vergi ve rüsumunu onlar adına tahsil etmeye başlayınca ağalık hakkı vs. isimler altında kendileri için de pay almaya başladılar. Mutasarrıf ve mültezimlerin göz yumdukları bu gayrı resmî ve gayrı insanî ek tahsilât da devletin emriymiş gibi halka kabul ettirildi.³⁶⁰ Kendisini doyurmayan bu halk mahsulünün yarısı da bu yolla elinde alınca, her son bahara aç ve açık giriyordu. Köylünün kış ihtiyacını temin etmek için çalacağı tek bir kapı vardı. O da aşiret reisinin (ağanın) kapısıydı. Ağanın ona gösterdiği yol ise soygun, talan, yağma, eşkıyalık ve asayişsizliğin kaynağı olan 'Aşiret Kolları' idi. Bu soygun ve şakilik kollarına iştirakler geçim kaygısı ve ağa baskısı ile olurdu.³⁶¹

Aşiret kolları iktisadi müesseselere dönüşmüştü. Bölge halkı birçok önemli meselesini; kan davası, başlık parası, arazi yağmasından doğan zarar ve ziyan gibi maddi karşılık gerektiren işlerin karşılıkları aşiret kollarının talanlarda getirdikleri mal veya paralar verilerek çözüldü. "Sonbahara doğru kışlık iaşe temini için hırsızlığa gidecek olan aşiret kolları avdetlerinde emniyetlerini temin için kan alacağı veya borcu olan aşiretlere maksubatından bir miktar vermek suretiyle anlaşır ve bu misal birçok işler için de varit olurdu."³⁶²

Dersim'de her başkaldırı asayişsizlikten, her asayişsizlik ise fakirlik ve yokluğun sebep olduğu iaşe ihtiyacından ve yaşama kaygısından doğuyordu. Bunlar asayiş, istihbarat, müfettişlik ve diğer resmî raporlara da bu ifadelerle yansımıştı. Bu konuda ilk ve isabetli tespitler Müşir Şakir Paşa tarafından yapılmıştı. Şakir Paşa'dan otuz dört yıl sonra 18 Kasım 1920 tarihinde benzer tespitler, TBMM kürsüsünde Dersim Mebusu Hasan Hayri Bey'in konuşmasında âdeta tekrar edilmekte idi.

360 Uluğ, a.g.e. s. 99.

361 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 176.

362 a.g.e. s. 175.

“Malûm-ı âliniz Dersimliler öteden beri aç bir millettir. Çünkü seneyi sekiz ay hariçten mütemadiyen satın almak vesaire suretiyle idare ediyorlar ki maatteessüf hırsızlığın ve eşkıyalığın sebebi bu yüzden hâsıl olur.”³⁶³ Hasan Hayri Bey’in meclis kürsüsündeki resmî kayıtlara geçen bu tespiti ile fakirliğin ve yokluğun esir aldığı bu coğrafyanın asıl probleminin altı çizilmişti.

Hasan Hayri Bey mültezimlerin istismarı ve tazyikinin kalkması ile aşarın aşiretlere verilmesi ve halkçılık programının tatbik edilmesini istiyordu. Hasan Hayri bu yolla Dersim halkından oluşan yirmi beş-otuz bin silahlı kuvvetin millî mücadeleye katılabilecek duruma geleceğini de taahhüt ederek, aslında asayişsizliğin ve başkaldırının kaynağı olan aşiretlerin çok az bir ekonomik rahatlatma ile ıslah edilebileceğini anlatmaya çalışmıştı.³⁶⁴

Hasan Hayri Bey, İstiklal Mahkemeleri teşkili ile ilgili oturumda ise Dersim halkının asayişsizliğinin sebebini yokluk ve çaresizliğin oluşturduğunu, bir kez daha belirtti. Soygun ve hırsızlıkların bu sebepten yapıldığı için öncelikle sebepler ortadan kaldırılmadan Dersimlilerin İstiklal Mahkemelerinde yargılanmalarını talep etmişti. “Malûm-ı ihsanınız herhangi bir hükümet, kendi tebaası hakkında bir ceza tatbik etmesi lâzım gelirse o cezayı ilk defa istilzam eden cerâimi dâhilen kat etmek için hükümetçe lâzım gelen tedabir yapıldıktan sonra bir vukuat zuhura gelirse o zaman tecziye cihetine gitmeli. Meselâ bugün Dersim’i ne kadar tecziye etseniz, ne kadar öldürmüş olsanız yine açtır ve idaresizdir. Yine o hırsızlığı yapacaktır. Bunun bütün bütün kökünü mü kesmek lâzım, mektep mi lâzım, idare mi lâzım, ne lâzım? Hükümet vazifesini ifa etsin. Ondan sonra cezaya çarpsın.”³⁶⁵ şeklindeki ifadeleri karşılık bulmadı ve bu talebi red edildi.³⁶⁶

1926 yılında Vali Cemal Bey (Bardakçı) raporunda aynı şeylerden bahseder. Esas problemin ekonomi olduğunu vurgulayarak, “Dersimliler tedip ve tehcirde korkuyorlar; geçmiş memurlar esassız kanaatleri izale edememişlerdir. Aşiret ve kabileler arasındaki mütekabil gasp ve garetler devam etmekte ve husumetlerin temadisine sebep olunmaktadır. Üç beş şahıs müstesna ağalar ve reisler de dâhil

363 TBMM Zabıtları, Cilt. 5, s. 430.

364 a.g.e. s. 428.

365 TBMM Zabıtları, Cilt. 6, s. 88.

366 a.g.e. s. 116.

tekmil Dersimliler müthiş bir fakr-u zaruret içinde çırpınmaktadırlar. Gasp ve garetlerin sebebi yaşamak hissi ve endişesidir.” Dersim halkının silahlanmasının sebebini mal ve can endişesi ile izah etmektedir.³⁶⁷

“Dört yüz seneden beri Dersim’e hükümet nüfuzu girmemiştir. İlmî mana ve şümulü ile bir otorite tesis edilememiştir. Her Dersimli hayatını, malını muhafaza kaygısı ile müsellaah bulunmak mecburiyetinde kalmıştır.” Hastalığı teşhisle kalmayıp tedbirlerini de ortaya koyan Vali Cemal Bey “ Dersimlilere medarı maişet iş bulmak lazımdı. Dersim ve civarında inşa edilen umumi ve hususi yapılarda çalıştırılmaları Elazığ ve Malatya’daki arazi-i metrukede iskân edilmeli.” diyerek kanaatini belirtmekle kalmaz Seyit Rıza başta olmak üzere birçok aşiret ağası ve seyidi Elazığ’da ikamete de razı eder.³⁶⁸ Vali Cemal Bey Dersim’de yaptığı seyahatinde bu tedbirlerin alınması hâlinde Dersimlilerin silahlarını kendiliğinden bırakacaklarına dair kesin bir kanaate de sahip olmuştur.

Ekonomik problemler fakirlik, geçimsizlik resmî kayıtlarda birincil mesele gösterilmese de bölgenin ekonomik problemleri hemen her resmî rapora yansımakta ve geniş yer bulmaktadır. 1937-1938 öncesi arazi dağıtımı, toprak reformu, Dersim’in en öncelikli meselesiydi. Bu sorun çözülememişti.³⁶⁹ Ağaların baskısı ve devletin talepleri neticesi halk hükümetle derebeyi arasında sıkışıp kaldı. Aşiret ağaları ise bölgede her türlü mal ve nüfuza sahipti. Bölge halkı varını ağa ve seyitlere veriyordu. Devlete verdikleri vergi ağaya verdiklerinin yanında hiç mesabesinde idi. Bu derebeyi gücünü kırmak ancak aşiret düzeni kaldırılmakla olurdu. Ziraat eski usulle yapılmakta, bölgedeki nehirlerden istifade edilmemekteydi.³⁷⁰

Bölgenin sosyoekonomik durumunu çok yakından ilgilendiren arazinin dağıtımı öncelikle idarenin çözmesi gereken bir sorundu.³⁷¹ Arazinin çoğunluğunu

367 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 171.

368 a.g.e. s. 171.

369 İsmail Hüsrev Tokin, **Türkiye Köy İktisadiyatı**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1990. s. 178

370 Ramazan Topdemir, **Atatürk’ün Doğu-Güneydoğu Politikası**, Truva Yayınları, İstanbul 2009, s. 23.

371 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 194.

1735 yılından sonra bölgeye yerleşen, Kürt (Zaza) aşiret ağalarının Ermeni ve Rum köyler işgal ederek elde ettikleri araziler oluşturuyordu.

Feodal yapının doğası itibarı ile iyi ve büyük araziler ağaların eline geçmişti. Köylünün elinde geçimini sürdürecektir arazi hiç yoktu. Ağalar bundan istifade ederek kendi geçim ve zenginlikleri için aşiretleri soygun, yağma ve talana yöneltti.³⁷² Gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet dönemindeki raporlardaki tespitte rağmen bu konuda somut bir adım atılmadı. Nitekim isyan lideri olarak yargılanan Seyit Rıza haydutlukla yargılandı. 1937 öncesi var olan arazi zaten ağaların tasarrufu altındadır. Ağa'ya yaramayan küçük parçalı dağınık dağlık, taşlık arazide ise halk mısır ve darı ekmek suretiyle geçimini temine çalışıyordu. Kışlık iaşesine yetmeyen bu kısıtlı mahsulüne rağmen devlet vergisi halka yüklenmişti. Ağa buna birde "ağalık hakkını" ilave ederek tahsil ediyordu. Mahsulünü, zahiresini karşılayamayan, başka geçim kaynağı olmayan köylü yokluğa mahkûm edildi.

Osmanlı döneminde mutasarrıflar tahsilâtlarının selameti adına aşiret ağaları ile iyi geçinerek vergi yükünü halka yüklediler. Cumhuriyetin ilk birkaç yılında bunlar pek de değişmedi. Mültezimler bu kez aşarı tahsil ederken kendileri de mutasarrıflarla benzer usuller kullanarak halka zülüm ediyorlardı. Seyit Rıza 230 köye bu suretle hükmetti.³⁷³

"Şark vilayetlerinde derebeyi hukuk rabitaları, cumhuriyetin ihtiyarî anlaşmalara müstenit hukuk ve kaideleri ile tam bir tezat hâlinedir. Şehirde ferde hürriyet veren medeni kanun yerine, köyde ferdin hürriyetini tanımayan ve fertleri fertlere cebren tabi kılan derebeyi kanunu görülür. Demokratik hukuk kaideleri henüz şehirlerin varoşlarını aşmamıştır. Bilhassa isyandan evvel bu tezat daha keskin ve daha barizdi. İsyân, derebeyi nizamının cezri hukuk kaidelerinin sarsılmasına ve birçok yerlerde de tavsiyesine de vesile oldu. Esasen isyan, derebeyi içtimai nizamı ile inkılâp nizamının derebeylik içtimai münasebetleri aleyhine olan iddiasına karşı derebeylerin bir reaksiyonundan (irtica hareketinden) başka bir şey değildir. Bunun için Kürt isyanının hakiki içtimai manasını bir sınıf nizamının idamesi cehdinde aramak lazımdır.

372 a.g.e. s. 176.

373 İsmail Hüsrev, "Millî İktisat Tetkikleri, Şark Vilayetlerinde Derebeylik", Kadro Dergisi, Sayı, 2, s. 18.

Buna göre Kürt meselesi bir milliyet hareketi değil, bir sınıf mücadelesi meselesidir. Çünkü millî bir hareket, ancak ve her şeyden evvel iktisadî ve millî bir iştirakten doğabilir.”³⁷⁴ Bu sözler iktisadi bir makalede 1925 Şeyh Sait Ayaklanması ve 1926 da Hozat ve Çemişgezek merkezli Koç Uşağı olayları üzerine fikir beyan etmek maksadıyla kaleme alınsa da, daha sonra cereyan edecek olayların sebepleri hususunda ciddi bir bilgi ihtiva etmektedir. Bu tespit 1937-1938 Dersim Olayları için de geçerli olmuştur. Çünkü o tarihten 1937’ye kadar bölgede yukarıdaki iktisadi ve içtimai meselelerde herhangi bir değişiklik söz konusu olmamıştır.

İsmail Hüsrev, Kadro dergisinde “Şark Vilayetinde Derebeylik” isimli makalesinde Seyit Rıza’nın önderliğindeki hareketin ekonomik karakterini ortaya koyarak sınıfsal sorunun daha sonra yönetsel bir soruna dönüştüğünü, olayı iktisat mantığıyla mütalaa eder. Kürt meselesinin genç cumhuriyete karşı bir milliyet hareketi olmadığını izaha çalışır.³⁷⁵

1936 yılında İktisat Vekili (Ekonomi Bakanı) Celal Bayar bölgede bir incelemede bulundu. 10 Aralık 1936’da Başvekâlete verdiği raporda Doğu Anadolu bölgesi vilayetlerinin ekonomik güce sahip olmadığını, devletçiliğin mahallî karakterle buralara girmesi gerektiğini, bölgede henüz pazarlaşmamış, zaruri ve şahsi ihtiyaçtan fazla, herhangi bir üretimi tasavvur bile etmemiş, tamamen ilkel bir ekonomi bünyesi karşısında olduğunu belirtmiştir.³⁷⁶

Müşir Şakir Paşa’dan 1936 yılına kadar bölgedeki ekonomik problemlere bir çözüm üretilmediği görülmektedir. Ağa ve aşiret reisleri talan ve yağmada getirilen edinimlerin içinden dilediği kadarını alır, kalan bakiye ise aşiret halkı arsında dağıtılırdı. Nitekim aşiret kolları oluşturamayan veya zayıf kalan aşiretlerde diğer güçlü aşiret kollarına iştirak ederek daha çok iâşe temin etmeye çalışıyorlardı. Bu durum, aşiretler arası güçlü ittifak oluşmasını beraberinde getirdi. Oluşan bu ittifakların en önemlisi 1937 Olaylarının müsebbibi gösterilen Seyit Rıza riyasetinde oluşturulmuş Abassan, Bahtiyaran, Yusufan, Demenan, Hayderan, Kureşan ittifakıdır. Bu ittifak Dersim’i 1937’de isyana, 1938’de tenkil ve sürgüne götürdü.

374 Hüsrev, a.g.e. s. 19.

375 a.g.e. s. 19.

376 Bayar, a.g.e. s. 69.

f- İnançsal ve Etnik Nedenler

Dersim Aleviliğini iki Kürt grubu oluşturuyor. Batı Dersim aşiretleri Zazalardan oluşmuştur. Doğu Dersim’de Kürmanç Alevi Kürtler yaşıyordu. Kürmançların yaşadığı bölge tarıma uygun ve verimli topraklara sahipti, halkın elinde küçük de olsa ekilebilir alanlar vardı. Aşiret bağları Batı Dersime göre daha gevşek ve feodal yapıları biraz daha dışa açıktı. 1937 -1938 olaylarında bu aşiretler başkaldırı ve çatışmaların içinde olmadılar.

Batı Dersim Zaza aşiretleri ise kapalı, feodal değerleri daha yoğun, feodal ilişkileri daha güçlüydü. Ağa ve seyide bağlılık tartışılmaz tabulardı. Nitekim 1937-38 çatışmalarının baş aktörü Abasan, Kureşen, Hayderen, Demen, Bahtiyar, Yusufan aşiretleri Zaza Kürt Alevileridir. Bunlar bu coğrafyaya 17. yüzyıl sonlarına doğru Gerger’den gelip yerleşen, Osmanlı’nın zamanla Düçek, Devecik, Dersimanlı Ekradı olarak tanımladığı aşiretlerdir.³⁷⁷ İtaatkâr olmadıkları için Osmanlı kayıtlarında Dersim Kürt eşkıyası veya Devecük Ekrad Eşkıyası veya Şeyh Hasanlı Dersimanlı Kürt Eşkıyası tabirleri kullanılmıştır.³⁷⁸ Bu muhalif ve sert karakter Batini dailerin muhalif karakterlerini Dersim’e taşınmasından kaynaklanmıştır.

Öte yandan Moğolların Alamut Kalesini ele geçirdiklerinde Batini Dailer ve imamlar Anadolu’ya kaçıp Dersim dağlarına sığınmışlardı. O dönemde Bunların yoğun propagandası bu dağları yaylak olarak kullanan göçer Kürtler ve Türkmenler üzerinde etkili oldu.³⁷⁹ Bölgede Batini anlayış Sünni akaidi zayıflatırken ilerde bu coğrafyada yüz yıllarca hâkim olacağını göreceğimiz Şii ekolün Caferi ve Alevi muhalif karakterine alt yapı sağladı. Bölge Sünni İslami ekolden amel ve itikat olarak ayrılmaya başladı.³⁸⁰ İran Safevilerinin bölgeye hâkim olması ile ameli ve itikadı Şiilik Batini öğretiyi karıştı ve zata nefsine münhasır bugünkü Dersim Aleviliği ortaya çıktı.³⁸¹

377 Yusuf Halaçoğlu, **XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, T. T. K. Ankara 2009, s. 50.

378 B. O. A. DH. MKT. 1308-13.

379 Mehmet Saffet, **Anadolu Aleviliğinin Arka Planı**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003, s. 146.

380 Munzur Çem, **Dersimde Alevilik**, Peri Yayınları, İstanbul 1999, s. 11.

381 İslam Ansiklopedisi. C. 6. S. 791

1514 öncesi bölge Akkoyunlu Safevi arasında bir kaç kez el değişmesine rağmen bölgede İran Safevi hâkimiyeti hep ağırlıkta oldu.³⁸² Çaldıran öncesinde bu coğrafyada Şii Caferi inanç yapısı Şah İsmail ile zirveye çıktı. Bu dönemde bölge halkının ekserisinin Ermeni ve Rum olması, Kürt ve Türkmen göçebelerin yerleşmesini de kolaylaştırdı. Türkmen, Kürt unsurlar mezhep-din kardeşliği ve cihat arkadaşlığı çerçevesinde dayanışma içine girdiler. Bu bölgenin kadim sakinleri Ermeniler ve Rumları³⁸³ “kefere” kabul ederek mallarını gasp etmeyi meşrulaştıran bir hâkimiyet anlayışında ittifak ettiler. Safevi desteğini alan bu ittifak zamanla hâkimiyetini pekiştirdi.

Bölge halkı Şii Caferi inancını tercih etmeleri sebebiyle Safevilerden gerekli desteği de aldılar. Yaz aylarında bu dağlarda yaylaya gelen bu aşiretler Ermeni köylerini de peyderpey işgal etmeye başladı. Nitekim bu yerleşme ve nüfus hâkimiyeti İslam unsurları lehine Osmanlı döneminde de devam etti. 18. yüzyıl. geldiğinde en üst seviyeye çıktı. 1915 Ermeni tehcirine kadar bu yerleşme ve iskân hep devam ederek geldi.³⁸⁴

Aşiret yapısı münasebetiyle akraba olan Kürtler aile içi rekabetten dolayı manevi liderliklerini kendi içlerinde çıkaramadı. Hiçbir aile diğer aileye bu imtiyazlı konumu vermek istemedi. Bu süreçte Türkmen babaların irşadı bölgede etkinleşti. Alevilik bölgeye Türkmen babaları marifetiyle yerleşti.

Çaldırandan sonra Aleviliğe karşı peşin hükme sahip olan ve onları Rafizî gören Osmanlı mentalitesi³⁸⁵ Bektaşiliğe aynı gözle bakmıyordu. Bu da Bektaşî babalarının bölgede gelecek zamanlarda etkin ve hâkim bir nüfuz alanına sahip olmaları demektir. Bu muhalif ve asi gurubu Bektaşileştirmek Osmanlıya bağlılıklarının sağlanması için önemliydi, dolayısıyla Osmanlı Bektaşî babaları marifeti ile de bölgeyi ıslah etmeyi denediysen de, referanslarını Ehlibeytten alan

382 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, II. Cilt, 4. Baskı, T. T. K. Yayınları, Ankara 1983, s. 25.

383 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 189.

384 B. O. A. Y. PRK. UM. 33-102

385 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 170.

Alevi dedeleri (Seyitler) kadar etkili olamadılar.³⁸⁶ Osmanlıya da ısındırılıp bağlanmaları rıza ile olmadı.

İnanç yapısının Sünniye göre aykırılığı sebebiyle, hem Osmanlı hem de Cumhuriyetin Sünni Hanefi İslam anlayışı ile pek bağdaşmadığı için hep dışarıda kaldı. Bu dışlanmışlık, Kürt-Alevi kesim üzerinde baskı oluşturdu. Olumsuz bakış açısına,³⁸⁷ fikri sabit kanaatler (Karşılıklı) vb olumsuzluklar da eklenince Dersim Alevi-Kürtleri daha da yabancılaştılar. Yabancılaşma içe dönük, ürkek, muhalif ve reddiyeci bir karakter oluşturdu.

Tunceli Kürt Alevilik anlayışı olayların gelişim süreci içinde Anadolu'nun diğer gruplarına göre sert, radikal ve aykırı olmak durumunda kaldı. Ekseriyeti Sünniliğin radikal ekolü olan Şafiliğe mensup Kürtler Dersim Alevilerini Kürt olarak kabullenmekte zorlanırken, Türkmen Alevileri ve Bektaşiler ise Dersimlinin Kürtlüğünden dolayı kendilerinden bir parça gibi görmediler. Hâl böyle olunca Dersimli hiçbir tarafa mensubiyet geliştirme ihtiyacı hissetmedi ve Sünni Kürde de Türkmen Alevi ye de muhalif oldu.³⁸⁸

Dışlanmışlık ve hor görülme neticesi ötekileşen Dersim'de dış dünya ile bilgi alış verişi kesilince Batınlık diğer Anadolu Aleviliğine göre daha etkili oldu. Bu da İslam'ın Batınlıktan sonraki en marjinal akımını ortaya koydu.³⁸⁹ Başlangıçta tasavvufî bir tarikat olan Dersim Aleviliği, zamanla evrim geçirerek³⁹⁰ bir mezhep hüviyetine kavuştu. Yazılı kaynaklara dayalı bir fıkıh ya da ameli bir silsile ve bilinen bir mezhep olarak algılanmasa da,³⁹¹ ameli olarak nikâh, doğum ve ölümle ilgili ritüeller de Şiilikten uzaklaşmış, Caferilik ve İmam Cafer Sadık öğretileri esas alınan fakat Caferi de olmayan bir İslami yorum şekline evirildi.³⁹²

Alevilik inanç olarak Batını anlayıştan dolayı, yazılı referanslardan ziyade şifai (sözlü) aktarımı esas alıyordu. Bu bilgi ve öğretilere ise ancak seyit, dede ve

386 Martin Van Bruinessen, **Kürtlük, Türklük, Alevilik**, (Çeviren: Hakan Yurdakul), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 102.

387 Uğur Mumcu, **Kürt Dosyası**, UM: AG Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s. 104.

388 Bruinessen, **Kürtlük, Türklük Alevilik**, s. 91.

389 Bruinessen, a.g.e. s. 110.

390 Çem, a.g.e. s. 55.

391 İslam Ansiklopedisi. "Kızılbaş". s. 791

392 Bruinessen, a.g.e. s. 63.

pir aileleri sahipti. Dolayısıyla Alevi seyit ve dedeleri, Sünni din adamlarına göre günlük yaşantıda daha belirleyici ve daha etkili oldular. Halkı kendilerine tamamen bağımlı ve tâbi kılmak için dışarıdakileri düşman ve tehlikeli göstererek yaptıklarının tersini ibadet kabul etmek, bu toplumu dış dünyadan tecrit edip ötekileştirmeye katkı sağlıyorlardı.³⁹³ Halkın ekseriyetini oluşturan Zaza aşiretlerinin tamamı, Şeyh Hasan ve Dersiman federasyonlarında alt aşiret ve ezbetlerdir. Bu Zaza aşiretleri Bingöl, Elazığ, Diyarbakır, Gerger, Lice, Hani (vs.) bölgelerinde yaşayan Sünni akrabaları ile bir irtibatları kalmamıştı.

Tunceli Zazaları Alevilik gibi heteredoks bir anlayışla İslami algılarken diğer Zazalar Sünniliğin en radikal ekolü Şafii İslamı benimsemişlerdi.³⁹⁴ Bu itikat-inanç ayrışması iki grubun bir birinden uzaklaşmasına mesnet oluşturmuştu. Yüzyıllarca kopuk olmaları sebebiyle dilde ve kültürde farklılaşmalar olmuştu. Dildeki farklılaşma kültürde daha katı hissedilince gittikçe birbirinden yabancılaştıran ayrı toplumlar hâline gelmişlerdi. Diğer Zaza aşiretlerinden farklı olarak Dersim aşiretleri zorlu yaşam şartları ve azınlık şuuru neticesi kendi aralarında güçlü birlik bağları da oluşturmuş, Sünni dünya karşısında nefsi müdafaaya dayalı azınlık şuuru gelişmişti.

Dersim'deki ağalık müessesesi, aslında aşiret reisliğinden kaynaklanan bir mevkidir. Dersim ağası mensup olduğu aşiretin lideri, aile büyüğü ve reisidir³⁹⁵ Aşiret kan bağı ile birbirine bağlı akrabalarından oluşmaktadır. Akrabalar arası dayanışma, beraber hareket etmeyi öğretmişti. Bu sosyo-kültürel kurumun Cumhuriyet için birden terk edilmesi çok da olası değildi. Yıllarca zor doğa şartlarına, yokluğa, kıtlığa karşı birlikte mücadele eden bu insanların oluşturduğu topluluklar, bazı hedefler için birleşmeler de yaşam mücadelesi adına beraber uğraşı veriyorlardı.³⁹⁶ Acıları, kederleri, yaşları birlikte yaşayıp paylaşan bu toplum, devletle girilen çatışmalarda köye, mezraya gelen her cenazenin veya kesilen her başın acısıyla irkiliyor ve etkileniyordu.

393 STÇ.Kenan Coşkun mülakatı.

394 Bruinessen, **Kürtlük, Türklük Alevilik**, s. 62.

395 Martin Van Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, (Çeviren: Banu Yalkut), 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2008. s. 82.

396 Bruinessen, a.g.e. s. 50.

Osmanlıdan beri itaate zorlanan içine kapanmış bu halk kendine has dinî bir kültür oluşturmuş ve etnik yapısını da inanç sistemiyle izah edecek hâle gelmişti. Sonradan Alevi olunmaz; ancak Alevi anne ve babadan olmak esastı. Dolayısıyla her aşiret veya ezbetin birkaç kuşak sonrası aynı köke mensup olmaları ve akrabalıkları bu sebeptendi.

Osmanlıyla mukayese edildiğinde Cumhuriyet'te daha yakın bir inançsal sahip olmalarına rağmen Cumhuriyet'in tek ulus yaratma projesine olumlu tepki vermekten korkmuş ve çekinmişlerdi. Bütün bunlara rağmen 1926 yılına kadar umutlarını korudular ve Cumhuriyet'e problem çıkarmamaya gayret gösterdiler. Altı yıl geçmesine rağmen beklentilerine bir karşılık bulmamışlardı. Bir de 1926'da Koç Uşağı tedibinde kendileri de devletten yana taraf olmalarına rağmen Koçan aşiretine uygulanan şiddete şahit olmuş ve ürkümüşlerdi, dolayısıyla Cumhuriyete karşı duydukları güven zedelenmişti.³⁹⁷

Kürtlüğünden ve Aleviliğinden koparılarak bir ulus içinde asimile edilmeye çalışılması³⁹⁸ cahil de olsa bu toplumun kabul edebileceği bir hadise değildi. Onlara göre bunu kabullenmek Kürtlük hele hele Alevilikten vazgeçmek anlamını taşıyordu. Bu da yok olmak demektir. Yüz yıldır bu iki değere sarılıp sahiplenerek yaşamlarını sürdürmüşlerdi.³⁹⁹ Oysaki Osmanlıya itaate zorlanan Dersim Alevi Kürtleri, yaşam tarzı ve inançları cihetiyle Cumhuriyet rejimine, Sünni Kürtlerden daha yatkın ve yakın duruyorlardı.⁴⁰⁰ Sünnileştirmeye, Türkleştirmeye ve asimilasyona reaksiyon göstermeleri başlangıçta taraf oldukları Cumhuriyet rejimine muhalif olmaları sonucunu doğurdu. Etnik ve inançsal ayrışma sebebiyle rejime gösterilen tepki ve karşı duruş Dersimi 1937-1938 olaylarına götüren sebepler zincirinin bir başka halkasını oluşturdu.

397 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 148.

398 Çem. A.g.e. s. 74.

399 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 186.

400 a.g.e. s. 189.

2-DIŞ NEDENLER

a-Kürt Teali Cemiyeti ve Hoybun Örgütünün İngiltere- Fransa İlişkileri

Dış temas ve destek olamasa da gerek Fransız denetimindeki Suriye’de, gerekse İngiliz işgalindeki Irak’ta kurulan ve faaliyet gösteren Kürt bağımsızlık yanlısı ayrılıkçı örgütlerin tesiri bütün doğuda his edildiği gibi Dersimde de his edilmişti. Dersimde özellikle Kürt Teali Cemiyetinin mensubu olduğu bilinen Baytar Nuri lakaplı M.Nuri Dersimi’nin ilişkilerinden hep şüphe edilmiş zaman zaman da sorgulanmıştı.

1925 Şeyh Said isyanı sonrası Türkiye Suriye ve Irak’ta ki Kürtlerinin katılımıyla I.Kürt Kongresi 5 Ekim 1927 de toplandı. Bu kongrenin önemli sonuçlarından bir tanesi de **Hoybun** örgütünün kuruluş kararıydı.⁴⁰¹ Hoybun örgütü bu kongreden sonra 31 maddeden oluşan tüzüğünü yayımladı , örgüt fiilen Lübnan’ın Bihamedun merkezinde kurulmuş oldu. Böylece İngiliz denetimindeki Irak’ın Revanduz kentinde temeli atılan örgütün kuruluşu Fransızların denetimindeki Lübnan’da tamamlandı.

Örgütün nizamnamesinin ilk maddesinde cemiyetin maksadı “Türkiye boyunduruğu altında bulunan Kürdistan ve Kürtlerin tahlisi(Kurtarılması) ve hududu tabiye ve milliyesi dahilinde bir Kürdistan devleti müstakillisinin teşkilidir.”⁴⁰² Şeklinde izah edilmiş ve bu gayeye hizmet için çalışmalar yapılmaya başlanmıştı. Örgütün ilk işi “Ermenilerle yeniden uzlaşma sağlamak ve iş birliği yapak”tı.⁴⁰³ Bu çerçevede Taşnak Sütyun örgütünün lideri Vanlı papaz **Vahan Papazyan’ın** katılımıyla işbirliği protokolü imzalanarak Ermeni Taşnak örgütüyle beraber hareket etme kararı alındı. Faaliyetlerinin hedefine Türkiye’yi koyan örgüt propaganda yayınlarına başladı ve ilk ciddi eylemi de Ağrı isyanı oldu. Bu sırada Pülümür civarındaki asayişsizlik bu örgütün propagandaları neticesi olduğuna dair kanaat uyandırır da böyle bir ilişki geliştirildiğine dair belge ve bilgiye ulaşamadı.

Hoybun Örgütünün kuruluş nizamnamesinde Dersim hedef alanlardan birisi olmasına rağmen Dersimde istedikleri etkiyi yapamadılar. Buna karşılık Nuri

⁴⁰¹ Bilal Şimşir, **Kürtçülük II 1924-1999**, Bilgi Yayınları, ikinci basım, Ankara 2009.s.144

⁴⁰² A.g.e.s.144

⁴⁰³ BEDİRHAN Prens Süreyya, **Kürt Davası Ve Hoybun**, Med yayınları, İstanbul 1994. s.55

Dersimi vasıtasıyla bölgede azda olsa etkili olan örgüt ise Kürt Teali Cemiyetidir. Koçgiri isyanı sonrası bölgeye gelen Ali Şer’de Kürt Teali Cemiyetinin aktif üyelerinden birisiydi. Gerek Ali Şer gerekse Nuri Dersimi Kürt Teali Cemiyetinin faaliyetlerinde aktif rol almış ve defalarca yargılanmışlardı.⁴⁰⁴ İkiside seyit Rızanın en yakını ve danışmanı konumunda idi.

Ermeniler Hoybun örgütünü kendi amaçları için kullanmaya başladı. Örgütün finansörlüğünü Ermeni guruplar özellikle de Taşnakçılar yapıyordu. İngilizlerin ve Fransızların teşvik veya yardımlarıyla kurulan örgüt Kürtlerden çok Ermeni hedeflerine hizmet ettirileceği korkusu başlayınca Beyrut toplantısında Ermeni Taşnak ve diğer Ermeni örgütlerle irtibatını kesti. Bağımsız Kürdistan idealiyle çalışmalarına devam etti. 1937 yılında Türkiye ye girerken adamlarıyla beraber Batman civarında askeri güçlerle girdiği silahlı çatışmada öldürülen Şeyh Sait’in kardeşi Şeyh Abdulrahimin⁴⁰⁵ Türkiye ye girişini organize ettikler söylenmektedir. Şeyh Abdulrahim adamlarıyla Dersim halkına yardım için gelmiş fakat Dersime ulaşmadan öldürülmüştü.

Nuri Dersiminin 1937 de Dersim harekâtı başarılı olunca tutuklanıp yargılanmamak için Türkiye den ayrıldı ve ayrılırken Fransızların denetimindeki Suriye’ye geçti.⁴⁰⁶ Dersim Generali Seyit Rıza imzası ile İngilizlere gönderilen Fransızca yazılmış mektup Suriye den gönderildi. Hoybunun kurucu başkanı Mehmet Şükrü (Sekban) Paris’e yerleşti.⁴⁰⁷ Hoybun örgütüne destekleri hiç eksik olmayan Fransa’nın Dersim meselesini Türkiye Cumhuriyetini meşgul etmesini, Hatay meselesinin lehlerine çözümünü için mutlak bir avantaj sağlayacağı kanaatinde idi, dolayısıyla bu konuyu sürekli sıcak tutmak içinde özellikle Taşnak örgütünü kullanıyordu.

⁴⁰⁴ Nuri Dersimi, Hatıratım s.174

⁴⁰⁵ **Şeyh Abdulrahim:**Şeyh Said’in Piran ayaklanmasında evinde misafir olduğu kardeşidir. 1925 yılında yakalanmadı, uzun süre diğer mahkumlarla direnişe devam etti. 1927 yılında Suriye’ye geçti, çıkarılan genel aftan istifade etmedi, adamlarıyla beraber 1937 yılına kadar Suriye’de yaşadı. 1937 de Dersimde başlayan olaylara katılmak amacıyla sınırı geçerek Türkiye ye girdi, Batman civarında ekin tarlasında 11 adamıyla birlikte askerle girdiği silahlı çatışmada öldürüldü.

⁴⁰⁶ A.g.e, s.182

⁴⁰⁷ Bilal Şimşir, Kürtçülük, s.143

b-Diğer Dış Nedenler

Dersimlilerin dış dünyayla ilk ilişkileri, siyasi ilişkiler değil ekonomik münasebetlerdir. Tunceli halkı Ermeni hemşerilerinin ABD ile temasa başladığı 19. yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren dış dünyayla iletişim kurmaya başladılar.⁴⁰⁸

Bu tarihlerde ABD'ye çalışmaya giden Dersimliler vardı; fakat bunların birçoğu okur-yazar bile değildi. 19. yüzyıl. ikinci yarısında ABD'li misyonerler Amerikan kolejleri vasıtasıyla bölgeyi tanımışlardı. Misyonerlerin bu dönemdeki ziyaretlerinin merkezinde daha çok Ermeniler olmasına rağmen Alevi Kürtler arasında da çalışma yapmaktaydılar.

14 Eylül 1902 yılında Bağdat'ta yakalanan İngiliz misyonerlerce Londra'da basılmış olan Zazaca ve Arap harfleriyle İnciller İngiliz Biybel Şirketi'nin aracılığıyla Anadolu'ya sokulmadan yakalanmıştır. Şirket yetkileri ise bunların transit olarak İran'a geçeceği şeklinde beyanda bulunmuşlardı.⁴⁰⁹ Misyonerlerin bütün çabalarına rağmen kayda değer bir Hıristiyanlaşma görülmedi.⁴¹⁰

Bu dönemlerde Dersim'in aydın kesimi genellikle Aşiret Mekteplerinde yetişen insanlardı. Bunlar Osmanlı devletine bağlı subaylardan oluşuyordu. Dolayısıyla Dersim'de amaçlarına yönelik lider bulamayan dış güçlerin bu konuda kayda değer iletişimlerine tesadüf edilememiştir.

1915 yıllarında Ruslar, Ermeniler vasıtasıyla Dersim halkıyla bir ilişki içine girmeye çalıştılar. Bölge ile ilgili raporlar hazırlandı. Bu aşiretlerle gizli görüşmeler yapılmasına rağmen münferit dostluklar ve tarafgirlikler olsa da Dersim halkı bu ilişkilere iltifat etmedi.⁴¹¹ Bu yıllarda Dersim'in önemli kanaat önderi olan Seyit Rıza, Diyap Ağa, Yusufanlı Kamer gibi reisler Halit Paşa kumandasında Dersim ittifakını kurdular, Ruslara karşı mücadele verdiler. Erzincan kurtuluşunda bu aşiretlerin önemli katkıları sağlandı.⁴¹²

408 Ek 31. Yunanca Başlıklı Mektup.

409 B. O. A. MF MKT 662/20-7

410 B. C. A. 272. 0. 0. 11-18. 89. 23

411 Bulut, a.g.e. s. 61.

412 Suat Akgül **Amerikan ve İngiliz Raporları Işında Dersim**, Yaba, İstanbul 2004, s. 45.

Koçgiri olaylarından tanıdığımız ve 1937 olaylarında Seyit Rıza'ya sığınan ve ona danışmanlık yaptığı söylenen Ali Şer'in 1916 yıllarında Erzincan'da Rus ordusuna ziyarette bulunduğu, kayıtlarda mevcut olmasına rağmen siyasi bir destek veya birliktelik yapıldığını gösteren bir belgeye rastlanamamıştır.

1920 meclisinde Dersim milletvekili Hasan Hayri Bey, Dersim'deki durumu anlatırken; rivayet ve şifai bilgilerle Dersim civarında bazı kişilerin Kürtlük ve Kürtçülük için dolaştıklarını, bölgede şahısların varlığının kendilerince de duyulduğunu söylemekte ve bunların yakalanıp İstiklal Mahkemeleri'ne sevkini istemektedir.⁴¹³ 1920'deki bu söylentiden ve rivayetten başka Cumhuriyet'in ilk yıllarında da bölge ile ilgili bir dış temas görülmemiştir.

1926 yılında vali Cemal Bardakçı, Mustafa Kemal ile görüştürmek amacıyla Dersim aşiret reislerini Ankara'ya götürüyordu. Valinin Diyarbakır ve Gaziantep'te acele ile yola çıkma isteğini, Nuri Dersimi Hoybun örgütünün aşiret reisleri ile ilişkiye gireceği endişesiyle yaptığını yorumlamıştı,⁴¹⁴ ama Hoybun örgütünde Alevi-Kürtlerin yer aldığını veya bu örgütle herhangi bir ilişki geliştirdiklerini gösterir bir kaynak söz konusu olmamıştır.

Kürt Teali Cemiyeti ile İngiliz ilişkilerinden bahsederken, Tunceli'de Kürt Teali Cemiyeti faaliyetlerinden şüphe edilmiş, yapılan çalışmada bu derneğin Dersim'de şubesinin dahi olmadığı resmî belgelerle kayıtlara geçmiştir.⁴¹⁵ Kürt Teali Cemiyeti ile ilişkili olan Koçgirili Ali Şer'in 1937 ve öncesi Dersim'de olduğu bu bölgede Nuri Dersimi ile beraber Kürtçülük propagandası yaptıkları bilinmektedir. Bu propagandalara halkın rağbet ettiği veya aşiretler arasında kabul gördüğüne dair belgelere tesadüf edilmemiştir.

Hatay meselesi bu dönemde gündemde olması Fransızlarla ilişkilerden şüphe edilmesine sebep olmuşsa da Fransız casusu olduğu idea edilen İzzet isimli bir Hoybun üyesinin öldürülmesi vakası dışında bu konuda bir temas bulunamamıştır. Bazı kaynaklarda Fransızların silah yardımı yaptıkları konusu işlenmesine rağmen bir belge ortaya konulmamıştır. 1937 – 1938 olayları süresince defalarca toplanan ve

413 TBMM Zabıtları C. 5 s. 428 18. 11. 1920.

414 Nuri Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, Doz Yayınları, İstanbul 2004, s. 199.

415 B:O:A. DH. ŞFR. 98-308. 19. B. 1337.

yakalanan sayıları on binlerle ifade edilen silahlarda Fransız malı silaha pek rastlanmamış, bu silahlar genellikle martini tüfekler⁴¹⁶ olup Rus malı silahlar olduğu anlaşılmıştı.

Rus malı silahlar konusunda Kürtlerin Bolşeviklerle irtibata geçtiği fikri de oluşmaktaydı. Bu konuda tespit yapan ABD büyükelçisi 25 Haziran 1937 tarihli raporunda: “Rus yapısı silahların ele geçmesi harekâtın Komünist kışkırtıcılar tarafından teşvik edildiğini gösterdiği şeklindeki rivayetlere karşı daha yoğun olan düşünce ise, bu silahların Rus ihtilali döneminde bölgeye gelenler tarafından bırakılmış olduğu biçiminde.”⁴¹⁷ ifadesi ile konuya açıklık getirmişti.

Dış münasebetle ilgili yegâne belge, daktiloyla Fransızca yazılmış “Dersim Generali Seyit Rıza” imzalı İngiltere’ye gönderilmiş bir telgraftır.⁴¹⁸ Bu telgrafta İngiliz hükümetinden destek ve yardım talep edilmişse de İngilizler bu bilgiyi 5 Ekim 1937’de geç de olsa Türkiye ile paylaşmıştır. Bu telgrafın çekildiği tarihte Dersim’in tamamı abluka altındadır. Askerî harekâtın en üst seviyede devam ettiği bir dönemde Seyit Rıza Kırmil Dağı’na sığınmış ve Erzincan’a gidecek yol arayışına girmişti. Telgrafın çekildiği tarihte Suriye’ye 11 Eylül 1937’de trenle kaçan⁴¹⁹ Nuri Dersim’in bu telgrafi yazdığı ve Seyit Rıza’nın adını kullandığı kanaati yaygındır. Seyit Rıza Fransızca bilemediği gibi okur–yazar olduğundan da şüphe edilmektedir. İdam edildiği saate kadar kendisini bir askerî unvanla tanımlamadığı gibi, belgelerde ve saha çalışmalarında Seyit Rıza’nın General vs. gibi askerî bir unvan kullandığı ile ilgili hiçbir bulguya rastlanmamıştır. Bu telgrafla ilgili bütün kanıtlar Baytar Nuri’yi (Nuri Dersimi’yi) işaret etmektedir. Fransızca bilen, Suriye’de yaşayan, Latin harfleri ile okuyup yazan Baytar Nuri’dir.

İngiliz Yüzbaşı L. M. Seel 1911 yılında üç aylık bir seyahat ve neticesinde kaleme aldığı günlükleri, yine aynı tarihte İngiliz misyoner Herry H. Riggs’in Dersim’le ilgili makalesi, Rus generallerin görevlendirdiği Ermeni asıllı Murat Paşa’nın çabaları, Ermeni Dikran Paşa bazı aşiretlere mektup yollamak suretiyle

416 **Martini Tüfek**; ABD malı olup Osmanlı Devleti tarafından büyük partiler hâlinde satın alınmış silahlardı.

417 Akgül, a.g.e. s. 53.

418 Bulut. s. 284.

419 Nuri Dersimi, **Hatıratım**, S. 183.

beraber hareket önerisi Dersim’de karşılık bulmamıştır.⁴²⁰ ABD büyükelçisi G. Hoowland SHAW 25 Haziran 1937 tarihinde ülkesine gönderdiği raporunda; Dersimdeki isyanı aktarmış ve konuyla ilgili geniş bilgiler vermiştir.⁴²¹ Misyoner raporları ise Dersim’le alakalı kısımlar içermektedir. Propaganda yapmak suretiyle bölge halkıyla kontak kurup onları tahrik etmek istemişse de o güne kadar bu çabaların olumlu yanıt bulduklarına dair herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

ABD elçisi raporunda “Harekâtın Suriyeli kışkırtıcılar tarafından başlatılmış olduğunu ileri süren görüşleri destekleyici kanıtlar mevcut değildir. Dersim’de geçerli koşulları bilen ve gelişmeleri takip edenler bu problemin izahında yabancı güçleri katmıyor.” demekle hadisenin dış irtibatlarının olmadığını ifade ediyordu.⁴²²

Nitekim Jandarma Umum Komutanlığı’nın Dersim Raporu’nda da “... Hariçteki siyasi teşkilatlar Dersim’i kendi siyasi emelleri için kullanmayı arzu etmişler ve programlarına da bunu koymuşlardı. Daima propaganda altında kalmışsalar da rüesa geçinenlerden hiç birinin hariçle temas ve muhaberesi tespit edilememiştir.”⁴²³ denilmektedir.

Tunceli’nin dış sınırlara uzaklığı,⁴²⁴ bölge coğrafyasının bir iki vadi dışında girişe müsait olamaması münasebetiyle dış münasebet ve desteğin mümkün olabileceği durum da yoktu. Dersim olaylarında tahrik ve ilişkiler bakımından dış temas ve irtibata dair herhangi bir vesika veya kayda değer bir bulguya ulaşan bir araştırmaya tesadüf de edilmemiştir.

420 Akgül, a.g.e. s. 47.

421 a.g.e. s. 52.

422 a.g.e. s. 53.

423 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 175.

424 a.g.e.

D-Şark Raporlarında Dersim

Gerek Osmanlının son dönemleri gerekse cumhuriyet yıllarında özellikle Dersimi esas almış birçok rapor tanzim edilmiş ve bölgenin ıslahı amaçlanmıştır. Bu Raporların genel olarak ortaya koydukları bazı ortak tespitler bölge gerçeğini yansıtmaya cihetliyle çok önemlidir. Raporların hemen hepsinde Feodal Yapının insanları kul yaptığını, tahakküm ve korkunun egemen olduğunu ancak korku salan ağa, bey ve seyitlerin bölgede uzaklaştırılmaları halinde bölge halkının normalleşmesi sağlanabileceğini, bu suretle devlete karşı organize olaylar ortadan kalkabileceği vurgulanmıştır.⁴²⁵

Keza raporların diğer bir ortak yönü ise ulaşımın rahat hale getirilmesidir. Rahat ulaşım sağlanması halinde Dersim halkının komşu bölgelerle iletişim sağlanmış olacak buda entegrasyon veya asimilasyona zemin hazırlayacaktır. Yollar askeri harekâtlar içinde gerekli ve fayda sağlayıcıdır. Yol güzergâhları tespitinde ortak ulaşım aksları konusunda adeta fikir birliği sağlanmıştır. Özellikle eski sancak merkezi Hozat'ın Ovacık'a oradan da Ilıca'ya ve Erzincan'a, diğer taraftan da Sivas'a bağlanmasının üzerinde durulmaktadır. Diğer bir yol ise Pülümür üzerinden Erzincan-Harput aksında var olan ulaşımın daha rahat hale gelmesidir. Var olan ulaşımın ıslahı için Hozat- Ovacık hattına bağlanacak diğer yollarla Deşt (Sin) ve kalan bölgesinin de ulaşımının rahat hale getirilmesi önerilmektedir.⁴²⁶

Bölge Halkının komşu bölgelere iskânları sağlanarak toprak verilmesi geçimlerini sağlayacak toprağa sahip edilmek suretiyle de şekavette yönelmelerinin engellenmesi üzerinde durulmaktadır.⁴²⁷ Raporlarda Silahların toplatılması, okullaşma ve eğitimin önemi ortak tespitler olarak görülmektedir.⁴²⁸ Bölge halkının dağıtılması ve Türk nüfusun buraya yerleştirmesi önerilerine de hatırı sayılır miktarda rastlanmaktadır.⁴²⁹

⁴²⁵ İzzeddin Çalışlar, **Dersim Raporu**, İletişim Yayınları, İstanbul.2010.s,224–225

⁴²⁶ A.g.e.s.249

⁴²⁷ A.g.e.s.236

⁴²⁸ A.g.e.s.266

⁴²⁹ A.g.e.s.265

Raporlarda ortak tespitlerin dışında zaman zaman siyasi ve fikri ayrılıklarda göze çarpar mesela İsmet İnönü ve umum müfettiş Abidin Özmenin raporlarında özellikle Türkleştirmek ve asimilasyon birinci çözüm olarak takdim edilmiştir.⁴³⁰

Kazım Karabekir'in raporun da ise olay askeri mantıkla bir asayiş meselesi gibi görülse de raporun bir kısmında “Ürün devşirme eksikliği yüzünden önce hükümete olan vergi borçlarını verememişler ve buna karşı Jandarma takibatında dağlara sığınmışlardır.” diyerek olayların ekonomik kısmının asayiş meselesinin de temeli olduğuna vurgu yapmıştır. Fakat buna rağmen ekonomik ve sosyal bir çözüm üretmeden yoksun kalmıştır.⁴³¹

Dersim meselesine asimile etmek, Türkleştirmek ve Kazım Karabekir gibi askeri çözüm fikrinde olan İbrahim Tali Bey de ekonomik sebepleri görmezlikten gelemeyerek raporuna koymuştur. Nitekim Dersim aşiretleri kol (Silahlı Aşiret Birlikleri) oluşturmasının altında ki gerçeğin geçim derdi olduğunu görmesine rağmen çözümlerin de bu noktayı pek nazarı dikkate aldığını söylemek mümkün değildir. Yine İbrahim Tali Bey raporundaki başka kısmından “yirmi otuz yılda tedip edilmemiş aşiret yoktur, fakat hiçbirinden müspet netice alınamamıştır.”⁴³² Diyerek Dersim işinin kökten halledecek kuvvet ve kudrette bir harekete taraftar olduklarını beyan ederek Dersim meselesinin Kazım Karabekir gibi cebri ve güçlü bir askeri harekâtla çözülebileceğinin altını çizmiştir.

Jandarma Genel Komutanlığının hazırladığı rapor içerik itibarı ile Dersim ile ilgili zengin bir kaynak özeliğini taşır. Daha sonra bölgede yapılacak harekâtlara kaynak oluşturacak muhteva ve fikri alt yapıya sahiptir, geçmiş ten o güne analizler de içerir. Bu rapor, Dersim ile ilgili en kapsamlı resmi rapor olma özelliğine sahiptir.

Rapor hazırlanma tarihi bakımından bir bilgi içermemektedir. Fakat dikkatli tetkik edildiği zaman, 1932 yılının ikinci yarısında hazırlandığına dair veriler yine raporun içinde bulunmaktadır.

Rapor 177 sahifesinde “ **Önceki yıl Pülümür de ki hareketin tesiri mahdut bir mıntıkaya mahsur kalmıştır.**” İfadesi bu raporun Pülümür olaylarından bir yıl

⁴³⁰Saygı Öztürk, **İsmet Paşanın Kürt Raporu**, s.120

⁴³¹ Faik Bulut, **Dersim Raporları**,s

⁴³² İzzeddin Çalışlar, **Dersim Raporu**,s.242

sonra tanzim edildiğini gösterir.⁴³³ 153 sahifede ise Pülümür hareketinin 930 yapıldığı ve 12.10.1932 tarihli bir karardan bahsederek kendi tanzim tarihinin bundan sonra olacağına işaret eder. Bu rapor 1931 yılında içişleri bakanı Şükrü Kaya, Naşit Hakkı Uluğ ile Jandarma Genel Komutanı Kazım Orbay'ın seyahatleri sonunda ele alınmıştır.

Raporda Osmanlı dan başlayarak Dersimde yapılmış yüz yıllık bir çalışma özeti göze çarpmakta Müşir Zeki Paşa,Şakir Paşa,Mütasarıf Ali Şefik Paşa,Kazım Karabekir'in tespit ve önerileri ile Osmanlının son dönemindeki raporlar ele Alınmış,Birinci Umum Müfettiş İbrahim Tali,Diyarbakır ve Elazığ valisi Ali Cemal Bardakçı Pülümür harekatı komutanı Halis Paşanın tespit ve önerileri ile de Cumhuriyet dönemindeki çalışmalar ele alınarak Devrin Genelkurmay Başkanlığı'na verilen raporların hülasası(özeti) son kısmına çıkarılarak hazırlanmıştır.

Raporun içeriğine gelince; Rapor, Dersim coğrafyasını çok güzel tasvirle tanımlayıp ismin kaynağını da en doğru şekilde ortaya koymaya çalışırken bir taraftan da Türk ismi olarak ortaya koyma gayreti gizlenmemektedir. Coğrafyanın sınırları doğru konumlandırılmış. Nüfusun dağılımı da çok geçekçi olarak ele alınmış Arif Merdinin ve B-U-MF-lik raporları vilayet verileriyle cetvel halinde tanzim edilmiştir. Sosyal yapının yanında ekonomik yapıda ele alınarak irdelenmiştir. Feodal yapının asimilasyonuna nasıl engel olduğu ve bu konuda yapılması gerekenler üzerinde Özellikle durulmuştur.

Etnik yapı hakkında bilgi verirken halkın Zaza olduğu, Zazaca konuştukları ve bu dilin içinde var olan Türkçe kelimelerden dolayı Zaza'ların menşe olarak Türk oldukları savı ortaya konulmuştur.⁴³⁴

1932 öncesinde bölgede ki bütün büyük asayiş vakaları ele alınarak aşiretlerin mali raporlarına göre gücü, silahı, reisi ve ağaları hakkında bilgiler derlenmiş. Aşiretler arasındaki ihtilaflar ve kan davalarına geniş yer verilmiş aşiretlerin devletle olan ilişkileri adeta fişlenerek kayda alınmıştır.

⁴³³ Jandarma Komutanlığı, **Dersim**,s.177

⁴³⁴ Jandarma Komutanlığı, **Dersim**, s.36

Koçan ve Şevkurlar (Koçuşağı ve Şamuşağı) üzerine yapılan hareketin inceliklerine girilmiştir. B.U.Mf. Tali beyin raporu esas alınarak bir sonuç çıkarılmış ve bundan sonra yapılacak yol haritası ortaya konmuştur. Buna göre: Silahların toplatılması, aşiret reisleri ağalarına seyitlerin bölgeden uzaklaştırılmasının önemi anlatılmış. Rüesanın tedibi için askeri hareketin zorunlu olduğu ve hareket sonrası ise ciddi bir idari ıslahatta ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır. Raporda “Mektuplar yazarak Türklük propagandası yapmak.”⁴³⁵ “Mefkureli memurlar tayin etmek”, Yerli memurları bölgeden uzaklaştırmak şeklinde Islahatı birkaç senaryo yazıp öyle uygulamayı öngörür.

Birinci yıl silahtan arındırma ve ağaların sürülmesi Kuzey Dersim halkının garba nakli dağınık iskanın men’i. İkinci yıl Askeri hareketin icrası kıtaların sevki ve tekrar silah yoklaması ahalinin naklen veya mahumiye (yani göç ettirilerek) veya yerinde topraklandırılması,⁴³⁶ “Mektep açılması sureti ile halkın Türklüğe yaklaştırılması”,⁴³⁷ Üçüncü yıl Yolların açılmasına devam edilmesi Ticaret, ziraat ve eğitim alanında çalışmalar yapılması

Raporun nihayetinde ise hangi aşiretin kimlerin garpta gönderilip iskan edilmesini gösteren bir belgeye (laihaya) yer verilmiştir.⁴³⁸ Aslında bu raporda Osmanlıdan bari tanzim edilmiş raporların bir terkibi çıkarılmış, Genelkurmay Başkanının genel değerlendirilmesi ile sonlandırılmış ve öncelikle Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Başvekil İsmet Paşa ya sunulmuştur.⁴³⁹

1935 Yılında Başvekil İsmet Paşa Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz de yaptığı seyahatin neticesi oluşturup Atatürk’e sunduğu bir rapordur. Raporda çarpıcı söylemler dikkati çeker İnönü “⁴⁴⁰

Kürtleri daha erken Türkçe öğreterek Türklüğe çekme.

⁴³⁵ A.g.e, s.195

⁴³⁶ A.g.e, s.200

⁴³⁷ Jandarma Komutanlığı, s.20

⁴³⁸ Bu rapor dan istifade eden araştırmacılar saha çalışması yapılmadan kitap referans alındığı için bu 347 aileyi Dersimli zan eder.Bizim yaptığımız tetkiklerde Az,Bekran,Bulyan Aşiretleri Bingöl. Cıbrın Aşireti Varto Muş Hınıs Erzurum Karlıova Bingöl. Badilli, Şeğkan, Biiles(Milli Halil bey) aşiretleri Urfa,Hasenan aşireti Bulanık Malazgirt Muş.Şüküranlı aşireti Karlıova,Kığı Bingöl.Beritanlı ve Alikanlı Aşiretleri ise halen meskun olmayan göçer aşiretlerdir.

⁴³⁹ Çalışlar. **Dersim Raporu**,s.248

⁴⁴⁰ Öztürk, **İsmet Paşanın Kürt Raporu**, s.63.

Kürtlerin hâkimiyetini kırmak için Van, Muş, Erzincan ve Elazığ ‘da acele Türk kütleri oluşturmanın önemi ortaya koyduğu gibi Karadeniz Bölgeye getirilmiş muhacirlerin memnun olmasının önemli olduğu aksi takdir de sonra gelmesi muhtemel göçlerin etkilenmesi cihetiyle bu konuya dikkat çekmiştir.⁴⁴¹

İnönü raporda Dersim kısmına özel önem verilmiştir. Bu seyahatten hemen sonra Tunceli kanunu n çıkarılarak hareketin alt yapısı tamamlanmıştır “Hazırlık ve silahsızlanma üç sene sürecek”⁴⁴² Kaza kaymakamları muvazzaf subaylar olacak memuriyetleri de emekli subaylar atanacak valilik idaresi bir kolordu karargahı gibi olan idama kadar her türlü yetki valide bitecek . Adliye usulü basit, hususi ve kesin olacak. “1935-1936 da gezer karakollar yapılacak 1937 ilkbaharında mürettep ve seferber 2.fırka kuvvet vali emrine verilecek (yani hareket için gerekli askeri kuvvet hazırlanacak) “ süratle bütün Dersim silahtan arındırılacak valiliğin tetkiki neticesi kuvvet kullanılması gerekirse hükümete bildirilip icraatını yapacaktır.”

Valiliğin yol orman işletmesi ve hızlı adalet ile işe başlamasının da altını çiziyor. 1937 ilkbaharında hareketin yapılacağını kararlaştırıldığını İnönü’nün “İlbalığın (valiliğin) lüzum gördüğü diğer ihtiyaçları temin etmek ve eğer Dersimliler bizim düşündüğümüz zamandan evvel harekete kalkarsa program hemen tatbik edilecek”⁴⁴³

Bu tasarım ise yalnız icra vekilleri yani (icra bakanlıkları) genel kurum başkanı vali ve genel enpetör ve 3.Ordu müfettişi şahsen bilecek mahiyet memurları bilmeyecekti.

İnönü’nün bu ifadeleri çok önemli iki şeyi gözler önüne seriyor. Bölgede alışılmış olan “aşiret kolları” baskınları ve çatışmalarla beraber büyük bir silahlanma da istihbarat raporlarına sızmıştı. Nitekim jandarma umum komutanlığı raporunda “Her aşiretin yüzlerce silaha sahip olduğu bilinmekte Dersimde yaklaşık on binin üzerinde silah olduğu tahmin edilmektedir.” denilmekte idi J⁴⁴⁴

⁴⁴¹ A.g.e. s.59.

⁴⁴² A.g.e. s.57

⁴⁴³ Saygı Öztürk, **İsmet Paşanın Kürt Raporu**. s.57.

⁴⁴⁴ Jandarma Komutanlığı, **Dersim**, S.103.

İnönü Cumhurbaşkanlığı'na. Verdiği rapordan hemen sonra I.Umum müfettişliğe Abidin Özmen'i atadı. Başbakan Abidin Özmen in'de bir çalışma yapmasını istemişti. Abidin Özmen başbakanlığın talebi üzerine hazırladığı raporu Ankara'da yapılan bir toplantıda açıkladı, Özmen'in raporu kendinden önceki raporlara göre daha ideolojik ve katı tedbirleri ortaya koymaktaydı.⁴⁴⁵

⁴⁴⁵ Öztürk,a.g.e, s.113

III. BÖLÜM

1937–1938 DERSİM OLAYLARI TENKİL, TEDİP VE ETKİLERİ

A-Olayların Gelişimi

1-Olaylar Öncesi Genel Durum

Dersim olaylarını incelerken tek pencereden bakarak hüküm sahibi olmak, mümkün olmadığı gibi tam manası ile doğru bir sonuca da ulaştırmaz. Yaşanan olayların sebepleri incelenirken şu iki ana noktadan bakmak daha doğru olur.

1. ‘Seyit Rıza’ kimliğinde vücut bulan feodal yapı ve bunun tarihî süreç içerisinde oluşan özellikleri, otoritesi, yönetim biçimi, hâkimiyet tesisi, yaşam şekli.
2. Cumhuriyet’in buraya taşımaya başladığı, merkezî otorite ve tek ulus yaratma projesi.

Birinci noktadan bahsederken, Dersim bölgesinde cereyan eden hadiselerin sosyal ve yerel boyut ve sebeplerini ele almak gerekir. Bölgede aşiret reislerinin merkezî otorite ile tanıştığı 1840 yılından, 1930’lu yıllara kadar maslahatçılıkla durum idare edile geldi.⁴⁴⁶ Cumhuriyetin güçlenip oturmasıyla buralara el uzatması, hâkimiyetini tesis ederken, ağa ve dedelere hâkimiyet sahası bırakmaması, bölgeyi yöneten unsurlarda ciddi korku ve rahatsızlıklar yarattı.⁴⁴⁷

Devlet güçlü, bilimsel ve programlı olarak bölgeye yerleşmeye çalışıyordu. Yol, köprü, karakol ve özellikle okul inşası, Dersim’deki feodal yapı tarafından kendi geleceği için ciddi tehlikeler olarak algılandı.⁴⁴⁸ Bu feodal yapı içerisinde söz sahibi olan kişiler; Ağalar, aşiret reisleri, seyitler, dedeler aralarında bir birlik oluşturmuş da değillerdi. Aileler arasındaki üstünlük mücadelesi Dersimin tarihî boyunca devlete yakın olma fikrini ağalarda oluşturmuştu. Kimileri devletten uzak kaçarken, bazıları devletin gücünü idrak ederek devletten yana olmaya başladı.

⁴⁴⁶ Jandarma Genel Komutanlığı, **Dersim Raporu**, Kaynak Yayın, İstanbul 2000, s. 167.

⁴⁴⁷ Uluğ, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, s. 185.

⁴⁴⁸ STÇ Kenan Coşkun mülakatı

Devlet yandaşlığı düşüncesinin genellikle dışında kalan Seyit Rıza, 1917’de Erzincan’ın kurtuluşuna giderken, Dersim’de lider olarak benimsenmiş, manevi ve maddi otoritesi de kabul edilmişti. Seyit Rıza hem ağa ve hem seyit olması hasebiyle bölgenin adeta tek hâkimi durumunda idi. Bu durum resmî otoritenin hoşuna gitmiyordu. Nitekim Naşit Hakkı Uluğ, bölgeye yaptığı ziyarette bunu 1925-28’lerde anlamıştı. “Bu adam Dersim’in karanlık vicdanında bir urdur.”⁴⁴⁹ diyerek asıl tehlikenin Seyit Rıza olduğunu açıkça söylemekteydi.

Jandarma Umum Komutanlığı raporunda “Hariçtekilerle münasebetinden şüphe edilen ve Koçgiri’ye kadar nüfusu şamil olan ve hariçteki katil ve hırsızları da himaye ederek silahlı kuvvetlerini ve adamlarını artıran bu adam kati tedbirler alınmazsa istikbalin Dersim için hazırlanmış bir şefidir.”⁴⁵⁰ açıklaması, Seyit Rıza liderliğinin öngörüsüydü

Devletin politika ve programlarının uygulanmasına engel olan başka derebeyiler olsa da, asıl sebep Seyit Rıza olarak bilinmektedir. “Seyit Rıza varken bunların ne Türklüğü ne de insanlığı kalır.”⁴⁵¹ Diğer yandan, Cumhuriyetin Dersim’de otorite tesis etmesi Seyit Rıza’nın otoritesinin bitmesi anlamına geliyordu. Nitekim Seyit Rıza da bunun farkında olduğu için 1927’den sonra yerleşmek istediği Elazığ Sürsürü Mahallesi’nden ayrılarak tekrar köyüne geri döndü.⁴⁵²

İşte bu Seyit Rıza, 1926’dan sonra Dersim’in selameti için yok edilmesi gereken bir hedef hâline geldi. Bu durumun farkında olan Seyit Rıza hükümet erkânının toplantılarına katılmayarak, kendisini muhafazaya çalıştı. Kendisini kurtarmak adına bir mücadeleye giren Seyit Rıza, bu mücadelesi sırasında, ortak çıkarlardan dolayı feodal bir ittifakın oluşmasını sağladı. İttifakta Demenan, Hayderan, Kureyşan, Yusufan, Bahtiyaran ve Abasan aşiretleri yer almıştı.

İkinci noktada ise karşımıza dönemin Cumhuriyet kadrolarının, özelde Dersim’e bakışı, genelde ise tek millet, tek ulus yaratma çabası çıkmaktadır. Otuzların dünyasındaki ulusal akımların etkisi de çok mühimdir. Gerek Almanya

⁴⁴⁹ Uluğ, **Derebeyi ve Dersim**, s. 34.

⁴⁵⁰ Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 193.

⁴⁵¹ Uluğ, **Derebeyi ve Dersim**, s. 49.

⁴⁵² Karerli Mehmet, s. 312.

gerekse İtalya'daki ulusal karakterli hareketler, Fransız ihtilali sonrası ulusçuluk fikrinin doruk noktasını oluşturmuştu. Türk devletinin kurucularının dünyadaki bu akımlardan etkilenmediklerini söylemek pek de mümkün değildi. Buna rağmen 1924 Anayasasında “Türkiye Cumhuriyetine **Vatandaşlık bağıyla Bağlı olan herkes Türktür**” **ibaresi konularak, Türklük tanımı bir etnisite tanımının ötesine taşınmış ve yaratılan yeni ulusu tarif eden bir tanım olarak algılanmıştı.**

1924 Anayasasının bu açık hükmüne rağmen, raporların hemen hepsinde; Türkleştirme, Türk örfü ve harsına bağlı insanlar yetiştirme çabaları çok öne çıkmıştı.⁴⁵³ “Dersim evvela koloni gibi nazarı itibara alınmalı Türk camiasının içinde Kürtlük eritilmeli, ondan sonra ve tedricen öz Türk hukukuna mazhar kılınmalı.”⁴⁵⁴ Görüşü, devlet resmî ideolojisinin raporlara yansıyan şekliydi

Üst üste yazılan raporlar ve üst düzey seyahatlerin temelinde yatan şey, Dersim’i tanımak, ona göre yapılacak uygulamanın zaman ve metoduna karar vermektir. Başka bir deyişle 1937 harekâtı, 1926 yılından itibaren adım-adım tasarlanarak geliştirilmiş bir harekâttir. Yapılacak harekâtın sertlik derecesi de raporlarda sıkça ifade edilmiştir: “....Dersim okşanmakla kazanılmaz. Müsallah kuvvetin müdahalesi Dersimli’ye daha çok tesir yapar ve ıslahın esasını teşkil eder.”⁴⁵⁵ deniliyordu.

Bu raporlar ışığında önce harekâta karar verilmiş, harekâtın zamanı karar vermek ise daha sonraya bırakılmıştır. Devlet ideolojisinin tahakkuk etmesi esas kabul edilirken, bir yandan da, burada yapılacak hareketin Cumhuriyetin şanına layık ve kati neticeler vermesi gerektiği savunulmuştur. Umum Müfettiş İbrahim Tali bu kanaatle durumu mütalaa etmiş, 1931’de devletin bu güçte olmadığına inandığı için, harekâtı daha sonraki yıllara bırakmayı, bu yıl harekâtın yapılmaması gerektiği kanaatini de beyan etmeyi ihmal etmemiştir.⁴⁵⁶

Dersim zorlanmasına rağmen Tanzimat’tan sonra devletle tanışmıştı, araziler kayıt altına alınmıştı.⁴⁵⁷ Dersim halkı ise, yokluk ve çaresizlik içinde olsa da

⁴⁵³ Mumcu, a.g.e. s. 60.

⁴⁵⁴ Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 184.

⁴⁵⁵ a.g.e. s. 184.

⁴⁵⁶ a.g.e. s. 181.

⁴⁵⁷ Ek 28. Ek 30. Osmanlı Tapu Suretleri

vergisini ödemeye çalışıyordu.⁴⁵⁸ Okullara da rağbet oldukça fazlaydı. Sadece Hamidiye Aşiret Mekteplerinde bir düzineden fazla Dersimli okumuş,⁴⁵⁹ daha sonra askerî mekteplerden de başarı ile mezun olmuş, zabıt olarak hizmet ediyorlardı. Cumhuriyet döneminde de fırsat verildikçe, Dersimli askerî mektepler de dâhil bütün okullar da okuma gayreti için girmiştir.⁴⁶⁰

Dersimli okullar da okuma gayreti içinde iken, Dersim'in okuyanları Cumhuriyet kadroları için daha büyük tehlike olarak görüldü, bu okuyan kesim içinden idam edilen, öldürülen insanlar oldu. Rejim kendi ideolojik çizgisinde görmediği bu Osmanlı bakiyelerini bir ulus yaratırken engel olarak görüyordu.⁴⁶¹ Kürtçülükten asılan Hasan Hayri Bey İstanbul meclisinden Ankara'ya gelmiş bir Osmanlı subayı ve mebusuydu. Ankara'ya inanmıştı. 1920'de mecliste konuşurken bu inancını şöyle dile getiriyordu. "Bu son mütareke neticesi Hükümetimizin giriftar olduğu külfet içinde Dersim, hiçbir hükümete en satvetli bir zamanda bile hiçbir hükümete boyun eğmeyen Dersim, kongrenin teşekkülü üzerine, kongreyi meşru addederek doğrudan doğruya himayesine kendisini attı."⁴⁶² Bu aslında Dersim'in Cumhuriyete karşı sempatisinin en güzel ifadesidir.

Ali Şer ve Nuri Dersimi'nin bölgeye intikaline kadar, Dersim ulusal karakterli hadisenin pekfazla vaki olmadığı bir coğrafyaydı. Etnik karakterli fikirler daha ziyade 1920 Koçgiri hadisesi sonrası bölgeye taşındı, fakat 1937'de dahi bu fikirler etkili ve birincil sebep değildi.⁴⁶³

Dersim aydınları da Kürt Milliyetçiliğini esas alacak bir harekâta sıcak bakmıyordu. Dersim mebusu Hasan Hayri Bey; bir meclis konuşmasında "Dersim'de ve etrafında duyuyoruz ki, bir takım propagandacılar geziyor, güya; Kürdistan Hükümetini bütün Avrupa Devletleri imzalamış, Padişah da kabul etmiş

⁴⁵⁸ Ek. 19. Vergi Makbuzu.

⁴⁵⁹ B. O. A. Y. MTV-74-44. H. 1310B. 11.

⁴⁶⁰ Ek 29. Askeri okul mezuniyet belgesi

⁴⁶¹ STÇ, Zarife Kankotan mülakatı.

⁴⁶² TBMM. 18. 11. 1336 Tarihli Zabıtceridesi C. 5 s. 429

⁴⁶³ **Ali Şer** 1937 yılına kadar Ali Boğazi ve Tujik Dağı arasında yaşadı. Rehberin adamları tarafından öldürüldü (9 Temmuz 1937). Eşi Zarife ve Ali Şer'in Kesik başı 1937 yılında devlete teslim edildi. Nuri Dersimi ise (Baytar Nuri)1937 Eylül'ünde yurtdışına çıktı bir daha Türkiye'ye dönmedi. Yurt dışında "Kürdistan Tarihinde Dersim" ve "Hatıratım" isimli Türkçe iki esert neşretti(Dr. Nuri Dersimi Hatıratım, s. 183).

ve işte bilmem filan, filan kabul etmiş diye bir takım şeyler. Siz ne duruyorsunuz gibi birçok şeyler deveren ediyor. Hatta bazı şahısların da gezdiğini hissediyoruz. Bu husus bir kaç defa da mevzubahis edildi. Bu adamlar kimlerdir? Ve buna karşı Hükümet ne vaziyet alıyor? İşte bunu anlamak, bunları çıkarmak mümkün değil mi? Mümkünse onların arkası alınmalı ve bu gibi adamlar oradan ihraç edilmeli, İstiklâl Mahkemeleri'ne bu hainleri tevdi etmeli.⁴⁶⁴ 1920 de meclis kürsüsünde bu konuşmayı yapan Hasan Hayri Bey 1925'te Elazığ İstiklal Mahkemesi'nde Kürtçülükten yargılandı, idam cezasına çarptırılıp asıldı.⁴⁶⁵

Dersim meselesi raporlara yansıdığı kadar vahim bir mesele değildi. Aşiret ağaları ve ileri gelenleri il yönetimine⁴⁶⁶ katılırken entegre olma noktasındaki sıkıntılar aşılmaya başlanmıştı. I. Meclise seçilen Dersim mebuslarından Mustafa Ağa (Mıçe Ağa) mahkeme üyesi idi.⁴⁶⁷ Diyar Ağa hariç I. Dönem mebusların beşi okumuş aydın insanlardı. Dersim doğuda Anadolu'nun diğer kısımlarından daha fazla okumuş ve tahsilli insana sahipti. Naşit Uluğ Kitabında Karabalı aşiretinden okuyanlara değinirken, 5 askeri okul, bir de Mülkiyeli sayılıyordu.⁴⁶⁸ Dersimli vatana da ihanet içinde değildi. Ülkesine ve bayrağına, sanıldığı aksine sevgi besliyordu, bu değerleri için gurbette dahi olsa cinayet işleyebiliyordu. Bunun en önemli örneği ise Türk Bayrağına hakaret eden Rumlarla kavga edip beş Rum'u öldürüp Türkiye'ye kaçan Hozat'ın Tarnuti Köyü'nden İsmail'dir.⁴⁶⁹ İsmail gibi Dersimliler eşkıyalık ve soygundan başka da çare üretme gayreti içinde oldu. Rızkını aramak için Amerika'ya çalışmaya gidenler az değildi.⁴⁷⁰

1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı İskân Yasası, aslında bir ulus yaratmanın alt yapısını oluşturacaktı. Bu yasa çerçevesinde Dersim 4 nolu bölge adı ile yasak bölge olarak tanımlandı. Bölge halkının ise 1 ve 2 numaralı bölgelere nakledilmesini, düzenlemesini içeriyordu. Yasa gereği Türkçe konuşmayan ve Türk olmayanlar, iskâna uygun Türk köylerine serpiştirilerek yerleştirilecekti.

⁴⁶⁴ TBMM Zabıtları 99 18 . 11 . 1336 C : 2

⁴⁶⁵ **Türk Parlamento Tarihi, III. Cilt, Millî Mücadele, TBMM. I. Dönem 1919-1923.** T. B. M. M Vakfı, Ankara 1993. s. 287

⁴⁶⁶ B:O:A:_DH, MKT_1406-85. H. 1304c. 27

⁴⁶⁷ TBMM Zabı ceridesi Cilt 1 S. 322

⁴⁶⁸ Uluğ, Derebeyi ve Dersim, s. 37

⁴⁶⁹ B. C:A. 0310. 0. 0. 194, 326, 3. 2323. 31. 10. 1920

⁴⁷⁰ EK 31. Yunan Başlıklı kâğıtla mektup.

2510 sayılı İskân Kanunu aslında Dersim’de bir harekât yapılmadan önce bölgeyi boşaltmayı öngörerek hazırlandı; fakat istenilen sonuç alınamadı, uygulamadaki güçlükler neticesi belki de infialden çekinilerek uygulama tamamlanamadı.

1935 yılında İsmet Paşa, bazı tetkik ve incelemelerde bulunmak maksadı ile Dersim seyahatine çıktı. Seyahat dönüşü, değerlendirmelerini İstanbul’da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’e sundu.⁴⁷¹ Burada gerçekleşen görüşmeye devrin içişleri bakanını da telgrafla çağrıldı. Daha sonra Ankara’ya dönen İsmet Paşa, Atatürk’e anlatıp onay aldığı fikirlerini hayata geçirmek için çalışmalara hız verdi. Tunceli Vilayeti Teşkilî Kanununu (2884 sayılı Kanun) 25. 12. 1935 yılında meclisten geçirdi.⁴⁷² Kanun 02 Ocak 1936 yılında resmî gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiş oldu. Dersim için özel hazırlanmış olan kanunun her maddesi önemli içeriğe sahip olmakla beraber, kanunun fikri temellerini ortaya koyan şu sekiz madde çok önemliydi:

“MADDE 1 - Tunceli vilayetine ordu ile irtibatı baki kalmak ve rütbesinin selahiyetini haiz bulunmak üzere korkomutanı rütbesinde bir zat vali ve kumandan seçilir.

Vali ve kumandan usulü veçhile Millî Müdafaa Vekâleti’nin muvafakati alınmak şart ile Dâhiliye Vekilinin inhası ve İcra Vekilleri Heyeti kararı ile tayin olunur. Bu vali ve kumandan teşkil edilen Dördüncü Umumi Müfettişliğin de Umumi Müfettişidir. Vali ve kumandan lüzum gördüğü takdirde vilayeti teşkil eden kaza ve nahiyelerin hudud ve merkezlerini değiştirir ve keyfiyeti Dâhiliye Vekâletine bildirir.

MADDE 3 - Bu vilayetlerin kaymakamları ve nahiye müdürleri usulü dairesinde Millî Müdafaa Vekâleti’nin muvafakati alındıktan sonra vali ve kumandanın İnhası ve Dâhiliye vekilinin tasvibi üzerine kararname ile ve orduya irtibatları baki kalmak şartı ile muvazzaf subaylardan dahi tayin olunabilir.

⁴⁷¹ Uğur Mumcu **Kürt Dosyası**, s. 73

⁴⁷² TBMM, 25 12 1935 Zabıt Ceridesi Devre 4 Cilt 7, s175.

MADDE 9 - Cumhuriyet müddeiumumileri hazırlık tahkikatında hâkimlerin sahip oldukları yetkileri kullanırlar.

MADDE 29 – İlçelik (Valilik) içindeki ceza mahkemelerinden verilen hükümler temyize tabi olmayıp katidir.

MADDE 31 - Vali ve kumandan emniyet ve asayiş noktasından lüzumlu görürse vilayet halkından olan ferdleri ve aileleri vilayet içinde bir yerden diğer yerlere nakletmeğe ve bu gibilerin vilayet içinde oturmalarını menetmeğe yetkilidir.

MADDE 33 - İdam hükümlerinin Vali ve Kumandan tarafından tecile lüzum görülmediği takdirde infazı emrolunur.

MADDE 34 - Tunceli Vilayeti içinde oturanlardan biri tarafından Elaziz, Malatya, Sivas, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Bingöl Vilayetlerine geçerek, buralarda Türk Ceza Kanunu'nun ikinci kitabının birinci babının, ikinci ve yedinci babının, birinci ve 455. madde hariç kalmak üzere dokuzuncu babının, 1. ve 10. babının 2. fassillerinde yazılı suçları işleyenler, bunların ortak ve yatakları ve yukarıda isimleri geçen komşu vilayetlerden işlenmiş olup Tunceli Vilayeti içinde işlenen suçlarla irtibatı olan suçlar, Tunceli Vilayetindeki yetkili mahkemelerde bu kanundaki usule göre görülür.

MADDE 37 - Bu kanun neşri tarihinden 1 Kanunusani 1940 tarihine kadar meri olacaktır.”

Kanun özel hükümler içermekteydi. Dört yıl yürürlükte kalacak, Dersim harekâtında kesin sonuç alındıktan sonra aynı kanunun 37. maddesine göre 1 Ocak 1940 tarihin de yürürlükten kalkacaktı.

Kanunda zikredilen Dördüncü Ordu Müfettişliğine 10. 01. 1936 yılında, 2/3847 sayılı kararname ile 8. Kolordu Komutanı Korgeneral Hüseyin Abdullah Alpdoğan getirildi.⁴⁷³ Bu kanun hazırlanırken İsmet Paşa Abidin Özmen'e de aynı yıl bir rapor daha hazırlatmıştı.⁴⁷⁴ Dört yıl önce devrin Genelkurmay Başkanı “Dersim

⁴⁷³ B. C. A. 030. 18. 1. 2. -61. 2. 12.

⁴⁷⁴ Öztürk, a.g.e. s. 71.

evvela koloni gibi nazarı itibara alınmalı.” diyordu.⁴⁷⁵ Birinci Umum Müfetiş Abidin Özmen ise raporunda bölge genelinde adaletin basit hâle gelmesi ve kararların hemen uygulanması, memurların vazife ve yetkilerinin yeniden düzenlenmesi ile daha fazla yetki verilmesini öngörmekteydi.

İnönü 1935 yılından 1937 ilkbaharına kadar hazırlıklar tamamlanıp harekâtın yapılacağını öngörmüştü. Nitekim kapsamlı bir hareket programını ortaya koyma gayreti ile hazırlıklar başlatıldı.⁴⁷⁶ Kendi düşüncelerine göre, zamandan önce bir başkaldırı olması ihtimalini de göz ardı etmeyen Başvekil İnönü, böyle bir durumda programın hemen tatbiki zaruretinin de altını çizmiştir. Tunceli Vilayeti Teşkili Kanununu yürürlüğe girdikten bir yıl iki ay yirmi gün sonra da 1937 olayları başladı.

1839 Tanzimat fermanı ile başlayan, II Meşrutiyet ile birlikte devam eden âdemimerkeziyetçi yönetim ve arkasından Cumhuriyetin ulus-devlet hedefi için feodaliteye karşı açtığı savaş aşiret reisi, ağa, seyit ve dedeyi tedirgin ve rahatsız etti. Saltanatları, menfaatleri bitenler devlete karşı bir duruş içine girdi.⁴⁷⁷ Bölgeyi Türkleştirip asimile etmek isteyen devlet idarecileri için, bu kaçırılmayacak derecede mühim ve bulunmaz bir fırsat oldu. İşte bunlar bölgeyi 1937-1938 olaylarına getiren birincil sebebi oluşturdu.⁴⁷⁸

Ekonomi, derebeyi, inanç ve etnik köken, yanlış yönetim, idare-i maslahatçılık, mahallî yöneticilerin çıkarları için aşiretler arası tarafgirliği, parçala-böl mantığıyla yönetme düşüncesi, ağalarla anlaşarak cahil halkı bir birine kırdırma vakalarını,⁴⁷⁹ Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar devam eden ikincil sebepleri olarak sıralamak mümkündür.

Bütün bunların neticesinde, Dersim olaylarında 1937 yılının 20 Mart'ı 21 Mart'a bağlayan gecesine gelindi. Bu gece, Harçık çayı üzerindeki Pah köprüsünün yakılmasıyla Cumhuriyet tarihimizin en kanlı olayı başlamış oldu.

⁴⁷⁵ Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 184.

⁴⁷⁶ a.g.e. s. 196.

⁴⁷⁷ Behçet Cemal, **Şeyh Sait İsyanı**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 20.

⁴⁷⁸ İsmail Hüsrev, “Millî İktisat Tetkikleri Şark Vilayetlerinde Derebeylik”, **Kadro Dergisi**, II, s. 19.

⁴⁷⁹ J. U. K. Dersim, s. 109.

2- 1937 Olayları ve Tenkil

25 Aralık 1935'te Tunceli Kanunu çıktı ve 2 Ocak 1936'da Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi. Bu kanunla birlikte Dersim'in adı Tunceli olarak değiştirildi. Birinci Genel Müfettişlik kapsamında bulunan Elazığ, Tunceli, Erzincan ve Bingöl'ü içeren Elazığ merkezli 4. Genel Müfettişlik (6 Ocak 1936) kuruldu.⁴⁸⁰ Bu genel valiliğin başına Vali ve Kumandan sıfatıyla Korgeneral Abdullah Alpdoğan atandı.⁴⁸¹

Tunceli Kanunu'nun geçerlik alanı sadece 4. Genel Müfettişlik kapsamındaki illerle sınırlı kalmadı. Sivas, Malatya, Erzurum ve Gümüşhane illerinde Dersim'de oturan halkın hadiselerle karışması hâlinde bu olaylara mahsus kanunun hükümleri geçerli olacaktı.⁴⁸² Bu düzenleme ile Tunceli Kanunu, merkezi Dersim olmak üzere Alevi Kürtlerin yerleşik olduğu coğrafyanın tamamını kapsamaktaydı. Dersim, bu kanunla "Yasak Bölge" ilan edildi. Bölgeye giriş çıkışlar özel izne tabi tutuldu.

4. Umum Müfettiş Alpdoğan, ilk iş olarak yollara ağırlık verdi. Pertek köprüsü (Elazığ–Pertek arasına) ve Elazığ'ı doğuya bağlamak için Murat üzerine Elazığ ovası girişinde Gülüşükür köprüsünü yaptırdı. Pertek-Hozat yolunu işlevsel hâle getirmek için Singeç köprüsünün inşaatına başlandı.⁴⁸³ Aynı yıl Ovacık'ta bir kışla ve hükümet konağı inşaatına da başlanmıştı.⁴⁸⁴ Dersim'in; Amutka, Kahmut, Karaoğlan, Sin, Haydaran, Danzig ve Pah gibi stratejik merkezler bucak yapıldı. Bu bucaklara birer karakol inşaatına başlandı.⁴⁸⁵ Mamikan (Mameki) köyünün adı Tunceli olarak değiştirilerek Tunceli Vilayeti ve 4. Genel Müfettişlik Komuta merkezi oldu. Mamiki köyü (Kalan)⁴⁸⁶ daha sonra tedip ve tenkil harekâtlarının sevk idare ve komuta merkezi olarak da hizmet gördü. 4. Genel Müfettişlik 1936 yılında aşiretlerin silahlarını teslim etmeleri yönünde bir de bildiri yayınladı. Bu bildiri ile silahlarını teslim edenlere ceza ertelemesine gidileceği duyuruldu. Aşiretlerden bir kısmı buna uyarak silahlarını teslim etti. Adli kayıtlara geçen 3700 suçludan 2000

⁴⁸⁰ 02. 01. 1936. tarih ve 2884 sayılı Kanun.

⁴⁸¹ Ek 1. General Abdulah Alpdoğan'ın 4. UMF. ve Tunceli Valiliği kararname

⁴⁸² 2884 sayılı Kanununun 34. Maddesi

⁴⁸³ EK 33. Singeç Köprüsü Fotoğrafı 2009.

⁴⁸⁴ Uluğ, **Tunceli Medeniyete Kavuşuyor**, s. 182.

⁴⁸⁵ Hallı, a.g.e. s. 377.

⁴⁸⁶ Türk Ansiklopedisi "Kalan" Maddesi C. 21. s. 129.

tanesi silahlarını teslim edince çok ciddi bir başarı elde edilmiş oldu.

Demenan ve Hayderan aşireti kendi bölgelerinde yapımı başlatılan karakollara baskınlarla taciz ateşinde bulunuyorlardı. Bu hadiseler 1937 olaylarına götüren sürecin ilk silahlı çatışmalarıydı.

Hükümet taciz ateşlerine sadece karşılık vermek suretiyle işi geçiştiriyordu. Kuvetli bir takip veya askerî hareketten kaçınılmaktaydı. Gerekli hazırlıkların tamamlanmaması ve bazı dış sorunlar (Musul, Hatay) sebebi ile ve planladığından önce yapılacak bir harekâtın başarısız olma ihtimali de göz önüne alınarak harekât zamanı beklendi. Kapsamlı bir kara harekâtına girilmekten imtina edildi. Planlanan genel hazırlıklar yapılmakta iken aşiretler arasında kıpırdanmalar 1937 yılının Mart ayında başladı. Demenan ve Hayderan aşiretleri Kahmut ve Pah nahiyeleri arasına yapılan çelik halatlı asma köprüyü⁴⁸⁷ 21-22 Mart gecesi yıktılar, telefon hattını da kestiler.⁴⁸⁸ 4. Genel Müfettişlik bu olaylardan sonra hemen karşı bir sert harekât yapmak yerine kapsamlı harekâtın hazırlıklarına hız verdi. Karakollar yeni birliklerle takviye edilirken köprüler ve yollar emniyete alınması için ek silahlı birliklerle korumaları güçlendirildi

Naşit Uluğ'a göre Dersimliler büyük eylemlerini genellikle 22 Mart sabahı başlatır, çünkü bu tarih güneşe tapılan devirlerden kalma bir inanç gereği kutsaldı, ilkbaharın da başlangıcı diğer deyimle "Nevruz" günüydü.⁴⁸⁹ Genel Kurmay harekâtın çapının büyüklüğü sebebiyle 7 uçaklık ek bir bölüğü Elazığ'a göndererek 4. Genel Müfettişlik emrine verdi.

24 Mart'a Sin bucağı ve karakoluna yapılan baskın neticesi, çatışmalar sabaha kadar sürmüştü. Sin karakoluna yapılan bu baskını Abasanların liderliğinde Demenan, Yusufan, Hayderan ve Türüşmek'te oturan Kureyşanlar beraber organize etmişlerdi.⁴⁹⁰ Kumandan Vali planlanan harekâtın başlanacağı sinyallerini vermişti Muhalif aşiretlerin ilçelere adam göndererek diğer aşiretlerin kendilerine iltihak etmeleri çağrısında buldukları bilgisi alındığını, muhalif aşiretlerin ilk

⁴⁸⁷ Ek 34. Halen Bölgede kullanılan asma köprüler. Pah köprüsü bunun aynı olanıydı.

⁴⁸⁸ Temuçin F. Ertan. **80 Yılk Ömürde 72 Yılk Cumhuriyet Tanıklığı. "M. Ali Eken" Kebikeç Dergisi**, Sayı 16. 2003. s. 219.

⁴⁸⁹ Hallı, a.g.e. s. 379.

⁴⁹⁰ B. C. A. 03010. 111. 744 -3.

çatışmalarda başarılı olmaları hâlinde diğer aşiretlerin onlara iltihak etmesi ve devlet aleyhine dönmeleri ihtimali bulunduğundan, harekâta katılacak askeri kuvvetlerin takviyesi 4. Genel Müfettişlikçe Genel Kurmay ve Başbakanlıktan talep edildi. Üçüncü Sin ateşinden sonra 150 kadar silahlı adamın Sin bucağı kuzeyinde bulunan Seyit Rıza'nın evinin önünde toplandığı bilgisi alınmıştı. Bu bölgeye 24 Nisan 1937 günü öğle sonrası hava saldırıları düzenlendi. İki kez yapılan hava bombardımanında Seyit Rıza'nın evinin etrafı bombalandı. Bu bombalamada Seyit Rıza'nın küçük oğlu Şah Hüseyin'in kolu bileğinin üstünde kopmuştu.⁴⁹¹ Aynı şifrede verilen bilgilerde Seyit Rıza'nın ilk karısı ve çocuklarının annesi Elif'e oğlunun tedavi edileceği sözü verilmişti. Elifin ikna edildiği bu suretle Şah Hüseyin teslim olması sağlandığı bilgisini de içeriyordu. Teslim alınan Şah Hüseyin Elazığ'a götürüldü, tedavisi yapılarak sorguya alınıp tutuklandı. Aynı şifrede verilen bir başka bilgi ise, Seyit Rıza'nın büyük oğlu Şeyh Hasanın da Sin bucağına gönderdiği bir mektupla "Babasının işlerine karışmadığını, harekâttan mesul tutulmamasını" talep ettiği kaydedilmişti.⁴⁹²

Hava harekâtları ara ara devam ederek muhalif aşiretleri psikolojik baskı altında tutuyordu. Karakollara ve askerî birliklere saldırılar da kesilmemişti. Umum Müfettişlik cephesinde ise kara harekâtı hazırlıkları tamamlanmıştı. 26 Nisan'da Askisor ve aynı gece Pah'ın kuzeyindeki 9. Seyyar Jandarma Taburu Süvari Bölüğüne de saldırılar başlamış ve çatışma çıkmıştı.⁴⁹³ Alınan istihbaratlarda asilerin Mazgirt, Pah, Kahmut, Sin saldırılarının devam edeceği ve Pertek köprüsü ile Mazgirt köprüsünü yıkmaya teşebbüs edecekleri bilgisi alınmıştı. Hükümet Elazığ Piyade Alayını buraya sevk ederken Eskişehir'de bulunan Hava Kuvvetleri'nden bir bölük daha uçağın bölgeye sevkini sağladı.⁴⁹⁴ Doğu Anadolu'nun birçok ilinden sevk edilen kuvvetlere ek olarak Muhafız Alayı Ankara'dan bölgeye intikal ettirilip harekât başlatıldı. Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak bizatihi bölgeye gelerek harekâtı yönetti. İlk hedeflenen, asilerin Nazmiye, Keçisken, Sin, Karaoğlan'dan oluşan hattını kuzeye atmaktı Nitekim bu plan uygulamaya başladıktan kısa bir süre

⁴⁹¹ Ek 14. Elazığ Vilayetinden alınan 25. 04. 1937 tarihli 1130 sayılı şifre.

⁴⁹² B. C. A. 030. 10. 111. 744-3

⁴⁹³ Hallı, a.g.e. s. 383.

⁴⁹⁴ a.g.e. s. 385.

sonra amaçlanan hedefe ulaşıldı ve bu hat tutuldu. Hattın güneyinde silah toplama ve temizlik işleri devam ediyordu.⁴⁹⁵ Seyit Rıza ve arkadaşlarının bütün çabalarına rağmen devlete karşı silaha sarılan aşiret sayısı altıyı geçmedi. Muhalif ittifak, Abbasan, Hayderan, Demenan, Kureyşan, Bahtiyaran ve Yusufan aşiretlerinden oluşmaktaydı. Bu aşiretler Halvori-Vank civarında birlik ve sadakat yemini etmiş ve topluca direnişe geçmişlerdi. Fakat harekâtın başlamasıyla Yusufan aşireti ittifaktan ayrılmış ve 9. Seyyar Jandarma Bölüğü mıntukasında devlet güçlerine destek dahi vermişti. Kamer Ağa önderliğinde yapılan bu destek askerî harekâta katılan bazı birliklerin hedeflenen bölgeye doğru daha hızlı ve zayıf vermeden intikalini sağlamıştı.⁴⁹⁶

Nisanın sonunda Yusufanlar devlet güçlerinden desteklerini çektiler, ayaklanmaya da fiilen iştirak ettiler. Bu haber devlet cephesinde özellikle Kalan bölgesi ve Mazgirt'teki birlikler arasında ciddi tedirginlik yaratmıştı. 26-27 Mart tarihli 1144-1146-1169-1171 sayılı şifre suretlerinden alınan bilgiye bakıldığında Demenan ve Hayderanların Pah ve Kahmut bucakları ile Harçık Deresinde,⁴⁹⁷ Kureyşan, Yusufan ve Abasanların Sin(deşt) bucağı bölgesinde, keza Hayderan ve Abasanların Askisor karakoluna geceleri saldırılarda buldukları bildirilmiş, 4. Umum Müfettişlik ise genellikle hava saldırıları ile bombardıman yapmak ve bazı stratejik noktaları tutmakla yetinmekteydi.⁴⁹⁸

28 Nisan 1937 günü İçişleri Bakanlığı, Dersim aşiret reislerinin hükümet kuvvetlerini kendi aralarından uzaklaştırmak için birlik oluşturup karakollara baskın yaptığını ve bunların tart edildiğini, Yukarı Abasan, Hayderan, Yusufan, Kureyşan, Demenan aşiretlerinin başlattığı bu saldırılara diğer aşiretlerin de iştirakini sağlama çabaları içine girildiğini, harekât alanının genişletilmesini istemişti. Bu amaçla Seyit Rıza, Ali Şer vasıtası ile Nazmiye, Ovacık, Hozat ve Pülümür'deki aşiretlere elçiler göndermeye başlamış ve aşiretlerin kendilerine katılmalarını teklif etmişti.⁴⁹⁹

⁴⁹⁵ Uluğ, **Dersim Medeniyete Kavuşuyor**, s. 185.

⁴⁹⁶ Hallı, a.g.e. s. 384.

⁴⁹⁷ Temuçin F. Ertan. *Kebikeç*. s. 219

⁴⁹⁸ Ek 16. Dahiliye Vekaleti 29. 4. 1937-Şube. 6. B Hususi. 1331 Umumi. 8444 sayılı yazısı.

⁴⁹⁹ Hallı, a.g.e. s. 385.

8 Mayıs 1937'de Genel Kurmay, Bakanlar Kurulu'nun tenkil harekâtına dair kararını 4. Genel Müfettişliğe bildirdi ve harekât bu bilgiyle resmen başlamış oldu. Muhalif aşiretler köylerini boşaltıp sarp yerlere ve mağaralara çekilirken hükümet birlikleri harekâta başlamış ve ilk kuvvetli baskın 26 Mayıs'ta Bahtiyar aşiretine ait köylere yapılmıştı. Önceden boşaltıldığı görülen Resikan, Gözerek, Varuş, Çökerek ve Çat köyleri yakıldı.⁵⁰⁰ Harekâta devletin kararlılığı, köy yakılması, kuvvetli takip ve baskınlar tesirini gösterdi, muhalif aşiret ittifakında çözümler başladı. Mayıs sonu ve haziranın ilk haftasında Hayderan, Demenan, Yusufanlardan bazıları teslim oldu. Bu çözüme Seyit Rıza'nın ailesine de sirayet etti.

General Alpdoğan, Seyit Rıza'nın kardeşinin oğlu Rehber'i milis olarak kullanmaya başlamıştı. Rehber, Seyit Rıza'nın oğlu İbrahim'in 1933 yılında Sinde öldürülmesi hadisesinin şüphelisi idi.⁵⁰¹ Amcasının bu hesabı soracağını bildiği için devletle işbirliğine girmiş, yanında iyi silah kullanan taifesi ile askerle beraber hareket etmeye başlamış ve istihbarat faaliyetlerinde bulunmuştu. Seyit Rıza'ya direk sokulmayan Rehber, Ali Şer ve karısı Zarife'yi saklandıkları mağaraya ziyaret bahanesiyle girip öldürerek (9 Temmuz 1937) kesik başlarını askeri yetkililere teslim etmişti. Askerî birlikler gerek arazi ile ilgili gerekse Seyit Rıza'nın güçleri ile ilgili temel malumatları Rehber gibi yerli ihbarcı ve milislere para vererek sağlamış ve bu bilgilerle harekât şekillenmişti.⁵⁰²

Hükümet Tunceli meselesini çok ciddiye almıştı. Harekât hakkında bilgi almak maksadıyla Başbakan İsmet İnönü 18 Haziran'da trenle Elazığ'a gelip oradan da Dersim'e geçmiş, harekâtı yerinde izlemişti.⁵⁰³

Haziranın 22 sinde Sincik Dağını, Potur ve Ortadağı'nı almak için hükümet kuvvetlerince geniş bir saldırı düzenlendi.⁵⁰⁴ Muhalif aşiretler oldukça büyük zayıat veriyorlardı. Ailelerini Kalan ve Kutu derelerindeki mağaralara götürerek can güvenliklerini sağlamaya çalışıyorlardı. Abasan, Bahtiyar ve Yusufan aşiretleri

⁵⁰⁰ Hallı, a.g.e. s. 400.

⁵⁰¹ B. C. A. 030. 10-110. 741. 21.

⁵⁰² Nuri Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 278.

⁵⁰³ Hallı, a.g.e. s. 403.

⁵⁰⁴ a.g.e. s. 403.

Kalan Deresi ve Tujik dağının eteklerindeki İksor, Şikeftan bölgesindeki mağaralara yerleşirken Demenan, Hayderan ve Kureyşanlar Kutu Deresi'ne sığınmışlardı. Bu bölgelere ulaşamayan birçok aile ve aşiret mensubu silahlarını teslim edip dehalet ediyorlardı. Devlet ise karşı propagandalarla halkı teslim etmeye ikna ya devam etmekteydi. Devlet ikna çalışmaları çerçevesinde bölgeye uçaklarla bildiriler atamaktaydı.⁵⁰⁵

Askeri alandaki saldırılarda ara verilmiyordu. Uçakların katıldığı büyük saldırılar neticesi Kalan, Şikeftan ve Kutu Dere'si havadan bombalandı ve bu bölgedeki mağaralardaki halkın çoğu öldürüldü. Temmuz ayı sonunda itaat etmeyen bütün aşiretler genelde teslim alındı. Seyit Rıza ve Bahtiyarlı Şahin hariç diğer aşiret liderleri yakalanmıştı.

Seyit Rıza ile en son 16-17 Ağustos gecesi Bahtiyar mıntıkasında (Tokmakhaba-Titenik-Sarıoğlan üçgeni) Birdo bölgesinde çatışmaya girildi ise de yakalanamadı. Oğlu Şeyh Hasan, Seyit Rıza'nın ikinci eşi Bese ve üç torunu bu çatışmada öldürüldü.⁵⁰⁶ Bu çatışmadan sonra hedef direnişin kalesi konumunda olan Tujik dağı olmuştu. Tujik Dağı ve eteklerindeki vadilere yönelik saldırılar başlatıldı. Hava saldırılarıyla vadiler ve açık alanlar bombalandı. Akabinde İksor mağaralarına tahrip kalıpları atılarak içeridekiler imha edildi. Mağaraların ağızları kapatılarak içeriye gaz verilmek suretiyle bu sığınma yerleri yaşanmaz hale getirildi. Fakat Seyit Rıza'ya rastlanmamıştı. Oğlu Şeyh Hasan'ı çatışmalarda kaybetmiş, diğer oğlu Şah Hüseyin de yakalanmış olan Seyit Rıza umutsuzca çırpınırken 26 Ağustos'ta Bahtiyar aşireti reisi Şahin'in de öldürüldüğünü⁵⁰⁷ haber alınca tamamen yıkılmıştı. Tujik Baba Dağı'nın güneyindeki mağaralarda bir müddet saklandıktan sonra buraya da büyük harekât başlayınca 10 Eylül 1937'de Erzincan 5. Jandarma Bölük Komutanlığına bağlı bir karakola teslim oldu.⁵⁰⁸

Seyit Rıza ailesinin içindeki milisler başta olmak üzere uğradığı hıyanetten yeteri kadar ders çıkarmış Cumhuriyet'le baş edilmeyeceği kanaatine vararak teslim olmak için Erzincan'a gitmeye karar vermişti. Erzincan'da teslim olma isteği onun

⁵⁰⁵ Bulut, **Dersim Raporları**, s. 341.

⁵⁰⁶ STÇ, Cemşi Yıldız mülakatı.

⁵⁰⁷ Halı. s. 406.

⁵⁰⁸ Ulus gazetesi. 13 Eylül. 1937.

için önemliydi. O 1918 yılında Rus ve Ermenilerden kurtardığı Erzincan'ın kendisini kurtaracağını ümit etti. Ayrıca yaşadıklarından dolayı Erzincan'a Elazığ'dan daha sıcak bakıyordu.

Elazığ Valisi Cemal Bey döneminde kendisine Elazığ Sürsürü Mahallesi'nde mülk verilerek burada iskânı sağlanmak istenmişti,⁵⁰⁹ ancak Elazığ valisi değişince yeni Vali Fahri Bey Seyit Rıza dâhil Dersim aşiret reislerine verilen arazileri geri aldı. Dersim aşiret reisleri geldikleri gibi Dersim'e geri döndü, bu süreç devlete olan güvene de zarar vermişti. Seyit Rıza bu güvensizliği en fazla hisseden kişi olmuştur.

Seyit Rıza'nın oğlu Şah Hüseyin'in eli kesilmiş, Elazığ'da hastane de yatıyordu. Diğer oğlu Şeyh Hasan Elazığ dönüşü öldürülmüştü. Elazığ'da 4. Umum Müfettişliğe yaptığı ziyaretinde General Alpdoğan'ının kendisini aşağılayan hitabesi, davranış biçimi feodal gururunu incittiği için Elazığ'a gitmeyi düşünmemişti. Elazığ onun için acı, ıstırap, aşağılanma, tedirginlik ve hayal kırıklığıydı. Erzincan ise zafer, başarı, onurlandırılma, kahramanlık ve mutluluk demektir. Ankara'ya gitmek istiyordu Erzincan bu umut için daha akılcı gelmişti. Teslim olurken Erzincan'ı seçmesinin sebebi bunlardı.

Seyit Rıza'nın yakalandığı haberini 13-14-15 Eylül tarihli Tan, Kurun, Ulus gibi gazeteler manşetten haber olarak verdiler.⁵¹⁰ Dönemin basın ondan "Dersim'in en ileri ve son sergerdesi" diye söz ediyordu. Seyit Rıza'nın yakalanması üzerine Mustafa Kemal, İsmet İnönü, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve 3. Ordu Müfettişi Kazım Orbay, Abdullah Alpdoğan'a bu başarısı nedeniyle kutlama mesajları gönderdiler. Dersim 1937 harekâtının isyan liderlerinin tamamen yakalanması ile son bulması Abdullah Alpdoğan'ın tarihî bir başarısı olarak tanımladılar.

Harekâta temizlik ve silah toplama şeklinde devam edildi. Koçan ve Kalan bölgelerinde silah toplama işlemi ekimin ilk haftasında tamamlandı ve birlikler yerlerine geri gönderildi.⁵¹¹ Ekim ayı ortalarında Seyit Rıza Erzincan'dan Elazığ'a

⁵⁰⁹ J. U. K. **Dersim**. S. 171.

⁵¹⁰ Ulus gazetesi 13 Eylül. 1937.

⁵¹¹ Hallı, a.g.e. s. 408.

götürölüp orda toplanmış bulunan diğer Dersimli aşiret mensuplarıyla birlikte (toplam 58 kişi oldukları anlaşılıyor) askerî mahkemede; Dersim'i isyana teşvikten ve bu isyana katılmaktan dolayı yargılandı. Ekim ayı ortasında başlayan yargılama 15 Kasım'da bitti. 14 kişi beraat etti. Seyit Rıza da dâhil 7 kişi idama, 37 kişi ağır hapis cezalarına mahkûm edildi.⁵¹² 18 Kasım'da Seyit Rıza ve diğer altı kişi Elazığ Buğday Meydanı'nda şafakla birlikte idam edilerek cezaları infaz edildi.⁵¹³ Bu altı kişi, Seyit Rıza'nın oğlu Şah Hüseyin, Kamer Ağa'nın oğlu Yusufanlı Fındık, Şeyhan reisi Use Seydi, Demenan reisi Cebrail veya oğlu, Kureşanlı Hasan ve Haydaranlı Kamer Ağa'lardı. Bu idamlarla birlikte 1937 yılı Dersim harekâtı resmen sona ermiştir.

Zamanın Başbakanı İsmet İnönü, Seyit Rıza ve beraberindekilerin idamı üzerine verdiği demeçte, “Dersim meselesini ortadan kaldırdık... Dersim müşkülesinden kurtulduk.” derken, Cumhuriyet gazetesi başyazarı Yunus Nadi, “Tarihe Gömülen Dersim'e Dair” başlıklı 18 Kasım 1937 tarihli yazısında, “Senelerden beri adına Dersim denilen mesele tarihin ummanına katılmış ve ebediyen ölmüştür.” demektedir.⁵¹⁴

⁵¹² Tanju Cılızoğlu. “Kader Bizi Una Değil Üne İtti” Çağlayangil'in Anıları. Bilgi Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2007, s. 72.

⁵¹³ A.g.e. s. 74.

⁵¹⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 18 Kasım 1937.

3- 1938 Olayları ve Tedip

Seyit Rıza ve arkadaşları yakalanıp idam edilmiş,⁵¹⁵ kış mevsiminin gelmesiyle Ekim 1937’de harekâta ara verilmişti. 1937 sonbaharında hükümet değişmiş, İsmet İnönü hükümeti yerine Celal Bayar hükümeti görev almıştı. Yeni Başbakan Celal Bayar Mecliste yaptığı konuşmada Dersim konusunda “Bu yıl Dersim denilen işi kati surette tasfiye etmek için devletin bir tedbiri daha olduğunu ve ordumuzun Dersim havalisinde vazife alacağını ve umumi bir tarama hareketiyle kuvvetlerine müzahir olarkten bu meseleyi kökünden söküp atacağını” söylüyordu.⁵¹⁶ Yapılan askerî hazırlıklar ve çalışmalar da Başbakanı teyit ediyordu. Harekât 1938’de de devam edecekti.

1937’de öncelikle devlete karşı silah kullanan muhalif altı aşiret hedeflenmişti. Yapılan operasyonla altı aşiret sindirilmiş, reisleri ve ileri gelen önderleri idam edilmiş veya öldürülmüştü.⁵¹⁷ Bundan sonraki hareket ise daha önce yapılmış olan, tenkil (Tepeleme) ve Tedip (Terbiye) etme harekâtının devamı niteliğindedir. Bu hareketin birinci aşaması 1937 Ekiminde son bulmuştu, zaten ikinci aşama için 1938 baharı beklenmekteydi.

4. Umum Müfettişlikçe 1937 tenkilinde yok edilememiş muhalif aşiret mensubu isyancıların bakiyeleri sinip baharla beraber hareket edeceğine inanılıyordu. Bunun için kıştan itibaren baharda yapılacak harekâtın hazırlıklar yapılmaktaydı.⁵¹⁸

4. Umum Müfettişlik, tenkilin devamı için Munzur, Merho, Koçan ve Mercan derelerinin kuzey kısımlarının boşaltılması gerektiği kanaatindeydi. Bu görüşünü üst makamlara Ocak 1938’de ilettiler. Hareketin uzun sürebileceğini, kışın mevsiminde ve bölge şartlarında bunun mümkün olmayacağını biliyordu. Ayrıca askerî kuvvetlerin gerekli hazırlıklarını da tamamlanması gerekiyordu.

Genel Kurmay 21 Mart 1938’de yayınladığı emirde “Bu yıl Hazirandan itibaren Tunceli’de geri kalan tenkil ve silah toplama harekâtı yapılması hükümetçe

⁵¹⁵ Cumhuriyet gazetesi, 16, İkinci teşrin (Ekim) 1937.

⁵¹⁶ 29 Haziran 1938 tarihli Meclis Zabıtları, 5. Devre, Cilt. 26, Sayfa. 507.

⁵¹⁷ Ulus gazetesi, 13 Eylül 1937.

⁵¹⁸ Reşat Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar**, Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı, Gnkur. Basımevi, Ankara 1972, s. 410.

karar altına alınmıştır.” deniliyordu. Nitekim bu emirle anlaşılıyordu ki 1938’de her hâlükârda bir hareketin yapılacağı kesinleşmişti.⁵¹⁹

21 Mart’ta yayınlanan emrin devamında harekâta katılacak kıta ve birlikler sıralanmıştı. Hükümetçe alınan karara göre yapılacak uygulama şu şekilde olacaktı: Maksut, Keçel Uşakları, Hemzik ve Külhan olaylarını yapanlarla bunlara yardım edenlerin tedipleri, 1937 yılı muhalefet bakiyelerinin takip edilmesi, asker bakaya ve kaçakların takibinin yapılması ve silah toplanması. 5000 kişi Tunceli’den çıkarılıp başka yerlere yerleştirilecek. Yasak bölgelerin sınırları tespit edilecek, bu bölgeden yararlanma koşulları şartları düzenlenecek, yol, köprü, kışla, okul ve hükümet konaklarının inşasına devam edilecektir, denilmekteydi.⁵²⁰

1938 yılının ilk olayı 2 Ocak’ta meydana geldi. Dördüncü Genel Valiliğin Munzur-Merho-Mercan dereleri arasındaki bölgeyi ve Kalan Deresi havzasını boşaltma kararı ve bu kararı uygulama girişiminden sonra olaylar cereyan etmişti.⁵²¹ Ovacık’tan gelen yedi jandarma, 1937’de devlete karşı koymamış olan Kör Abbas, Keçel ve Bal aşiretlerinden silahlı adamlar tarafından Maksut Uşağı Köyü’nde soygun maksadıyla öldürüldü. Ardından Mercan Karakolu basıldı ve bu sırada iki asker daha öldürüldü. Bu iki olay kayıtlara Maksut ve Mercan deresi olayları olarak geçti. Bahara da yapılacak harekâtın hazırlıkları yapılırken, 1938 Ocak’ının başında sıranın kendilerine geldiğini anlayan adı geçen bölge aşiretleri ise ittifak hâlinde direnme kararı almışlardı.⁵²²

18 Ocak 1938 tarihli raporda “Maksut uşağı ve Mercan deresi olaylarından sonra eski propaganda tekrarlanmakta, ağaların sürüleceği, halkın hayatı yok edileceği tecil edilen cezaların uygulanacağı, beraber hareket edilmese de bütün aşiretlerin kırılıp mahvedileceği propagandaları yapılmaktadır.” deniyordu.⁵²³ Bu propagandalar neticesi bölge hareketlilik kazanmıştı. Geçmiş tecrübelerle dayanarak

⁵¹⁹ Naşit Hakkı Uluğ, **Tunceli Medeniyette Açılıyor**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007, s. 189.

⁵²⁰ Hallı, a.g.e. s. 417.

⁵²¹ Bu bölge; İsyancıların tarih boyunca sığındıkları asi uçurumlar ve vadilerden oluşan içlerinde yüzlerce irili ufaklı mağaralar bulunan bir alandır. Nizami askeri güçlerle bu bölgelerde harekât yapmak çok zor olduğundan bu bölgeler boşaltılarak yasak(memnu) bölge ilan edildi. Bugün dahi bu bölge güvenlik gerekçesi ile iskâna açık olmadığı gibi yaylacıların yaylaya gidişine de müsaade edilmemektedir.

⁵²² Hallı, a.g.e. s. 410.

⁵²³ a.g.e. s. 412.

yeni bir harekâtın yapılmaması hâlinde, 1937 harekâtında alınan netice ve bıraktığı tesir yok olacak, her şey eskiye dönecekti. Hayat ve akıbetinden de kuşku duyulan Demenan, Hayderan, Bahtiyaran, Kureyşan ve Yusufan aşiretlerine mensup eski isyancıların,⁵²⁴ bölgede saklandıkları tahmin edilmekteydi. 4. Umum Müfettişi Koçan, Körabbas, Balan ve Aşuran ağalarının yıkılan nüfuslarını tekrar elde etmek ve kaybolan itibarlarını korumak gayreti içine girdiklerini de düşünüyordu. İstihbarat raporları bu düşünceleri teyit etmekteydi. Bu bilgileri Ankara'yla paylaşan 4. Umum Müfettişliği, İçişleri Bakanlığı ile yapılan görüşmeler neticesi, 1938 yılında Tunceli'de yeni bir askerî hareketin yapılması fikrini kabul ettirmişti. 4. Umum Müfettişliği ayrıca bu hareketin en geç 1 Haziran 1938'de başlamasını da istiyordu. Hareket için Tunceli'ne gönderilecek kuvvetlerin bu tarihe kadar Tunceli civarında hazır bulunmasının faydalı olacağı düşüncesini bildirerek bölgeye askerî sevkiyat başlatılmasını sağlamıştı.⁵²⁵ 4. Umum Müfettişliği bu amaçla Erzincan'dan da takviye alınarak Pülümür, Mamiki, Sin, Hozat ve Pülür'ün⁵²⁶ kuşatılıp içine girilmek suretiyle temizlik hareketi önerdi.⁵²⁷

4. Umum Müfettişliği kuvvetlerince yapılacak hareketin icrasına ek olarak, 4. Umum Müfettişlik ile Genel Kurmay Başkanlığı'nda yapılan ortak çalışma neticesi 3. Ordu'nun 1938 yılında yapacağı manevranın bu bölgede icra edilmesi kararlaştırılmıştı. 3. Ordunun manevra kararı çok mühim bir hadiseydi. Zira Cumhuriyet Orduları ilk defa bir manevrada savaş ve işgal arama ve tarama faaliyetini canlı hedeflere yönelik olarak tatbik edecekti.⁵²⁸ Bu programda ilk iş tenkil hareketinin yapılmasıydı. 2 Mart 1938'de birlikler hareket bölgesinde ön görülen mahallere intikalle başlamıştı.⁵²⁹ Bölgenin sarp kayalık ve derin vadilerden oluşması askerî harekâtı zorlaştırıyordu, dolayısıyla 1937 harekâtında belirleyici olan hava saldırıları çok önemsenmişti. Bunun için üç bölük on sekiz adet uçak bölgeye intikal ettirilmiş ve Elazığ'da konuşlandırılmıştı.

⁵²⁴ Cumhuriyet gazetesi, 26 Eylül 1937.

⁵²⁵ Hallı, a.g.e. s. 416.

⁵²⁶ **Pülür**: Bugünkü Ovacık ilçesinin olduğu yerleşim yerinin ilçe olamadan önce köy olduğu dönemdeki eski adıdır.

⁵²⁷ Hallı, a.g.e. s. 411.

⁵²⁸ a.g.e. s. 415.

⁵²⁹ a.g.e. s. 418.

1 Haziran tarihi itibariyle ağırlıklı hazırlıklar tamamlanmış, 4. Umum Müfettişliği emrindeki birlikler öngörülen yerlere intikal etmişti. 1937 hareketine benzeyen askerî bir planla işe başlandı. Nazmiye, Keçiseken, Sin Karaoğlan çizgisinde stratejik bir hat oluşturulmuş, aşiretler kuzeye doğru sıkıştırılmıştı. Kalan⁵³⁰ bölgesi dört bir taraftan kapatıldı. Hareketin bu bölgede Bobyezbaba Mahmunut Gediği, Keler Komu, Koç Gölbaşı, Harami ve Merğö dereleri Badikan, Tujik Baba, Karasakal Dağı noktalarından geçen hat ile Merho ve Mercan vadileri kısmını kapsamaktaydı.⁵³¹

12 Haziran 1938'de başlayan hareket iki aşamalıydı. Birinci aşamada 4. Umum Müfettişlik emrindeki birlikler tedip ve tenkile devam edecekti. 4. Umum Müfettişlik birliklerince yapılacak harekâtı üç safhadan oluşacaktı; Mercan Deresi birinci, Merho Deresi ikinci, Kalan deresi üçüncü safhayı oluşturuyordu. İkinci aşama şöyle planlanmıştı: 5 Ağustos itibariyle 4. Umum Müfettiş emrindeki birliklerin hareketine nihayet verilecek. 8 Ağustos'ta Tunceli hareketinde yeni bir safhaya girilecek. 3. Ordu görevi devr alacaktı. Yapılan açıklamalarda 8 Ağustos itibariyle Tunceli hareketi 3. Ordu'nun emir ve komutasına ek olacak, hareket ise 10 Ağustos'ta başlayacaktı. 3. Ordu Manevra durumunda olan birlikleriyle arama ve tarama yaparak tenkile devam edecekti. 10 Ağustos itibariyle 3. Ordu manevra kapsamında bölgeye her yönde aynı anda girecek, girilmedik köy, inilmedik dere, bakılmadık mağara ve ağaç kovuğu bırakılmayacak şekilde genel arama ve tarama yapılacaktı. Harekât 26 Ağustos'tan önce bitirilecekti. Bu plan çerçevesinde harekât uygulanmaya konuldu.⁵³²

4. Umum Müfettişlik emrindeki kuvvetler planlandığı şekliyle harekâtı icraya başlamıştı. Uçak filoları Tez Dağı, Tujik Baba, Merğö- Kutu deresi, bölgesini bombalamak suretiyle piyade birliklerinin işini kolaylaştırıyordu. Hareketin gittikçe şiddetlenmesi Koç Uşağı, Reskan ve Şemkan aşiretleri arasında tedirginlik yaratmıştı. 1926 Koç Uşağı tenkilinden sonra bugüne kadar sükûnetlerini

⁵³⁰ **Kalan:** Tunceli'de İç Dersim olarak bilinen dağlık sarp bir bölge adıdır. Bu bölgede yaşayan aşiretlere Kalanlar denilmekte olup Seydin Grubu ile akraba oldukları söylenmektedir. 1937-1938 olaylarının en sert muhalefetini yapan Hayderan aşireti de bu gruba mensup ve bu bölgede yaşamaktadır. Kalan aşiret gruplarından dolayı bu bölgeye bu isim verilmiş olup Dersim'in en sert ve çetin coğrafyasına sahip derin vadileri ve geniş mağaraları olan uçurumlardan oluşmuş bir yerdir.

⁵³¹ Hallı, a.g.e. s. 419.

⁵³² a.g.e. s. 442.

koruyan bu aşiretler, 1937 olaylarına müdahil olmamışlardı.⁵³³ Fakat yapılan uygulamalar bütün aşiretlere yönelik tedip ve tenkilin yapılacağı kanaatini uyandırmıştı. Batı ve Kuzey Dersim'in Zaza aşiretleri korku ve endişeye kapılmış, kendi aralarında savunma ittifakı oluşturmaya çalışmışlardı.

Seydanların, Şemkan Koç ve Reskan aşiretleri, sıranın kendilerine geldiğini fark edince her zaman sığındıkları Tagar deresi Ali Boğazı mevkiine ailelerini ve hayvanlarını sevk etmeye başladılar. 4. Umum Müfettişliği ise bu aşiretleri baskı altında tutarak Kalan tedibini bitirmek istiyordu.⁵³⁴

19 Haziran'da Seydanların da; Kureyşan, Abasanlar ve Haydaranlara katıldıkları bilgisi alındı. Bu katılımlarla harekât devlete karşı silahlı mücadeleye ve Dersim geneline sıçramış bir başkaldırıya dönüşmüştü. 4. Umum Müfettişliği de diğer bölgelerde tedip ve tenkil başlamıştı. 21 Haziran'da uçak filoları Koçan, Reskan ve Şemkan köyleri, Amutka bölgesi ve Tagar vadisini bombalamaya başlamıştı. 24 Haziran'a kadar aralıksız sürdürülen hava harekâtına katılan uçaklar bölgeye sürekli sortiler yapmak suretiyle canlı olan her şeyi makineli tüfek ateşi ve bomba yağmuruna tutmuşlardı.⁵³⁵ Gerek Tagar Deresi gerekse Askisor, Ahpanos, Horan bölgesi, Piter, Kafat ve Laç derelerindeki mağaralar korkup kaçan aşiretlerin kadın ve çocuklarıyla dolup taşmıştı.⁵³⁶

Harp psikolojisine giren asker, gördüğü her topluluğa ateş açmakta imtina etmiyor, her canlıyı düşman görüyordu.⁵³⁷ Temmuz ortalarında süren mukavemeti kırmak için tekrar uçaklarla Zazaca ve Kürtçe yazılı bildirirler atılarak halk teslim olmaya ikna edilmeye çalışılmaktaydı.⁵³⁸ 12-16 Temmuz'da ki taarruzda en büyük direnme noktası olan Laç deresindeki direnme kırılmıştı. 22-23 Temmuz'da mağaralarda saklananlara karşı tahrip kalıpları kullanılmış, mağaralardaki tüm canlılar imha edilmiş, Hayderan bölgesi hariç direniş kırılmıştı.⁵³⁹

⁵³³ Uluğ, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, s. 188.

⁵³⁴ Hallı, a.g.e. s. 429.

⁵³⁵ Uluğ, **Dersim Medeniyete Açılıyor**, s. 188.

⁵³⁶ Hallı, a.g.e. s. 432.

⁵³⁷ a.g.e. s. 432.

⁵³⁸ Bulut, . 322.

⁵³⁹ Hallı, a.g.e. s. 440.

21 Temmuz'da İçişleri Bakanlığı batıya 7000 kişinin sürülmesine ilave olarak, olaylara fiilen katılanların dışında fikren katılanların da tutuklanıp hapis edilmesine karar vermişti. Tunceli harekâtı gittikçe sertleşerek devam etti. 24 Temmuz'dan sonra harekât tamamen Hayderan bölgesine kaydırıldı. Hayderan bölgesinde ağırlaşarak sürdürülen harekât 5 Ağustos'a kadar devam etti.

Resmî makamlarca verilen bilgilerde 1 Ağustos itibariyle 4. Umum Müfettişliği birliklerince yapılan harekâta ordunun zayiatı şöyleydi: 104 er şehit, 12 subay ve 162 er yaralıydı. 7 Ağustos'un akşamı 4. Umum Müfettişlikçe birlikler verilen görevi bitirerek toplanma bölgelerine intikal etti. 8 Ağustos sıfır saat itibariyle 3. Ordu manevra durumunu aldı ve 10 Ağustos'ta manevranın birinci safhası kapsamında Tunceli harekâtının 3. aşamasını icraya başladı.⁵⁴⁰

10 Ağustos ile 31 Ağustos arasında 3. Ordu birlikleri genel bir arama ve taramaya girdi. Bu harekât aynı zaman da 4. Umum Müfettişliği'nce yapılan tedip ve tenkilin devamıydı.⁵⁴¹ Bu tarihler arasında Dersim'in her tarafında aynı anda başlatılan ve amacı "girilmemiş hiç bir yer bırakmamak" olan genel bir operasyon yapıldı.⁵⁴²

31 Ağustos itibariyle planlandığı gibi sonuç alınmayınca 3. Ordu'nun tarama faaliyetleri 16 Eylül 1938 tarihi akşam sıfır saatine kadar devam etti. Tarama bölgesindeki köyler, mezralar, komlar, tarla ve meşelikler yakıldı. Çocuk ve kadın grupları yakalandı, bu aşamada tarama bölgelerinde ölü veya diri olarak 7954 kişi ele geçirildi.⁵⁴³ 3. Ordu Müfettişliğinin verdiği raporda durum şöyle izah edilmekteydi. "...Tunceli'de ayaklanma tertipçisi olan reis, kolbaşı, şerir ve seyitler ele geçirilmiş ve bölgeden çıkarılmıştır. Bundan sonra Tunceli'de genel bir ayaklanma tertip edecek, halkı teşvik ve tehdit ederek bunu gerçekleştirecek cüret ve böyle bir teşvik ve tehditte uyacak cesaret kalmamıştır. " Bu ifadelerle iki yıl süren Tunceli Tedip ve Tenkil harekâtı sona ermişti.⁵⁴⁴

Harekât sonrası 'Yasak bölgeler'in içinden ve dışından 7 bin kişinin (aşiret

⁵⁴⁰ Hallı, a.g.e. s. 442.

⁵⁴¹ a.g.e. s. 442.

⁵⁴² Bulut, a.g.e. s. 313.

⁵⁴³ Hallı, a.g.e. s. 478.

⁵⁴⁴ a.g.e. s. 478.

reisleri, kolbaşılar, seyitlerin aileleri) batı illerine nakil edilerek zorunlu iskâna tabi tutuldu.⁵⁴⁵ Dördüncü Genel Müfettişliğin önerisi ve İçişleri Bakanı'nın onayı ile Kutudere-Kırmızıdağ-Haçılıdere hattından Mercan dağları eteğindeki Karacakale'ye kadar olan bölge ve Ali Boğazı, Tagar Vadisi çevresi, yani Koçan bölgesi, yasak bölge ilan edilerek yerleşime kapatıldı.⁵⁴⁶

⁵⁴⁵ Ek. 14 Zarife ve Mahmut Kankotan 1938 sürgün ailelerden

⁵⁴⁶ Hallı, a.g.e. s. 437.

B-1937-1938 Dersim Olaylarının Etkileri

Mart 1937’de başlayan tedip ve tenkil harekâtı 1938 Kasım’ında garba sürgün edilecek ailelerin trenlerle Elazığ’dan gönderilmeleri ile son buldu.⁵⁴⁷ Yasak ilan edilen bölgeler sivillerden arındırıldı. Aşiret liderleri ve ailelerinden eser kalmadı, sıra ıslaha gelmişti. Raporların öngörülerini ile okullar açıldı, yatılı mektepler ihdas edildi.⁵⁴⁸

1938 Eylülü itibariyle Dersim gailisinden kurtulan Türkiye Cumhuriyeti iç meselelerden emin olarak Fransızlara karşı büyük bir hamle daha yaptı: 23 Haziran 1939’da Hatay Cumhuriyeti fiilen Türkiye Cumhuriyetine ilhak edildi.⁵⁴⁹

Kürtçe konuşmak yasaklandı. Dersim halkının büyük çoğunluğu sürgünlerle veya operasyonlarla yok olmuştu. Bölgeye yollar ve karakollar inşa edildi. Türklük propagandası yıllarca çeşitli metotlarla yapılırken, Tunceliliye gerçek hayatta bir Sünni Türk muamelesi yapılmadı. Askerî okullar, emniyet vb. devletin önemli kurumlarında gizliden gizliye hep yasaklı ve sakıncalı görülerek uzak tutuldu. Hâlbuki laiklik ve Cumhuriyet: Alevilerin horlanmaları, hakaret ve katliama maruz kalmamaları için bir kurtuluş umuduydu. Aleviler bu umutlarla Cumhuriyetçi olmuşlardı.⁵⁵⁰ Çünkü artık ötelenme ve ötekileştirme korkusu mezhepsel tasnif ve ayrımı ortadan kalkacak, eşit yurttaş olunacaktı. Mezhepsel baskı olmayacaktı. Laiklik bunu vaat ediyordu. Aynı haklara sahip yurttaş olunacaktı demokrasi bunu vaat ediyordu, fakat umulan olmadı.

Vergi vermeyen, askere gitmeyen, ağa ve dedeler yönetiminde kendine has bir yaşam tarzına alışık, kendi kendine yeten, kendi iç hukukunu geliştiren bu toplum, yeni bir durumla karşı karşıya kaldı.

Cumhuriyet, Vatandaşlık adı altında yeni bir mensubiyet tanımlamıştı. Bu tanımlı kabullenmek ise, vergiyi, askerliği, itaati beraber getirdi. Kanun ve kurallarını bölgeyle tanıştıranca zorlanınca kendince metotlar geliştirerek

⁵⁴⁷ Kärerli Mehmet, a.g.e. S, 383.

⁵⁴⁸ Mumcu, a.g.e. S. 99.

⁵⁴⁹ Temuçin. F. Ertan, **Atatürk İlkeleri vVe İnkılap Tarihi**, s. 265

⁵⁵⁰ TBMM Zabıtları, Cilt. 5. s. 428.

uygulamaya ve çare üretmeye başladı. Bu uygulamalar halktan ziyade feodal otoriteyi rahatsız etti.⁵⁵¹ Derebeyi ile Cumhuriyet'i karşı karşıya getirdi. 1926'dan 1938'e kadar bu süreç devam etti. Önce tenkil, arkasından 1938 tedip hareketiyle, 4. Umum Müfettişlik belgelerinde: Ölü 13.160, sürgünler ise 11818 kişi olarak raporlara yansdı.⁵⁵² Yüzlerce köy yakıldı. Silaha sarılsın sarılmasın Dersim'deki aşiret ileri gelenleri ve önemli aile reislerinin tamamı öldürüldü, aileleri batıya sürgüne gönderildi.⁵⁵³

Harekât sadece tedip ve tenkil değildi, ıslah, daha doğrusu asimlasyonu da amaçlandığı için Tunceli eksenli yapılan bu hareket sonrası Alevilerin fişlendiği, sakıncalı görüldüğü, Cumhuriyet döneminde de potansiyel isyankâr (asi), bölücü ve tehlikeli olarak algılandığı muhtelif kesimler tarafından yılarca iddia edildi.⁵⁵⁴ Hain ve tehlikeli olmak korku ve endişesinin hâkim olduğu bu durum 1937'den 1968'e kadar 30 yıl sürdü.

1947 affında Dersim halkının büyük kısmı ata toprağına geri döndü.⁵⁵⁵ İçlerine sinen bir korku ile çocuklarına kendilerini saklamaları öğretilerek gizlenme çabaları daha da yoğunlaştı. Bütün bu olaylar Alevilere yeni bir şey öğretmişti: cehaletin kendilerine verdiği zararı, dolayısıyla okumanın da önemi. Okumaya önem veren Tunceli 1970'lerde Türkiye'nin en çok okur-yazar olan ili unvanını taşıyordu.⁵⁵⁶ Bu kadar okur-yazarı olan bu toplum geçmişinden habersiz değildi. Dolayısıyla Cumhuriyet ile başlayan, 1937'de yıkılan ümitleri yeni nesil çok iyi biliyor ve irdeliyordu. Cumhuriyet'e karşı duyulan sempati, tepki ve korkuya dönüşmüş ve kaybolmuştu. 1968'lerde aydın ve okumuş bir nesil sahibi Dersim, yeni bir arayış içine girdi, amaç etnik azınlık olmanın ve ötekileştirilmişliğini yaşamamaktı. Eşit, özgür, din ve ırka dayanmayan bir sistem Tunceli aydınını tatmin edebilirdi. Tam da bu noktada, 1968'lerin dünyasında Marksizm eşitlik, halklara özgürlük sloganlarıyla bunları vaat ediyordu.⁵⁵⁷

⁵⁵¹ Uluğ, **Tunceli Medeniyette Açılıyor**, 118-119.

⁵⁵² **Sabah Gazetesi**, 19 Kasım 2009.

⁵⁵³ Mumcu, a.g.e. s. 47.

⁵⁵⁴ Ali Kaya, **Dersim Yazıları**, Can Yayınları, İstanbul 2002, s. 69.

⁵⁵⁵ Kärerli Mehmet Efendi, a.g.e. s. 390.

⁵⁵⁶ Ali Kaya, **Tunceli (Dersim) Kültürü**, Can Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2004, s. 55.

⁵⁵⁷ Zeynep Türkmen, **Türk Milli Birliği ve TKP**, T. K. A Enstitüsü Yayınları. Ankara 1985, s. 57-.

1968'lerin dünyası Marksizm ile çalkalanırken Alevi gençliği komünizmin vaat ettiği müsaviyat (eşitlik) söylemini, yeni bir kurtuluş olarak gördü. Okuyan, yazan Aleviler 1987 yılına kadar hepsi sol ideolojilere yakın oldular, hatta illegal sol örgütlerin lider kadrolarının çoğunluğunu Tuncelili Alevi Kürtler oluşturdu.⁵⁵⁸ Aleviler bu dönemde tekrar fişlendi ve mağdur oldular. Marksizm 1987'den sonra dünyada kan kaybetti Tuncelili için de ümit olmaktan çıktı. Bunun neticesinde Alevi toplumu yeni bir arayış içine girdi, bu da inanç kaynaklarına ulaşarak kendi etnik ve dinî kökenlerine inme arzusu olarak tezahür etti.⁵⁵⁹

Özelikle Alevi-Kürt köylerinin boşaltılması ile bir şey daha ortaya çıkmış oldu: PKK ile devlet mücadelesinde Aleviler bazen devletin bazen PKK'nın hedefi hâline geldi. Köyler boşaltıldı.⁵⁶⁰ Zorunlu göç 1983 sonrası had safhaya ulaştı.⁵⁶¹ Bu arada köyden kente göçün yoğunluğu kırsal bir inanç sistemi karakteri taşıyan Aleviliği kentleşme sürecinde yeni bir durumla karşı karşıya bıraktı. Erdebil tekkesinin Şii İslam anlayışına kendine has bir yorum getiren Dersim Aleviliği, Alevi İslam anlayışını bugüne çok değiştirerek taşıdı.

Dersim harekâtı devletin bakış açısı ile kısa vadede 'başarılı' bir askerî harekât gibi gözükse de, toplumsal manada uzun vadeli hedeflerine hâlen ulaşamamıştır. Bir ulus yaratma projesinin en büyük ayağını oluşturan Dersim harekâtı icrası esnasında uygulanan şiddetin, katliama varma derecesine kadar götürülmesi, amacının tersine sonuçlar doğurmuş ve bölge halkı ayrı bir etnik kökene mensup olmaktan dolayı bu kadar sert, tahrip edici bir harekete maruz kaldığı kanaatine varmıştır.

1925 Şeyh Sait İsyanı, 1926 Koç Uşağı Tedibi, 1926 Zilan, 1930 Ağrı İsyanı ve Sason, Oramar vs. başkaldırıları yeni devleti çok meşgul eden riskli başkaldırılardı.⁵⁶² 1925 ile 1937 arasında irili ufaklı yirmiden fazla başkaldırı yaşandı. Bu isyanlara son vermek adına "Cumhuriyetin şanına layık" bir harekât gerekiyordu. Yeni Cumhuriyetin potansiyel asileri olan Alevi ve Kürtlere kalıcı ve

⁵⁵⁸ Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, s. 31.

⁵⁵⁹ STÇ, Yusuf Karaağaç mülakatı.

⁵⁶⁰ Kaya, **Dersim Yazıları**, s. 68.

⁵⁶¹ a.g.e. s. 31.

⁵⁶² Sait Aşgın, **Doğu Anadolu Gerçeği**, Evin Ofset, Malatya 2000, s. 46-47.

etkili bir ders verilecekti.⁵⁶³ 1937-1938 Dersim olaylarının bastırılma şekli ve metodu ile bu ders askerî manada verilmiş oldu ve bölge korkutularak sindirildi.⁵⁶⁴ Cumhuriyet'le beraber, özellikle Kürtlerin yaşadığı coğrafyada başlayan başkaldırılara, yaratılan bu korku ve baskıyla son verilmiş oldu. Dönemi yaşayan insanlar bu güç gösterisinden etkilenerak devlete sığınan itaatkâr bir nesil oluştursa da, sonraki nesillere içten içe tepki ve kini içeren bir miras bıraktı.

Yıkılmak istenen feodal yapı daha çok sarılan ve ihtiyaç duyulan bir kurum haline geldi ve aşiretçilik 2000'li yıllara tüm feodal değerleri ile taşındı.⁵⁶⁵ Kürt ve Alevilere yeteri kadar mensubiyet hissi verilemedi ve özellikle Cumhuriyet döneminde Alevi-Kürtler daha da ötekileştirilip marjinal ideolojik akımların beslendiği ve eleman buldukları kitleleri oluşturdu.

21. yüzyıl Türkiye'sinde F tipi cezaevi kapısında veya mezarlıklarda evlat acısı ile tanışmayan Alevi-Kürt annesi kalmadı. Netice olarak tedirginliğe ve korkuya dayalı bir kabullenme kültürü yeni nesillere itaatkâr bir miras olarak yansımada. Bunun yerine yeterince güçlü olana kadar itaat etmek olarak yansıdı.

2010 yılına girerken devlete karşı bir güven duygusu bu güne kadar inşa edilemedi, devlet Dersimliye, Dersimli de devlete güven duymadan 73 yıl geçti.⁵⁶⁶ Dersim 1937-38 olayları, ancak korkuların yenildiği 2000'li yıllarda özgürce tartışılmaya başlandı. Konuyla ilgili en açık tartışmalar 2009 yılında yapıldı, siyasi partiler, gazete,⁵⁶⁷ televizyon, websiteleri, dergiler, vs. alanlarda günlerce konuşuldu, yazılıp çizildi.

⁵⁶³ Bruineseen, **Ağa Şeyh Devlet**, s. 60.

⁵⁶⁴ Reşat Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar**, Ankara 1972, s. 479.

⁵⁶⁵ Kenan Esengil, **Kürtçülük Sorunu**, Su Yayınları, İstanbul 1976, s. 145.

⁵⁶⁶ Çamuroğlu, a.g.e. s. 20.

⁵⁶⁷ **Taraf Gazetesi**. 15 Kasım 2009.

KAYNAKÇA

I- BELGELER

- 1.T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi.
- 2-.T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi.
- 3-A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi.
- 4-T.B.M.M, Arşivi.

II- KİTAP VE MAKALELER

1. AKGÜL Suat; Amerikan ve İngiliz Raporları Işında DERSİM. Yaba İstanbul 2004.
2. AKPINAR Alişan; Osmanlı Devletinde Aşiret Mektebi. Göçebe Yayınları İstanbul 1994.
3. AKSIN Ahmet; XIX. Yüzyılda Harput (1833–1876) Fırat Ünüversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ 1995
4. ALİ KEMALİ; Erzincan, Kaynak Yayınları. İstanbul 1992.
5. ARDIÇOĞLU Nurettin; Harput Tarihi, Elazığ Eğitim Sanat Kültür Vakfı Yayınları, 2.Basım, Ankara 1997.
6. AŞAN. Muhammet Beşir; Elazığ, Tunceli ve Bingöl’de Türk İskân İzleri (XI-XIII yy) T.Kültürü Araştırma Enstitüsü. Ankara 1992.
7. AŞGIN Sait; Doğu Anadolu Gerçeği, Evin Ofset, Malatya 2000.
8. AŞİRETLER RAPORU; Kaynak Yayınları,2.Basım,İstanbul 2003.
9. AYBARS Ergün; İstiklal Mahkemeleri,1920–1923/1923–1927 Zeus Yayınları, İzmir 2006.
10. AYDEMİR Şevket Süreya; İkinci Adam, II. Cilt (İsmet İnönü)Remzi Kitapevi, İstanbul 1967.
11. AYGÜN Hüseyin; Dersim 1938 ve Zorunlu İskân-Dipnot Yayınları, Ankara 2009.
12. BAŞKAYA Fikret; Batılaşma Çağdaşlaşma, Kalkınma PARADİGMANIN İFLASI,(Resmi İdeolojinin eleştirisine giriş),Doz İstanbul 1991.

13. BATUR Muhsin; Anılar ve Görüşler,Üç Dönemin Perde Arkası 4. Baskı, Milliyet Yayınları İstanbul 1985.
14. BAYAR Celal; Şark Raporu, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006.
15. BAYKARA Barbaros, Dersim 1937- 2. Baskı Akyar Yayınları. Ankara 1975.
16. BEDİRHAN Prens Süreyya; Kürt Davası Ve Hoybun, (Çev.Dilara Zirek) Med Yayınları,İstanbul 1994
17. BOZASLAN Mehmet Emin; Doğunun Sorunları,Şafak Kitapevi,Diyarbakır 1966.
18. BRUİNESSEN M.Van; (Çev. Banu Yalkut)Ağa, Şeyh Devlet, 5.baskı, İletişim Yayınları İstanbul 2008.
19. BRUİNESSEN M.Van; (Çev. Hakan Yurdakul)Kürtlük, Türklük, Alevilik, İletişim Yayınları İstanbul 2005.
20. BRUİNESSEN M.Van; (Çev. Kıraç-B.Peker-L. Keskiner)Kürdistan Üzerine Yazılar İletişim Yayınları İstanbul1993.
21. BULUT FAİK; Dersim Raporları, Evrensel yayınları, İstanbul 1992.
22. CEMAL Behçet; Şeyh Sait İsyanı, Sel Yayınları, İstanbul 1955.
23. CILIZOĞLU Tanju; Kadre Bizi Una Değil Üne İtti, İhsan Sabri Çağlayangıl'ın Anıları, 2.Basım, Bilgi yayınevi. İstanbul 2007.
24. ÇALIŞLAR İzzeddin; Dersim Raporu,İletişim Yayınları,İstanbul 2010.
25. ÇAMUROĞLU Reha; Değişen Koşullarda Alevilik, Kapı yayınları, İstanbul 2005.
26. ÇAY Abdulhaluk; Anadolu'da Türk Damgası, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. Ankara 1983-
27. ÇEM Munzur; Dersimde Alevilik, Peri Yayınları, İstanbul 1999.
28. ÇEM Munzur; Tanıkların Diliyle Dersim 1938, Peri yayınları, İstanbul 1999.
29. DANIK Ertuğrul; Dersim (Tunceli) Bibliyografyası, Kebikeç Yayınları, Ankara 1996.
30. DERSİMİ Mehmet Nuri; Kürdistan Tarihinde Dersim. Doz Yayınları, İstanbul 2004.

31. DERSİMİ. Mehmet Nuri; Hatıratı,. Doz yayınları, İstanbul 1997.
32. DÜZDAĞ M. Ertuğrul; Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16.Asır Türk Hayatı, Enderun Kitapevi, İstanbul 1972.
33. ERÖZ Mehmet; Doğu Anadolu Hakkında Sosyal Kültürel Bir Araştırma, Baylan Matbaası Ankara
34. ERÖZ Mehmet; Doğu Anadolu'nun Türklüğü, İrfan Yayınları, İstanbul 1982.
35. ERTAN Temuçin Faik; Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, Ankara 2008.
36. FIRAT Mehmet Şerif; Doğu İleri Varto Tarihi,Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 5.Basım,Ankara 1983.
37. GÖKALP Ziya; Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler,2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.
38. ESENGİL Kenan; Kürtçülük Sorunu, Su Yayınları İstanbul 1976.
39. GÖKTÜRK Hilmi; Kürtlerin Soy Kütüğü ve Boy Tarihi. Türk Dünyası Yayınları, İstanbul1978.
40. HAKAN Sinan; Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri, Doz Yayınları, İstanbul 2007.
41. HALAÇOĞLU Yusuf; 1453–1650 Osmanlı Aşiretler, TTK, Ankara 2009.
42. HALAÇOĞLU Yusuf; XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, TTK, Ankara 2009.
43. HALLI Reşat;Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı Genelkurmay Basımevi, Ankara 1972.
44. HEPER Metin; Devlet ve Kürtler Doğan Kitap, İstanbul 2008.
45. HÜSREV İsmail; Millî İktisat Tetkikleri Şark Vilayetlerinde Derebeylik, Kadro Dergisi....sayı ...
46. HÜSREV İsmail; Türkiye Köy İktisadiyatı İletişim Yayınları, 2.Basım. İstanbul 1990.
47. IŞIK Kemal TORİ; Kürtlerin Yakın Çağ Tarihi Doz yayınları, İstanbul 2006.

48. İSLAM ANSİKLOPEDİSİ; “Kürtler” Maddesi C.6 s.791 -S.1089. MEB Yayınları, Ankara 1977.
49. JANDARMA Genel Komutanlığı; Dersim Raporu, Kaynak Yayın, İstanbul 2000.
50. KAHRAMAN Ahmet; Kürt İsyanları Tenkil Ve Tedip, Evrensel Yayınları İstanbul 2003.
51. KALAFAT Yaşar; Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri Dönemindeki İç Ve Dış Olaylar, Boğaziçi Yayınları, Ankara 1992.
52. KALMAN Mehmet; Batı Ermenistan (Kürt İlişkileri) Ve Jenosit, Zel Yayınları İstanbul 1994.
53. KALMAN Mehmet; Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri. Nujen Yayınları, İstanbul 1995.
54. KALMAN Mehmet; İngiliz ve Türk Belgelerinde Botan Direnişleri 1925-1938,Med Yayınları,İstanbul 1996.
55. KARERLİ Mehmet Efendi; Yazılmayan Tarih ve Anılarım,1915–1958, Kalan Yayınları, Ankara 2007.
56. KAYA Ali; Dersim Yazıları, Can Yayınları İstanbul 2002.
57. KAYA ALİ; Tunceli (Dersim) Kültürü, Can yayınları, 3. Basım İstanbul 2004.
58. KOCAKAPLAN İsa; Türkü Söyleyen Şehirler, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 3.Baskı,İstanbul 2008.
59. KOÇGİRİ Halk Hareketi, Komal Yayınları 5.Basım İstanbul 2006
60. KODAMAN Bayram; Sultan II Abdülhamit'in Doğu Anadolu Politikası, Orkun Yayınları İstanbul 1983
61. KUTLAY Naci; İttihat Terakki Ve Kürtler,Fırat Yayınları, 2.Baskı,İstanbul 1991.
62. KUTLAY Naci; 21.Yüz yıla Girerken Kürtler, Peri Yayınları, İstanbul 2002.
63. KUTSCHERA Chris; (Çev. Fikret Başkaya), Kürt Ulusal Hareketi. Avesta Yayınları, İstanbul 2001.
64. LAZAREV M.S; Emperyalizm ve Kürt Sorunu Özge Yayınları. I. Basım, Ankara 1989.

65. MASSİCART Elise; Türkiye'den Avrupa'ya Alevi Hareketinin Siyasallaşması. İletişim Yayınları, İstanbul 2007.
66. MİROĞLU İsmet; Kemah Sancağı Ve Erzincan Kazası (1520-1566),TTK Yayınları,Ankara 1990.
67. MUMCU. Uğur; Kürt Dosyası, UM-AG Vakfi yayınları, Ankara 2007.
68. OLSON Robert; Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları Ve Şeyh Sait Ayaklanması, Özge yayınları, Anakara 1992.
69. ÖKE M. Kemal; İngiliz Ajanı Binbaşı E:W.C.Noel'in "Kürdistan Misyonu 1919, Boğaziçi Yayınları, Ankara 1989.
70. ÖZOĞLU Hakan; Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği.(Çev.Nilay-Azat Gündoğan) Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.
71. ÖZTÜRK Saygı; İsmet Paşanın Kürt Raporu, Doğan kitap 5.Basım, İstanbul 2008
72. PARMAKSIZOĞLU İsmet; Tarih Boyunca Kürt Türkleri ve Türkmenler. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1983.
73. RIŞVANOĞLU Mahmut; Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm, Türk Kültürü Yayınları, İstanbul 1978.
74. SASUNİ Garo; Çev. Bedros Zartaryan-Memo Yetkin, Kürt Ulusal Hareketleri ve 15.yy.dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri. Med yayınları İstanbul 1992.
75. SEFEROĞLU K.Şükrü; TÜRKÖZÜ. Halil Kemal,101 Soruda Türklerin Kürt Boyu. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1982.
76. SELEK Sabahattin; İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınları, Ankara 2006
77. SEKBAN Mehmet Şükrü; Kürt Meselesi, Kon Yayınları, Ankara 1979.
78. SEVENGİL(KOP).Kadri Kemal; Anadolu'nun Doğu ve Güney Doğusu. Kültürü Araştırma Enstitüsü,Ankara1982.
79. SEVGEN Nazmi; Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1982.
80. SOFUOĞLU Cemal; İLHAN Avni, Alevilik Bektaşilik Tartışmaları, Türkiye Diyanet Vakfi Yayınları 5.Basım, Ankara 2006.
81. SONNYEL Salahi; R.Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın perde Arkası T.T.K 2006.Ankara

82. ŞEREFHAN; Şerefname, (Çev. BOZARSLAN M. Emin), Hasat Yayınları.3.Basım İstanbul 1990.
83. ŞİMŞİR Bilal N; Kürtçülük 1787-1923 Bilge Yayınevi, 2.Basım,Ankara 2009.
84. ŞİMŞİR Bilal N; Kürtçülük II 1924-1999 Bilge Yayınevi, 2.Basım,Ankara 2009.
85. TEKİN Mehmet; Sovyet Sosyal-Emperyalizmi Ve Kürtler, Aydınlık Yayınları,İstanbul 1980.
86. T.B.M.M; 65 yıl Anısına Devletimizi Kuranlar. Ajans Türk Matbaası, Ankara 1985
87. T.K.A.E Yayınları; Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları No.56, Ankara 1985.
88. TOPDEMİR Ramazan; Atatürk'ün Doğu-Güneydoğu Politikası, Turuva Yayınları İstanbul 2009.
89. TORİ Işık M. Kemal; Aşiretten Millet Olma Yapılanmasında Kürtler. Doz Yayınları İstanbul 2005.
90. TÖKİN İsmail Hüsrev; Türkiye Köy İktisadiyatı, İletişim Yayınları, İstanbul 1990.
91. Tunceli İl Yılığ 1967.
92. TUNCELİ VALİLİĞ, Doğu Anadolu'nun Sosyal Kültürel ve İktisadi Meseleler Sempozyumu Tunceli 1985.
93. TÜRK ANSİKLOPEDİSİ ; “Dersim” Maddesi C.13. s.109 MEB Yayınları Ankara 1966.
94. TÜRK ANSİKLOPEDİSİ ; “Dersim” Maddesi C.31. s.495 MEB Yayınları Ankara 1982.
95. TÜRK ANSİKLOPEDİSİ ; “Kalan” Maddesi C.21. s.129 MEB Yayınları Ankara 1974.
96. TÜRK PARLEMENTO TARİHİ; III. Cilt, Millî Mücadele, TBMM. I.Dönem 1919–1923.T.B.M.M Vakfı, Ankara 1993
97. TÜRKAY Cevdet; Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatler, Tercüman Gazetesi Yayın, İstanbul 1979.

98. ULUĞ Naşit Hakkı; Derebeyi Ve Dersim, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.
99. ULUĞ Naşit Hakkı; Tunceli Medeniyette Açılıyor, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007.
100. UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı; Osmanlı Tarihi, II. Cilt 4.Baskı T.T.K.Yayınları, Ankara 1983.
101. ÜNAL Mehmet Ali; XVI. Yüzyılda Harput Sancağı, TTK Yayınları, Ankara 1989.
102. ÜNAL Mehmet Ali; XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı, TTK Yayınları, Ankara 1999.
103. XEMGİN Etem; Osmanlı Safevi Döneminde Kürdistan Tarihi, Doz yayınları, İstanbul 1997.
104. YILMAZÇELİK İbrahim,; XIX. Yüzyılın İkinci yarısında Dersim Sancağı, Şark, Elazığ 1999.
105. YOLGA Mehmet Zülfü; Dersim (Tunceli) Tarihi, Türk Halk Kültürünü Araştırma Vakfı Yayınları,Ankara 1994.
106. ZÜRCHER Erik Jan; İmparatorluktan Cumhuriyette Türkiye de Etnik Çatışma, İletişim Yayınları,5.Basım, İstanbul 2008.
107. ZÜRCHER Erik Jan; Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası,İletişim Yayınları, İstanbul 2007.

III- SÜRELİ YAYINLAR

- 1.Cumhuriyet gazetesi Eylül ve Ekim 1937.
- 2.Fırat gazetesi Malatya 1937.
- 3.Kadro Dergisi
- 4.Kebikeç,
- 5.Nokta Dergisi 28 haziran 1987 yıl,5 sayı,25.
- 6.Tan gazetesi Eylül 1937.
- 7.Taraf gazetesi, Kasım, Aralık 2009.
- 8.TBMM Zabıt Ceridesi
- 9.Ulus Eylül ve Ekim 1937.

IV- SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI

- 1- Görgü Tanığı, Tunceli, Hozat İlçesi Geuc Köyü Syidan Gurubu Geuj Aşiretinden Cemşi Yıldız, mülakatı, Hozat 2009.
- 2- Görgü Tanığı, Tunceli Merkez Klan Memnu Sahasından Hayderanlı Aşiretindenmülakatı, Tunceli 2009.
- 3- Görgü Tanığı, Tunceli Pülümür İlçesi Karsan Aşiretinden Kazım Ateş mülakatı, Pülümür 2009.
- 4- Görgü Tanığı, Tunceli, Hozat İlçesi Karabalı Aşireti M.Ali Beyin Torunu Zarife Kankotan mülakatı, İstanbul 2009.
- 5- Görgü Tanığı, Tunceli, Hozat İlçesi Ferhatan Aşireti Mensubu Yusuf Karaağaç (Emekli Öğretmen) mülakatı, Hozat 2009.
- 6- Görgü Tanığı, Tunceli, Hozat İlçesi Bezaut köyü Karabalı Aşiretinden Veli Zengin mülakatı, Hozat 2009.
- 7- Tunceli Merkez Soran Aşiretinden Veli Suroğlu mülakatı, Tunceli 2009.
- 8- Tunceli Hozat Ağzunik Köyü Karabalı Aşireti Kenan Coşkun mülakatı, Hozat 2009.
- 9- Tunceli Pertek İlçesi Bermaz Aşiretinden Ramazan Bozduman mülakatı, Pertek 2009.
- 10- Hozat İlçesi Tarnuti Köyü Yusuf Erdemir mülakatı, Hozat 2009.
- 11- Hozat İlçesi Geuc, Taşkirek, Çağlarca, Segedik, Ağzunik, İn, İnciğa Kilise, Taner Köyleri
Pertek İlçesi; Coravan, Avşeker, Kürmeş, Zeve Köyleri
Ovacık İlçesi; Lartik, Tornova, Ziyaret Köyleri.
Mazgirt İlçesi: Muhundu, Demirci, Peri.
Tunceli Merkez İlçe; Türüşmek, Sienk, Kahmut, Sin.
Çemişgezek İlçesi; Celedor, Ulukala,